

Уїкенд на Південному березі

Робер Мерль

Робер Мерль

УЇКЕНД НА ПІВДЕННОМУ БЕРЕЗІ

Переклад Петра Соколовського

У СУБОТУ ВРАНЦІ

Сонячні промені весело грали на двох колонах покинутих машин, яким не видно було кінця-краю. Майя неквапливо йшов поміж них серединою дороги. Раптом в око йому впала дуже гарна меркюрі кольору хакі. Певне, генеральська; на радіаторі ще тріпотів прапорець. У машині спало двоє солдатів. Вони зняли спинку переднього сидіння, перекинули її на задне і, простягтись на весь зріст на м'яких шкіряних подушках, спали поруч із виразом безмежного блаженства на обличчі.

Нараз Майя почув стукіт коліс по бруківці. З-за правої колони машин на дорогу виїхав невеличкий двоколісний візок. Його котив піхотинець. На візку, ногами вперед, лежала жінка. Високо задерта сукня оголювала її товсті червоні стегна, що з кожним рухом візка похитувались, наче в якомусь сороміцькому танці.

Заскреготавши колесами на нерівному брукові, візок звернув у вулицю, якою йшов Майя, і зупинився на розі. Очі жінки скляним поглядом дивилися в небо. На скроні чорніла велика дірка.

Піхотинець опустил одну з ручок і витер рукою чоло. Це був кремезний чолов'яга з велетенськими руками, голубими простодушними очима й обличчям боксера. Він подивився на Майя і сумно похитав головою:

— Отакі-то справи!

Потім опустил другу ручку і, притримуючи візок ногою, щоб не перекинувся, витер шию.

— У тебе є що закурити?

Майя простяг йому пачку сигарет.

— Візьми й про запас!

— Ти справжній друг! — мовив чоловік.

Він узяв три сигарети і обережно поклав їх по черзі у внутрішню кишеню гімнастюрки.

— Я взагалі не курю, — сказав він, — але не годен більше витримати цього смороду.
— Поплювавши на долоні, він взявся за ручки й сердито штовхнув візок.

Майя мовчки ішов поруч.

— Де твій підрозділ? — спитав піхотинець,

— В Сана.

— Ти ж не туди йдеш!

— А я обійду кругом і повернусь через дюни.

— Справа твоя! — одказав піхотинець.

Руки його якось неприродно тремтіли.

— Чорт! — вилаявся він. — Оце так вскочив у халепу! З самого ранку вожу трупи. Цей уже десятий, розумієш, десятий! І це ще не все, хай йому всячина!

Майя подивився на труп жінки. Двадцять п'ять, щонайбільше тридцять років. На ній була тільки коротенька легка сукня з вибіяченої тканини. Адже вчора тут так пекло сонце!

— Чорт! — знову вилаявся піхотинець. —

Коли запитали, хто вміє правити машиною, мені треба було мовчати, а то спіймався, мов той шмаркатий некрут. "Ви вмієте? — мовив капітан. — От і гаразд!" — І тиць мені в руки цього візка возити трупи! Я спробував одхреститись, а він і каже: "Слухайте, Ніттель! Може, ви хочете демобілізуватися?" Демобілізуватися? Е, ні! Мертвяки мене нітрохи не бентежать, але тягати візка якось воно негарно! Мов та коняка! — Він зиркнув на Майя. — До армії я працював водієм таксі. Возив уночі пасажирів, — скромно докинув він.

— Звичайно, тобі не личить тягати цю тачку.

— Ну звісно ж, — мовив Ніттель. — Отож я й кажу капітанові: "Чому б не взяти грузовика? Кругом грузовиків скільки хоч. Я зараз прижену один-два, скільки треба".

І що ти думаєш? "Тобі дано завдання", — відповів капітан. То що я мав з таким говорити?

Навпроти мчав рено кольору хакі. Автомобіль загальмував перед самісіньким візком. В проході між двома колонами покинутих машин розминутись було просто неможливо, бо рено зайняв увесь вільний простір. Водій нетерпляче натиснув на клаксон. Потім знову. Ніттель почервонів.

— Куди ж мені, по-твоєму, подітись?

Він підпер ногою візок, запалив одну із сигарет, які йому дав Майя, і, поклавши ручки долі, спокійно присів на одну з них.

З машини притьмом вискочив молодий лейтенант. Швидко підійшов до них.

— Забирайтеся з дороги, — грубо наказав він, — я везу генералові депешу. Мені нема коли тут стояти!

— А куди я, по-вашому, можу забратися? — лагідно спитав Ніттель.

Лейтенантик озирнувся довкола. Від'їхати справді не було куди. Машина й візок стояли майже впритул.

— Гаразд! Тоді повертайте назад. Найближче перехрестя за п'ятсот метрів звідси.

— Е, ні, вибачте! — відказав Ніттель тим самим тоном. — Вибачте! Якщо я повертатиму назад перед кожною стрічною машиною, то мені доведеться возитися туди й сюди з небіжчицею аж до вечора. Самі повертайте назад, у вас, як не є, автомобіль.

Останню фразу він проказав самими кінчиками губ, підбираючи слова, мов класна дама.

Лейтенант на мить замислився.

— Це неможливо. Чого я маю повертати назад, коли мені треба їхати вперед? Та й крім цього, — додав він сердито, — чого це я маю вислухувати ваші поради! Годі! Я везу депешу генералові, справа дуже нагальна, отож я вам наказую: повертайте назад! Ви мене зрозуміли? Я вам наказую повернути назад!

Ніттель навіть не поворухнувся.

— Ви що, не чуєте? — загорлав лейтенант. — Повертайте назад!

— Послухайте, лейтенанте! — відказав Ніттель. — Капітан Бларі наказав мені відвезти цю цивільну особу до мерії, і я виконую його наказ.

— Я чхаю на вашого Бларі! Повертайте назад!

— Може, ви і справді чхаєте, — відповів Ніттель тим самим солоденьким голоском, — однак мені наказано відвезти цю цивільну особу до мерії, і я її туди везу.

— Цивільну особу? Що це ще за цивільна особа? Де вона?

— Осьдечки, — відповів Ніттель, показуючи на труп жінки.

— Чорт забирай! — заревів лейтенант. — Ви з мене глузуєте! Повертаєте назад чи ні?

— Я виконую наказ капітана Бларі. А наказу слухатися когось іншого мені не давав ніхто.

— Чорт забирай! — крикнув лейтенант. Він зовсім знавіснів од люті. — То, кажете, вам ніхто не наказував слухатись когось іншого? Я вам зараз покажу! Може, ви скажете, що не маєте права слухатись офіцера? А може, ви не знаєте, що таке офіцер взагалі? Може, ви не бачите моїх двох нашивок, чорт забирай!

— Як вам не сором лаятись отак при небіжчиці! — мовив Ніттель.

Лейтенант зробив зовсім несподіваний рух — вихопив пістолет і наставив його на Ніттеля. Він уже зовсім утратив самовладання, і пістолет просто танцював у його руці.

Ніттель зблід, але не поворухнувся.

"Кепські справи, — подумав Майя. — І все через мене. Якби не я, то Ніттель давно б уже послухався. А цей жовторотий, чого доброго, може його уколошкати".

Ніттель і лейтенантик пильно дивилися один на одного і, здавалося, не могли вже запобігти тому, що мало статись.

— Стійте! — крикнув Майя.

Обидва здригнулись і обернулися до нього; здавалось, вони були незадоволені тим, що він втрутився в їхній незвичайний поєдинок.

— Стійте!

Обидва невідривно дивилися на Майя, а він не знав, що казати далі.

— Стійте, — мовив Майя, — здається, є вихід. Бачите он ту маленьку машину? Викотимо її на середину вулиці, випхнемо візок на залізничний насип, потім поставимо машину на місце, і ваш рено зможе проїхати.

На мить запала мовчанка.

Лейтенант сховав пістолет.

— Можна й так, — буркнув Ніттель, не дивлячись на лейтенанта. Без нічиєї

допомоги він ухопив машину за буфер і, піднявши передній міст, мов пір'їнку, закинув убік.

— Готово!

— З візком буде важче, — звернувся він до Майя. — Я потягну за ручки, а ти підштовхнеш ззаду.

Він уперто не дивився на лейтенанта.

— Гаразд.

Ніттель узявся за ручки, — він стояв лицем до залізничного насипу, — і, розігнавшись, потяг візок нагору. Він напружував усі сили, але насип був стрімкий, пісок зсовувався вниз, і візок напівдорозі зупинився.

— Штовхай, ради бога, штовхай!

Майя штовхав з усієї сили, але допомогти Ніттелю не міг: візок стояв майже сторчма, і Майя буквально тримав його на собі.

Раптом Майя голосно вилаявся. Труп жінки почав сповзати вниз. Майя ледве встиг ухопити її за стегна й трохи підсунути вгору.

— Що там таке? — спитав Ніттель, повернувши голову.

— Вона сунеться на мене.

— Бо ти, мабуть, їй сподобався! — відказав Ніттель і зареготав.

— Тримайте її, щоб зовсім не впала! — закричав лейтенант. — Я зараз вам допоможу.

Він справді підбіг їм на поміч разом із своїм шофером. Тепер усі четверо намагались витягти візка з небіжчицею нагору. Але в них нічого не виходило.

Нарешті, Ніттель кинув ручки, схопив візок за дошки знизу й разом з іншими почав піднімати його. За хвилину візок стояв уже на залізничному полотні. Всі четверо випростались, важко дихаючи. З обличчя в них градом котився піт.

— Ніколи б не сказав, що це так важко, — мовив шофер.

— А ти як думав? — відповів Ніттель.

Лейтенант приязно глянув на нього.

— Що й казати, добре чуприну нагріли.

— Так, — озвався Майя, — сім потів вийшло, поки викотили.

— Важка не дівка, — мовив Ніттель. — Якби вона сиділа в кріслі, я б підняв її однією рукою. Важкий візок. Погляньте, скільки на ньому всякого залізяччя. Порожній і то важко тягти!

— Поїхали! — з жалем у голосі сказав лейтенант.

Він збіг униз по насипу, за ним шофер. Внизу лейтенант обернувся.

— Дякую! — голосно крикнув він. — І до побачення!

Майя здавалось, що той, якби можна було, неодмінно запропонував би їм разом випити.

— До побачення! — гукнув у відповідь Майя.

Ніттель розтулив рот, щоб і собі відповісти, але стримався.

Лейтенант ухопив остін за буфер, як це недавно був зробив Ніттель, але не подужав

підняти передній міст машини. Мусив зачекати, поки йому на поміч прийшов шофер.

Хряпнули дверцята рено. Машина загурчала й поїхала.

— До побачення, красуне, й нехай тобі твій генерал надає по с...! — гукнув їй услід Ніттель і, взявшись за ручки візка, покотив його поміж рейками. — Якщо вже дістались сюди, то доведеться якийсь час їхати цією дорогою, — мовив він. — Далі насип буде нижчий, і ми з'їдемо вниз. Раптом він спинився. — Ти бачив цю дівчицю з пухавкою? Бачив? Він мало не уколошків мене, йолоп! Що ж це воно виходить, хай йому грець? — невгавав він. — Французи вже вбивають французів. Оце дожились! У кого зброя, на боці того й закон. Це вже як у джунглях.

Сонце припікало дедалі дужче. Майя зняв гімнастюрку й перекинув через руку. Моря ще не видно було, але відчувалося, що воно вже близько. Повівав свіжий солонуватий вітерець. А попід насипом, скільки сягало око, двома колонами тяглися покинуті машини.

— Клята війна все зіпсувала, — сказав Ніттель. — Ще недавно я був такий щасливий. Я добре заробляв. Працювати вночі водієм таксі, що не кажи, важко, але тариф подвійний, перепадає на чай, та й, звісно, клієнтура не та, що вдень. З лічильником теж трішки махлював, отож усе було як слід. — Ніттель хвилину помовчав. — Отож я й кажу! Щоранку, повертаючись додому, я віддавав дружині сто франків! Ото був заробіток! І собі дещо лишав, бо з порожньою кишенею ходити якось не пасує. Бувало, за ніч візьмеш склянок сорок.

— Сорок склянок?

— Атож. Зустрінеш у барі товаришів, їх почастиєш, вони тебе, сам розумієш. Найчастіше я брав бірр, часом перно. Я б не сказав, що багато пив, але склянок п'ятнадцять за ніч перепускав, і голова не боліла. — Ніттель зупинився і, обійшовши візок, обережно натяг жінці сукню на ноги. Та сукня все одно не закрила її голих колін. — І сам не знаю, навіщо роблю це, — мовив він, ніби вибачаючись перед Майя, — їй же зараз однаково. Як я вже тобі казав, — провадив він далі, — я працював водієм нічного таксі. Заробіток хороший, та й взагалі цікаво. Ти не можеш собі навіть уявити, що іноді доводиться бачити. Це теж своєрідна школа життя. А ти що поробляв до армії?— раптом спитав він Майя.

— Нічого особливого.

— Розумію, розумію, — одказав Ніттель. — Це я просто так спитав, аби не мовчати. Зрештою, людина робить те, що їй подобається, еге ж? Дивно: у тебе такий поважний вигляд. На мою думку, ти вчитель.

Майя усміхнувся.

— А хіба у всіх учителів буває поважний вигляд?

— Та ні, не у всіх. Я знав декого з них, це були дуже веселі хлопці, але все одно напускали на себе цей вигляд. Очевидно, тому, що навчали дівчат. Дивиться на тебе такий, і, здається, весь час насторожі, щоб ти не бовкнув якоїсь дурниці.

— І в мене теж такий вигляд?

— Точнісінько, — відповів Ніттель. І великодушно докинув: — У кожної людини свій

вигляд, затям собі. І вона зовсім не винна, що в неї такий вигляд... Отож, я, — провадив він далі, хвилю помовчавши, — щоранку приносив своїй дружині сто франків! Сто франків! І вона не скаржилась. Бачив би ти, яка вона була щаслива! Та й я, знаєш, людина серйозна, працюю, скільки сили. Що ти хочеш: голова сім'ї! Зачекай! — мовив він, втупившись у Майю своїми голубими очима. — Я тобі покажу фотографію свого сінка.

Невеликий гаман, засмальцьований і напханий всякою всячиною, що аж розпирає його. Фото з позагинаними краями. На ньому — синок під час першого причастя. Напомаджене волосся, розгублене обличчя...

— Хороший хлопець!

— Ще б пак! У школі він усіх лупцює. Я кажу це не тому, що він мій син, — просто він дужий хлопчина. — Ніттель обережно поклав фото в гаман. — Навчається в монастирській школі. Якщо хочеш знати, мені церква байдужа. Пекло мене не лякає, а в рай я не вірю, але хлопчаки дивляться на це зовсім інакше. — Якийсь час він котив візок мовчки.

— Мені на мою дружину немає чого скаржитись, це серйозна жінка, та й з чоловіком їй пощастило, можеш мені повірити, — знову заговорив Ніттель. — Бо я, хоч і дужий як кінь, спокійна людина. У мене є жінка, і більше я нікого не хочу знати. Інші тільки й скачуть у гречку, а я не такий. Не заперечую, двічі або й тричі на тиждень стрінешся з товаришами, але ж то інша річ. Заходиш у бар близько другої години ночі, бо зовсім з ніг падаєш. Все-таки важко висидіти ніч за кермом. Очі злипаються від сну. Вип'єш дві-три чарчини, щоб трохи підбадьоритись. І раптом хтось із хлопців гукає: "Нумо ще по одній!" Хіба відмовишся? "Давай!" Випили. А за хвилину кожен знову у своїй таратайці, кожен знає дорогу, бо їздив цими вулицями хтозна-скільки. Четверо таксі мчать одне за одним. Поворот, другий... Машина за машиною. Розважались, просто приємно згадувати! Але хлопці вміли й працювати, будь певен. А це не так легко! Головне, піймати пасажирів. Ти мене розумієш? Їдемо, зупиняємось, гукаємо дівчат...

— І тобі це приносило задоволення?

Ніттель здивовано глянув на Майю.

— Ти що, дурний? Яке ж тут задоволення? Це просто для сміху. Стривай, на чому я зупинився?

— Гукаєте дівчат.

— Еге ж. Гукаємо дівчат. Гарний був час, скажу тобі! Серед хлопців були такі, що клали дівчат на подушки. Я не такий. Я бачив, що ці дівчата не варті того, аби на них витратись. Я робив так: сам розсядуся на подушці, а дівка — навколішках біля моїх ніг. Ти мене зрозумів? Мов той паша! Не кажи! Я хоч і ненадовго, але корчив із себе велике цабе. Отак сиджу собі на задньому сидінні, а дівка — біля моїх ніг! Отоді тільки й відчував себе людиною! "Жозефе, поїхали!" Іноді я купував собі велику сигару, щоб закурити її в таку хвилину. Второпав? Розсядуся на задньому сидінні, сигара в зубах, мов той бос із своєю секретаркою. А дівка біля ніг, уторопав? І все це за десять франків.

— Ну, це вже дурні жарти.

— Згоден, згоден! — жваво відказав Ніттель. — Але ж за десять франків! Подумай, за десять франків! А були серед хлопців і такі, котрим це нічого не коштувало. Спали з дівками й не платили ані франка!

— Оце вже свинство!

— Свинство? Для кого свинство? Для дівок? А хто вони такі, ці дівки? Ніхто! Про них не варто навіть мову заводити. Я б такого, звичайно, не зробив. У мене принципи. Я забув тобі сказати, — додав він, — що я теж учився в монастирській школі.

Майя усміхнувся і витяг з кишені пачку "Голуаз".

— Хочеш сигарету?

— Тобі ж самому нічого не залишиться.

— Бери. Мені вони дісталися даром. Продавець не схотів узяти в мене грошей.

— Та ну? — вигукнув Ніттель і зупинив візок. — Неправда!

— Їй-бо.

— Ти з мене глузуєш.

— Та ні.

— Кажеш, не схотів, щоб ти заплатив за сигарети.

— Еге ж.

— Відмовився взяти з тебе грошики?

— Так.

— Просто не віриться! А він, бува, не з'їхав з глузду?

— Та ні. Просто це деморалізований тип.

— Деморалізований, кажеш? Ну й слівця ж у тебе! Деморалізований! Хай би всі вони деморалізувалися! Ото була б чудасія! Заходиш у крамницю: "Дайте мені те і те, та швиденько!" Тобі загортають, що ти сказав, усміхаються і дають! Ти йдеш собі геть, не заплативши ані су. Справжнє кіно!

— Тоді б і ти возив своїх клієнтів безплатно.

— А чого б і ні? Адже я брав би все без грошиків! Виходило б одне на одне.

— А дівки ж як? — усміхаючись спитав Майя.

— Так само! І дівки безплатно. Вони теж безплатно. Ото була б чудасія, еге ж? Ти помітив, — провадив він далі, — що до цієї клятої війни ніхто не страждав? Навпаки, люди були навіть щасливі. Тоді ми цього не цінували. Тільки тепер схаменулися. І я, і моя жінка, і мій старий! Жили й лиха не знали! А яка в мене дружина! Таку любку, як моя дружина, не так легко знайти. Правду кажучи, це я її виховав. Боже, як згадаю ті ночі, що були ще недавно! Надворі дощ, буря — здається, от-от завалить хатину, а ти з жіночкою в ліжку, в теплі. А збоку на стіні нічнийок. Ото життя: надворі дощ, вітер, а ти з жіночкою в теплі, на перині! І не тільки ми лежали отак у теплі в ліжку, над яким горів нічнийок. Обіймеш її, пестиш, голубиш. Боже, яка це краса! Тоді цього ніхто не цінував! Хлопці стрибали в гречку... — Він зупинив візок і сумно глянув на Майя. — Ти теж цього зазнав чи ні? Скажи, зазнав?

— Чого? Кохання?

— Та ні, не кохання. Отого, про що я тобі розповів, Надворі дощ, вітер, а ти в своїм закапелку, в теплі, з дружиною, а збоку нічнийок. Розкошували і не цінували! А тепер облизуйтеся!

— Так, — сказав Майя, — твоя правда.

— Молодець! — радісно вигукнув Ніттель. — Ти мене зрозумів! Я так і знав, що ти хороший хлопець, хоч у тебе трохи й поважний вигляд. Треба бути хорошим хлопцем, щоб це зрозуміти.

— Скажи, — мовив він, знову зупинившись. — Як ти гадаєш: коли прийдуть фріци, вони всіх нас тее, чи ні? Дехто каже, що вони приїдуть на танках з вогнеметами. І винищать геть чисто всіх!

— Можливо. На війні всяк буває.

— Невже вони справді так зроблять... Це ж стільки народу...

І мовчки покотив візок далі, насупивши брови.

Майя дивився на труп жінки й думав, що, можливо, колись він теж отак лежатиме, заляклий, з застиглим поглядом, його покладуть у дерев'яну скриню, і він згниє в землі. Колись. А може, навіть завтра. Може, за кілька місяців. А може, й за двадцять років. Але цей день неодмінно настане. В житті нічого не можна точно передбачити, тільки смерть. Смерть — це така річ, на яку можна розраховувати напевно.

— Мені треба праворуч, — сказав Ніттель, зупиняючись. — Відпочинемо?

— Ні, я повертаю назад. Пізно вже.

Ніттель опустил ручки візка і — вкотре вже — прикрив убитій сукнею стегна.

— Бідолашна ти моя, — замислено мовив він, плескаючи її по колінах. — Все-таки життя паскудна штука! Воно з тобою жорстоко пожартувало, ціпонько! — Він обернувся до Майя.

— То що, попрощаємось?

— Так, мені вже пора вертатись.

— Що ж! — з жалем сказав Ніттель. — Тоді попрощаємось.

— Так.

— До побачення.

— На все добре.

— Бувай. Завжди до твоїх послуг.

— Дякую, — відповів Майя. — Краще обійдуся.

Ніттель зареготав.

— Ти, бачу, веселий хлопець, хоч трошки й похмурий на вигляд.

Він підняв ручки візка і, напруживши всі сили, покотив його далі.

— Дякую за сигарети! — обернувшись гукнув він Майя.

В міру того, як Майя все ближче підходив до Сана, автомашин ставало дедалі більше. Вони були всяких розмірів і форм — велетенські ваговози рено, присадкуваті, мов танки, англійські грузовики "402" з передньою тягою. Майже кожній з машин бракувало одного, а то й двох коліс. А на маленьких остінах колеса були зняті геть усі. Машини лежали на спині, мов скарабеї кольору хакі, здавалось, що це їх, граючись,

поперевертала якась дитина.

Майя кілька раз запитував себе, навіщо здалися людям колеса, які вони познімали з машин. Тільки на великих ваговозах іще можна було їздити. На деяких мотори, згідно з наказом, були виведені з ладу, але більшість стояли цілі й неушкоджені, в баках було повно пального. Майя знизав плечима. В нього і його товаришів теж був автомобіль — англійська санітарна машина, яку "захопив" Дері. Ця халабуда правила їм за спальну кімнату. Зараз машин скрізь хоч одбавляй! А мотоциклів стільки, що їх можна розставити через кожні десять метрів на протязі десяти кілометрів!

"Зараз нам бракує не машин. Зараз нам бракує дороги", — подумав Майя.

Чоботи Майя, зовсім новенькі, — він знайшов їх під час відступу, — вгрузали в дрібний пісок дюн. Довкола було стільки війська, що часом доводилось переступати через тіла, мов на пляжі. Праворуч, на гребені дюни, Майя помітив гурт солдатів. Застромивши руки в кишені, вони, мов ті роззяви, дивились на небо. Вони стежили за боєм між німецькими бомбардувальниками та канадськими винищувачами і, мов болільники на стадіоні, щоразу здійсмали неймовірний галас, коли до них долинали татакання кулеметів.

Майя пройшов повз гурт солдатів, що посідали колом на піску. В центрі кола стояв бідон з вином, з якого вони по черзі пили кухлем. Один із солдатів, якого Майя ненароком зачепив, обернувся і послав йому вслід прокльон. "Це за мої чоботи", — всміхнувшись, подумав Майя і озирнувся. Солдат, що вилаяв його, був білявий, гарний, широкоплечий парубчак. Під нижньою губою в нього виднівся шрам. "Іще одне обличчя, — подумав Майя, — якого я більш ніколи не побачу. Така вже ця війна. Тут я зустрів багатьох хлопців, яких опісля ніколи вже не побачу.

В мирний час життя якесь гармонійніше, злагодженіше. Зустрічаєшся з одними й тими ж людьми сьогодні, завтра, через рік, потім губиш їх з очей, знаходиш знову. Все зав'язується й розв'язується, як по писаному, мов у класичній трагедії. А на війні кожна подія відбувається якось сама собою, окремо, без зв'язку й послідовності".

Те, що вони називали табором, розкинулося на Південному березі, за Сана, в невеличкому ліску. Величезна маса солдатів без зброї, без командирів. Підійшовши ближче, Майя побачив, що поміж деревами то тут то там в'ється дим.

— Здоров!

— Здоров, сучий сину! — відповів Александр. ?

Цей веселий бородань порався біля вогню за кілька кроків од їхньої халабуди. Рукави сорочки в нього були закачані, і Майя вкотре вже замилювався його могутніми мускулами.

— А де ж хлопці?

Майя сів на своє звичне місце під правим переднім колесом халабуди й закурив сигарету.

— Щойно тут був П'ерсон — читав свій молитовник. А це кудись подався. Сказав, що йде роздобувати хліб.

— А Дері?

— Дері? Не знаю. Дері став дуже потайний. Дозволь зробити тобі зауваження: ти куриш перед їдою, а це шкідливо.

Александр відкривав консерви. Майя з усмішкою стежив за ним. Він знав, що Александр понад усе любить відкривати консерви. І справді, в нього це спритно виходило: він відкривав велике лезо складеного ножа, стромляв його в бляшанку і обводив понад краєм легко, спокійно, наче різав не метал, а масло. Так він викраював цілий кружечок— рівний, без жодної зазубринки, який тримався на вузесенькій смужці. Потім загинав його догори й вивертав усе з бляшанки в сковорідку. Далі так само спокійно кидав бляшанку в скриньку, яку поставив з цією метою метрів за п'ять від халабуди.

І рідко траплялося, щоб він не влучив у скриньку. Бляшанка торохтіла, падаючи на такі ж самі порожні бляшанки. Це приносило Александрові велике задоволення.

Александр підвів голову. Обличчя його розчервонілось, очі пекло. Йому важко було стояти в таку спеку над вогнем і ковтати дим. Великі краплі поту рясно вкривали його чоло. Він витер їх тильним боком долоні, взяв свій кухоль, зачерпнув вина з бідона, який стояв у холодку під халабудою, і з насолодою почав пити. Вино було прохолодне, кухоль теж приємно холодив губи. Крім цього, то був його кухоль. Він сам змайстрував його з консервної бляшанки: старанно обпиляв краї, угорі обв'язав ізоляційним дротом і кінець його загнув у формі вушка. У кухлі вміщалося більше як півлітра. До того ж, його можна було поставити на землю, і він не перекидався. Не те, що нові армійські кухлики, які перекидаються від найменшого поштовху.

Александр сполоснув кухоль у бідоні з водою, що стояв праворуч, і почепив на гвіздку з внутрішнього боку дверцят халабуди, що склалися з двох половинок. Місце цього кухля було тут, він висів тут поруч із кухлями товаришів, — тільки Майя не мав свого кухля, — сковорідками, котелками та порожніми бідонами, що їх роздобув Александр, коли вони приїхали до Сана. Нижче висіла лопатка, її власноручно вирізав Александр, щоб мішати тушковане м'ясо. Коли він куховарив, то розчиняв дверцята халабуди, і тоді в нього все було напихваті. Продукти він тримав у пригвинченій до підлоги скриньці з висячим замком, що колись призначалась для ліків. Александр витер очі і взявся руками в боки. Важко все-таки в таку спеку стояти, зігнувшись, над вогнем. Треба, мабуть, дістати плитку.

М'ясо вже майже готове. Ось-ось прийде П'ерсон. Дері трохи запізниться, як звичайно. Майя, як і завжди, сяде поруч нього, Александра. А П'ерсон навпроти, спиною до муру Сана. Дері вмотиться поруч з П'ерсоном. Кожен займе своє місце. А він, Александр, стоятиме біля вогню, бідон з вином— праворуч, сковорідка з м'ясом — ліворуч. Він подаватиме товаришам. І дражнитиметься з П'ерсоном, бо П'ерсон — кюре, а він, Александр, антиклерикал. П'ерсон розводитиметься про армію й про війну. Дері розповідатиме про свої довоєнні афери. А Майя почне молоти язиком — це він уміє. Або ж не скаже й слова і сидітиме насуплено, як завжди, коли він мовчить. І знову все буде, як і не раз до цього.

Майя всміхнувся своїм думкам. Але раптом усмішка зійшла з його лиця. По той бік

гратчастої огорожі Сана він помітив багато рядів нош, які стояли на землі, накриті ковдрами. Під ковдрами вимальовувались нерухомі людські тіла. На одних ношах ковдра була коротка, і з-під неї стирчали ноги, взуті в стоптані черевики; шкарпеток на ногах не було. Один черевик був зашнурований шпагатом. Майя ніяк не міг одвести очей від цих жалюгідних черевиків. За хвилину він підвівся й пересів на інше місце — спиною до огорожі.

— Слухай! Ти сів на місце Дері!

Майя сердито глянув на Александра.

— Місце Дері! Місце П'єрсона! Місце Майя!

— Ну й ще ти хочеш цим сказати?

— Просто смішно. Тільки позавчора прибули сюди, а вже кожен має своє місце.

Консервоване м'ясо смажилось на сковорідці. Александр примружив очі від диму, потім глипнув на Майя.

— Ти щось не в настрої?

— Ні, все гаразд.

— Що ти робив сьогодні вранці?

— Сто чортів! Перестань мене допитувати! Причепився гірше тієї баби.

— Мовчу, мовчу! — квапливо мовив Александр.

Він підкинув у вогонь дров і трохи згодом знову запитав:

— Ну, що ти робив сьогодні вранці?

— Нічого, — відказав Майя, і обличчя його раптом гидливо скривилось. — Справді нічого. Анічогісінько.

— Розповідай, ради бога, не тягни! З тобою завжди трапляється до біса пригод! Можна подумати, що ти влаштовуєш усе навмисне.

— Я вбив щура.

— Навіщо?

— І сам не знаю, — сумно відповів Майя.

— А потім?

— Потім зустрів одного типа, який віз на візку мертву жінку. Сказав, що його звать Ніттель.

— І це все?

— Все! Ні! Стривай! Я ще спав з полькою.

— Що-о? — запитав Александр, випростуючись. — З полькою?

В його очах під довгими густими віями блиснула цікавість.

— З полькою? Це неможливо! Я з польками навіть не цілувався. Полька! Все-таки цікаво! Ну і як?

— Як і з іншими.

— Ні, ти розкажуй, ради бога розкажуй! Я з польками навіть не цілувався. А ти кажеш, що спав.

— Сталася помилка. Вона подумала, що я жандарм.

Александр зареготав.

— Майя — жандарм! Ха-ха-ха! Старенький Майя, бережися! Я завжди кажу, що мій сон...

— For God's sake

— Що це таке "for God's sake"? Ти щось хитруєш...

Майя підвівся й застромив руки в кишені.

— Так, — мовив він, — усе гаразд, так? Ти вважаєш, що все гаразд. Живемо собі потихеньку в халабуді поблизу Сана, на південному березі. Всі ми хороші, давні друзі. Спимо досхочу, їмо непогано, хитруємо; всі ми хороші друзі, а ти наша мама!

— Ну й що далі?

— Нічого, — відрубав Майя, — все гаразд!

Я просто констатую: все гаразд! Англіїці

вантажаться на кораблі, фріци наступають, а французи сидять на березі. Звідти море, звідси фріци, а ми — посередині — на смужці берега, яка вужчає з кожним днем.

Александр випростався, взявся руками в боки й пильно подивився на нього. Якийсь час обидва мовчали, потім Майя сказав:

— Дай чогось випити.

— Вина? Чи, може, віскі Дері?

— Байдуже.

Александр виніс із халабуди пляшку віскі, налив у свій кухоль і подав Майя. Той нахильці випив.

— Я весь час думаю про те, що робить моя дружина.

Майя простяг кухоль Александров!, щоб той налив йому іще.

— Що робить твоя дружина, питаєш? Розкажи іще що-небудь про неї, Александре, а я послухаю! Вона в тебе гарна?

— Так, — відповів Александр, — дуже.

Майя засміявся:

— Розкажуй, ради бога, розкажуй! Ну як, добре я тебе передражнюю?

— Слова мої, а щодо голосу — треба ще трохи повправлятися.

— Розкажуй, ради бога, розкажуй!

— О, вже краще!

Майя жадібно випив віскі й підвів голову.

— Це не випадково, як ти гадаєш, що ми опинились на смужці, яка щодень вужчає? Я маю на увазі смужку землі між фріцами й морем.

— Про це ми з тобою ще не говорили.

— Говорили, але якось побіжно.

— Говорили про мою дружину.

— Не тільки. Я казав уже про цю смужку французької землі, що дедалі вужчає. Як ти гадаєш, це добре чи погано — опинитись на смужці землі, яка дедалі вужчає?

— Мелеш казна-що.

— Ні, любий мій старенький Александре. Я вважаю, що нам не поталанило, бо, уяви собі, на півдні Франції є невеличка смужка землі, яка зараз не вужчає.

— І що далі?

— Як що далі? Ми могли опинитися там, а не тут. Ти ніколи не питав себе, чому ти тут, а не там?

— Я не люблю безглузвих запитань.

— А здорово було б, якби ми зараз опинились на півдні, — знову озвався Майя. — Валялися б на піску, вигрівали б на сонці боки.

— Можеш вигрівати їх і тут.

— Е, тут не те. Тут навіть при гарній погоді не дуже погрієшся на сонці. — Він знову випив віскі. Його очі блищали, обличчя розчервонілось. — Ні, — заговорив він трохи перекодя. — В цій стороні можна нагрітися хіба в якомусь закапелку. Сумний край — оцей куточок Франції. Сумний. Навіть у сонячну годину.

— Це він тобі зараз таким видається.

— Я бачу його таким, яким він є. Це дуже сумний край. Брудний куточок на півночі Франції. Мокрий, брудний клаптик Франції, що дедалі меншає. Дай мені випити, — сказав він трохи згодом.

— Іще?

— Так. То про що ми до цього з тобою говорили?

— Про мою дружину.

— Ага, так! — згадав Майя. — Це дуже цікава тема. Гаразд! Розкажуй, ради бога, розкажуй! Я хочу ще раз послухати, яка в тебе гарна дружина.

— Що гарна, то гарна, — мовив Александр. — Але мене гнітить одне, — провадив він далі, — вона скаржиться, що я з нею мало розмовляю, коли буваю вдома. Каже, їй зі мною нудно. А про що мені з нею розмовляти?

— Говори з нею про її душу, — порадив Майя. — Жінки дуже люблять, коли з ними говорять про їхню душу, особливо коли ще до цього плескати їх по стегнах.

— Ти п'яний.

— Від чого? Від кухлика віскі?

— Від трьох.

— Пхе! Хоча б трохи ударило в голову!

— Ти п'яний.

— Я не п'яний. Я сумний. Я сумний, бо я дівчинка. Я сумна дівчинка.

Майя аж захлинався од сміху.

— І все ж таки у мене гарна дружина, — сказав Александр.

— В такому разі, — Майя підняв угору праву руку, — розкажи мені ще про неї, Александре! Твоя дружина чорнява чи білява?

Майя сміявся, але десь глибоко в душі відчував страх і тривогу.

— Вона брюнетка з голубими очима.

— А плечі в неї гарні?

— Так.

— І спина теж?

— Так.

— А ноги довгі?

— Дуже! — відповів Александр. — В неї дуже довгі ноги! — Він зачинив дверцята машини й повернувся до Майя. — Це дуже гарно, коли в жінки довгі ноги. По-моєму, це вищий клас. Довгі ноги роблять мою дружину схожою на лілію.

— Але ж у лілії немає ніг.

— Я знаю, що кажу. Моя дружина схожа на лілію.

— Сто чортів! Александре, не говори мені більше про свою дружину!

— На ось краще з'їж, — сказав Александр.

— А що це таке?!

— Сендвіч. Поки прийдуть хлопці.

— Я не голодний.

— Ні, ти голодний.

— Заприсягнися, що я голодний.

— Присягаюсь.

— Тоді я тобі вірю.

Якусь мить обидва помовчали. Майя почав жувати сендвіч.

— Александре!

— Що?

— Я зроблю тебе рогатим, якщо зостануся живий.

— Якщо зостанешся живий, кажеш?

— Якщо... — сумно відповів Майя, жуючи сендвіч.

— А ось і наш абат! — сказав Александр. — Та ще й з двома хлібинами!

— Добридень! — привітався П'єрсон тонким голосом.

Александр подав йому руку.

— Здоров!

П'єрсон усміхнувся і опустив свої довгі вії. Потім віддав Александрові хлібини й став недалеко від Майя, спершись на мур.

— А ти проноза, абате.

— Еге ж, — відповів П'єрсон своїм м'яким тихим голосом, — мушу сказати, що я непогано облагодив цю справу.

Він витяг з кишені люльку й сів. Був якийсь замкнутий, дивився навколо себе невидючими очима, мов той кіт, що згортається в клубочок перед сном.

— Е ні! — сказав Александр. — Зараз ми будемо їсти.

— А мені вже не треба казати "добридень"? — озвався Майя.

— Добридень, Майя.

— Ні, не так. Ніжніше, прошу тебе.

— А віскі в Дері ніжне?

— Ніжніше, ніж ти. Спробуй поздоровкатись зі мною ніжніше, прошу тебе.

— Добридень, Майя.

— О, це вже краще, набагато краще. А тепер скажи оцьому вайлові, що ти на нього чхаєш, і закури свою стару добру люлечку.

— Ні, хто-хто, а я все-таки дисциплінований.

— Отже, — сказав Александр, — ти приніс два буханці хліба. Де ти їх дістав?

— Мені їх дав кухар із Сана.

— У тебе серед черниць є знайомі, не інакше, — мовив Александр.

П'ерсон граціозно підняв руку.

— Зовсім ні! Зовсім ні! Ми з кухарем швидко порозумілися віч-на-віч. Він оддав мені хліб за вино.

Майя не чув, про що говорить П'ерсон. Він слухав його голос. Голос у П'ерсона справді був ніжний. Він лився рівно, безперервно.

— За яке вино? — спитав Александр. — Я ж тобі не давав ніякого вина. І нізащо не дав би. Кажіть правду.

— Я його купив.

— Скільки заплатив?

— Двадцять франків.

— Двадцять франків! — вигукнув Александр. — Це ж марнотратство!

— Кожен буханець хліба мені обійшовся в десять франків.

— Десять франків! Десять франків за хлібину! Ти часом не здурів?

— Але в кожній з них буде по кілограму.

— Все одно! Десять франків за кіло хліба! Ти, мабуть, зовсім схибнувся з розуму.

— Така такса.

Александр зняв до неба свої волохаті руки.

— Десять франків! Ні, ти тільки подумай своєю головою! Краще б ти нікуди не ходив.

— Дякую.

— Десять франків! — не вгамовувався Александр. — За буханець хліба!

— Я можу віднести, якщо хочеш.

— Е, ні, приніс, то хай уже буде.

— А то ми складемося втрьох на твою частку.

— Ну що ти з ним зробиш! — мовив Александр і нахилився до вогню.

Підвівши голову, він помітив, що Майя сидить, відкинувши голову на стіну, з заплющеними очима. Він не раз помічав, що Майя чогось сумує.

— Агов! — гукнув Александр, звертаючись до Майя. — Ти зайняв місце Дері.

— Так! — розлючено відказав Майя, — Я зайняв місце Дері.

Він різко підвівся і сів на своє місце під переднім правим колесом халабуди. Александр подивився йому вслід.

— Не звертайте уваги, — буркнув він. — Мосьє в поганому настрої. Йому, бачте, набридло чекати, поки його візьмуть у полон.

— Не вгадав! — відповів Майя. — Я просто здивований! Про фріців говорять хтозна-скільки, а їх усе немає. Я вже навіть почав сумніватися, чи вони справді існують. Що не кажіть, а зустрітися з вищою расою все ж таки приємно.

— Гарзд, — сказав Александр. — Які ще новини?

— Зачекаємо, поки прийде Дері.

— Ні, розкажуй, ради бога, розкажуй. Не будемо ж ми чекати на нього сто та ще й сім років.

— Зачекаємо, поки прийде Дері.

Александр знизав плечима, підтягнув штани й знову помішав консерви на сковорідці.

Це були французькі м'ясні консерви. Александр радів, що смажить саме французькі м'ясні консерви. Англійські смажились гірше. М'яса мало, сам жир. Ну, ось, обід готовий, а Дері все ще немає.

В цю мить з'явився Дері. Він поспішав; бігти заважав йому великий живіт. Обличчя його так запливло жиром, що важко було розібрати, де в нього кінчається шия й де починаються щоки. Він склав на животі руки й сів на своє звичне місце. Мовчки озирнувся довкола. Його очі були захищені за блискотливими скельцями окулярів — він був короткозорий. Часом вони проглядали крізь них — холодні, уважні, насторожені. Та за мить скельця знову починали поблискувати, і очі зникали.

— Давайте котелки!

— Ти для нас як рідна мати, Александре, — сказав П'єрсон.

— Ви можете начхати на мене будь-коли, — озвався Александр. — Але що б ви без мене робили? Особливо Дері й Майя. — Він підвівся, щоб загасити вогонь. — П'єрсон — інша річ. Цей швидко знайде кухню, де харчується який-небудь кюре. І там йому буде непогано.

Всі четверо засміялися. Вони почували себе щасливими, що сидять тут разом, під одним сонцем.

Кухлі товаришів висіли напохваті з внутрішнього боку дверцят халабуди. Александр зачерпував ними вино з бідона й по черзі подавав товаришам. Потім простяг свого кухля Майя і зачекав, поки той вип'є, сам напився в останню чергу.

— То які новини, абате?

ГГерсон вийняв з кишені чисту носову хустинку й витер нею губи.

— В Брей-Дюні на кораблі пускають тільки англійців. Нема-чого й думати спробувати там щастя. В кожному вбачають шпигуна. Мені розповіли, що на одному з кораблів виявили французького майора й ординарця, які потай пробрались туди. Їх одразу ж викинули за борт. Майор утопився. Ординарець насилу доплив до берега.

— Кепські справи, — мовив Александр.

Майя знизав плечима.

— Якщо це правда, то кепські.

— Так, — погодився з ними ГГерсон. — Словом, англійці зараз дивляться на нас так, як ми дивились на бельгійців після поразки на каналі Альберта. Зрештою, англійці принаймні вивозять своїх людей, а що робимо ми, французи? В принципі, евакуація йде в Дюнкерку і в Мало, але дуже невелика, та й то евакуюють боєздатні частини, а не окремих осіб. Само собою зрозуміло, що ми теж не належимо до їхнього числа, — докинув він трохи згодом.

— Ну й що далі? — спитав Александр після деякої мовчанки.
— Нічого, — відповів П'ерсон, глянувши на нього.
— Ти зварив непогану каву, Александре...
— Давай швидше мого кухля.
— А якби в неї влити ще віскі, — провадив далі Майя, — то нічого більше й не треба.
— Е, ні! Вип'єш і таку.
— А чому б і ні? — здивувався П'ерсон.
— Справді, чому б і ні? — спитав Майя.
— Я теж випив би, — озвався Дері.
— Бачиш, Дері теж хоче.
— Воля ваша, — відказав Александр. — Але попереджаю: у нас лишилося всього

дев'ять пляшок.

— Це по три пляшки на день. Доп'ємо, поки прийдуть фріци.
— Зрештою, це віскі моє, — сказав Дері.
— Ти вкрав його з армійського складу.
— Вкрав — не вкрав, а воно моє.
— Це віскі наше.
— Послухай, — вигукнув Майя, — що ти морочиш нам голову? Неси його швидше сюди! Можна подумати, що це не віскі, а твоя кров.

Александр пішов до скриньки з-під медикаментів і повернувся з пляшкою в руках. Він наповнив кухлі П'ерсона й Дері. Відтак налив у свій кухоль і подав його Майя.

— Я часто питаю себе, — буркнув він, — навіщо дозволяю цьому здоровилу пити з мого кухля першим.

Майя зареготав.

— Я теж питаю себе про це. — І, вийнявши з кишені сигарету, запалив.

Александр дивився на нього, як квочка на своє курча.

— Щуровбивця!

— Ти що, вбив щура? — спитав П'ерсон Майя.

— Треба ж мені було когось убити на цій війні.

— З пістолета?

— Трьома кулями. Правду кажучи, я прошив його першою, а решту випустив просто так, бо трохи нервував.

— Дай мені свій пістолет: я вставлю тобі три патрони замість вистріляних.

Дері злякано здригнувся в своєму закутку.

— А ви не могли б знайти для цього іншого місця?

Александр знизав плечима.

— Не бійся. Абат уміє поводитися з пухкавкою.

— Я це підтверджую, — сказав Майя.

Абат усміхнувся й повернувся до нього:

— На! Готово!

Майя вклав пістолет у кобуру і високо підняв кухоль.

— Цей келих я піднімаю за майбутніх військовополонених! — з притиском мовив він.

П'ерсон граціозно, мов стара дівка, закурив люльку.

— Не треба так швидко впадати в розпач, — озвався він. — Слухай, Майя, ти трохи знаєш по-англійськи, отож міг би спробувати щастя в Брей-Дюні.

Александр, який саме складав брудний посуд під дверима халабуди, запротестував:

— Е ні! Ні й ще раз ні! Ми не можемо покинути один одного після того, як усю війну були разом.

П'ерсон здивовано глянув на нього.

— Вчотирьох не завжди зручно, — сказав він. — Іноді одному набагато легше. Якщо комусь із нас трапиться бодай якась можливість сісти на корабель, хай спробує. Така моя думка.

— Але ж ми стільки провоювали разом, ти що, забув?

— По-твоєму, — сказав П'ерсон, — нас усіх чотирьох так і повинні взяти в полон? Що ви на це скажете, хлопці? Дері! Чого ти мовчиш?

— Я за, — тихо сказав Дері.

— А ти, Майя?

— Я теж за.

— А ти, Александре?

— А що вам я? — відповів Александр і сів, затисши між коліннями пляшку віскі. — Можете йти, хто куди хоче, — нарешті, сумно мовив він.

Він знову налив віскі й простяг кухоль Майя. — На, жалюгідний бевзю, пий, поки ще п'ється!

— Дякую, друже, — відказав Майя і ніжно глянув на Александра.

— Я не такий дурний, — сказав Александр. — І ніколи марно не ризикую.

Він обвів очима товаришів, які сиділи перед ним кожен на своєму звичному місці. Він, Александр, обслуговував їх. Все йшло, як і належить, в котрий уже раз. І ось П'ерсон пропонує розійтися.

Александр раптом подумав про можливий відступ. Яка страшна річ — відступ! Справа не в небезпеці і навіть не в поразці. Найбільше його лякало безладдя. Дороги забиті військовими частинами, втікачами, жінками й дітьми на візках, скрізь пожежі, побиті машини. А будинки, боже милосердний, на що схожі будинки? Замість вікон зяють провалля, дахи зруйновані, меблі всередині потрощені, посуд побитий, білизна валяється в смітті! Раніше Александр ніколи б не повірив, що можливе таке страшне безладдя і в таких масштабах. Зараз справи покращали. Значно покращали. Відколи вони прибули до Сана, все йде гаразд. Александр підрахував, що коли економити харчі, то їх вистачить ще днів на вісім. А то й на десять. Але ці чортові фріци, мабуть, прийдуть раніше.

— Це ж мільйони! — голосно мовив Дері.

Товариші подивились на нього, потім презирнулись між собою. Дері нікого не помічав. Він весь заціпенів, нерухомий погляд очей спрямував перед собою.

— Боже праведний, це ж мільйони! — провадив він далі. — Тут можна загребти мільйони!

Очі його, уважні, холодні, з таким напруженням дивилися просто себе, що Александр, який сидів навпроти, озирнувся. Але побачив позаду тільки алею Сана, дерева обабіч неї та кількох солдатів.

— Де? — спитав Александр.

В нього був такий приголомшений вираз обличчя, що Майя зареготав. Г'ерсон повернув голову і подивився на Дері. А Дері нікого не помічав і далі дивився перед себе застиглими, нерухожими очима, мов риба крізь скло акваріума.

— Бачите? — спитав Александр.

— Так, на нього знову найшло, — відповів Майя і запропонував Г'ерсонові:—Штовхни його ліктем у пузо. Він прочумається.

— Послухай, Дері! — мовив Александр і взяв його за руку.

— Вліпи йому пару ляпасів!

— Бачите? — озвався Александр.

Г'ерсон затермосив Дері за руку. Дері аж підкинувся й почав сторопіло озиратися довкола себе.

— Бачили? — повторив Александр. — Це в нього від віскі.

— Не може бути. Він же ковтнув усього кілька крапель.

— Послухайте, — озвався нарешті Дері, — доки ви будете говорити про мене так, ніби мене тут немає?

— О, диви! А ти хіба вже тут? — сказав Майя.

— Припустимо, що тут.

— О, він уже, здається, тут!

Александр зареготав.

— Може, я щось говорив?

— Ти говорив про якісь мільйони.

— А... — пожвавішавши, озвався Дері. — І що саме я сказав?

— Ти сказав: "Мільйони! Боже праведний, це ж мільйони! Тут можна загребти мільйони!"

— Я справді таке сказав?

Очі його знову заховалися за скельцями окулярів.

— Скажи, нарешті, що означають ці мільйони? — спитав Александр.

— Не знаю, — невпевнено відказав він. — То я просто мріяв уголос.

— Ти вважаєш нас за ідіотів, — мовив Майя. — Коли такий тип, як ти, про щось мріє уголос, то це вже щось означає.

— Як це розуміти —такий тип, як ти?

— Не ображайся, прошу тебе.

— Отже, що ж це за мільйони? — спитав Александр. — Де вони? Де мільйони, що їх можна взяти? Тут?

Дері всміхнувся, і Майя знову подумав, що йому не так легко це зробити — адже в

нього такі товсті щоки.

— Я знаю про це не більше ніж ти, — відповів Дері. — Просто мріяв і все.

Запала мовчанка.

— Гаразд, — ображено мовив Александр. — Ніхто тебе не примушує відповідати нам. — І підвівся. — Що ж, треба помити начиння. А ти мрій собі далі, але піди спершу принеси води. Сьогодні твоя черга.

— Нема куди поспішати, — відказав Дері.

П'ерсон старанно вибив люльку. Майя підвівся і солодко позіхнув. П'ерсон глянув на нього.

— Що ти робитимеш сьогодні пообіді?

— Ти не думаєш, що це звучить смішно? Наче те, що ти робитимеш, має в даний момент якусь вагу.

— Дері, я чекаю на воду, — озвався Александр.

— Зараз принесу, — відповів Дері, але навіть не поворухнувся.

Тієї ж миті над головами в них щось просвистіло й торохнуло за кілька метрів. Все довкола заволокло димом. Всі четверо припали до землі.

— Сімдесятсімка, — сказав П'ерсон і закашлявся.

Дим почав густішати. Чулися крики й благання о поміч. Знову просвистів снаряд і вибухнув неподалік. Біля Дері впав уламок дерева. Він підняв його і тут же кинув:

— Ти ба, який гарячий!

— Це з нош, — сказав Александр, — на ньому клаптик полотна.

Майя підвівся навколішки й зазирнув у сад. Снаряд влучив просто в мертвих. Видовище було жахливе. Майя пошукав очима ноші з чоловіком у стоптаних черевиках. Той лежав на місці, прикритий короткою ковдрою, з-під якої стирчали ноги в стоптаних черевиках. Його не зачепило. Майя зрадів, сам не знаючи чому.

— Б'ють по них, — сказав він і знову ліг.

Дері кахикнув.

— Хай краще по них, ніж по нас.

— Добре тобі балакати! — сказав Майя.

— А ти хотів би, щоб влучило в нас?

— Ні.

— Я чомусь ніколи не боюсь артилерійського обстрілу, — зауважив Александр. — Бомби — оце справді страшно.

— Снаряди летять з такою швидкістю, що не встигнеш і подумати про страх.

Крики ліворуч все ще не вщухали. Минуло кілька хвилин. Скільки сягало око, скрізь лежали розпластані тіла в одязі кольору хакі. Праворуч од себе Майя помітив двох піхотинців, які залізли під машину. Він зовсім не відчував страху, під ним була земля, а для нього це було головне. Табір, нещодавно сповнений гамору й метушні, затиш, мов від помаху чарівної палички. І він, Майя, теж мовчав. Лежав на землі, нічого не боявся й ні про що не думав. Він був солдат серед інших солдатів.

Александр звівся на лікті й голосно вилаявся, бо тільки тепер помітив, що ліг

просто в попіл і забруднив усю сорочку. Вона в нього була ще зовсім чиста, він виправ її в Арку й надяг тільки сьогодні вранці. Клянучи фріців, він почав обережно обтрушуватись. Повернувши голову до П'ерсона, він поцікавився, чи П'ерсон молиться. Колись у нього був побожний товариш, який палко молився в такі хвилини.

— Послухай, П'ерсоне! — озвався він. — Ти віриш, що це була саме сімдесятсімка?

— Не вірю, а знаю, — відповів йому П'ерсон своїм ніжним голосом.

"Свята душа", — подумав Майя.

— А на яку відстань стріляє сімдесятсімка?

— Як і сімдесятп'ятка.

— А на яку відстань стріляє сімдесятп'ятка?

— Як? — здивувався П'ерсон. — Ти цього не знаєш?

— Я ж не святий, щоб усе знати.

— На десять кілометрів.

— О боже! — вигукнув Александр. — Десять кілометрів! Виходить, вони за десять кілометрів од нас!

— Може, й ближче. Десять кілометрів — це найдалі.

— Вони б'ють по Сана? — спитав Александр.

— Не думаю. Мабуть, хочуть намацати батарею сімдесятп'яток, яку поставили сьогодні вранці на Малому полі.

Майя глянув на Дері. Дері лежав блідий, верхня губа в нього тремтіла. "Боїться", — подумав Майя.

— Що це за Мале поле?

— Воно розташоване неподалік звідси, метрів за п'ятсот. Ми проходили ним позавчора.

— Зрозуміло, — сказав Майя. — Отже, ти кажеш, що там стоїть батарея сімдесятп'яток?

Дері й далі трясся, мов у пропасниці, і Майя стало за нього соромно.

"В тому, що він боїться, мабуть, я теж винен!" — подумав він.

— Батарею поставили там сьогодні вранці. Лейтенантик дострілює свої останні снаряди. Непокірний лейтенантик.

— Клятий тип! — озвався Александр. — Через нього фріци б'ють по нас.

— Вони пристрілюються, — сказав П'ерсон. — І, як бачиш, непогано.

— Ти так гадаєш? До Малого поля звідси п'ятсот метрів.

П'ерсон лежав поруч Майя. Майя ще ніколи не бачив так близько його лиця. П'ерсон усміхнувся своєю звичною усмішкою і опустив очі. В такі хвилини він скидався на непорочну діву. І не тому, що в нього були довгі вії й червоні щоки. Схожим з непорочною дівочою його робив вираз обличчя, що з'являвся у нього, коли він опускав очі.

— Для артилерії п'ятсот метрів від цілі не так уже й погано, — усміхаючись, мовив П'ерсон.

— Можеш йому повірити, — сказав Александр. — Військову справу наш абат знає

досконало.

— Може, по нас уже не палитимуть?

— Не знаю.

— Вистачить з нас і цього! — сердито відповів Дері. — Я не збираюсь валятися отак весь полудень. Я поспішаю. — І спритно, — наскільки це можливо для такого товстуна, — звівся на ноги.

— Ти куди?

— По воду.

— Ти що, зовсім очманів? — вигукнув Александр і підвівся.

Але Дері вже зняв з дверцят халабуди бідон і пішов уперед замашними кроками.

— Дері! — закричав Александр. — Не роби дурниць! Дері!

Але той навіть не обернувся.

— Ти ж узяв дірявий бідон! — сказав Александр. І тут же простягся на землі.

Цього разу свисту снаряда ніхто не чув, бо він злився з вибухом. І всіх знову огорнуло димом.

— Упав зовсім близько, — сказав П'єрсон.

Усі почали кашляти.

— Начебто там, біля криниць.

— Ти так гадаєш?

— Бач, який там дим.

— Твоя правда, — мовив Г'єрсон. — Там дим справді густіший.

Александр підвівся.

— О боже, якщо Дері...

Але той уже стояв перед ними веселий і з порожніми руками. Він голосно реготав, і щоким й шия у нього не переставали дрижати, мов желатин у тарілці, яку хтось трясє.

— Ой, хлопці! — захлинаючись од сміху, мовив він. — Якби ви знали, що зі мною було! — І зайшовся кашлем. — Це сімдесятсімка, хлопці! — У Дері від сміху почав трястися вже й живіт. — Снаряд упав так близько, що звалив мене... — І знов зайшовся сміхом. Шия його нараз роздулася, мов велетенське воло, зробилась аж фіолетова, потім раптом стухла, і в горлі у нього щось захрипіло, забулькало. — Підводжусь... цілий, неушкоджений! Цілісінький! Хоч би тобі де шкрябнуло! — Дері зареготав, наче закудкудавав. — Слухайте далі, хлопці. Нахилився, щоб узяти бідон... Немає! Туди-сюди — пропав! Обшукав скрізь! Навіть на дерева заглядав! — Він ніяк не міг перестати сміятися. — Чорт забирай! Був бідон і немає. Пропав...

Майя відвернувся. Од сміху Дері йому завжди ставало неприємно на душі.

— О тепер, думаю, Александр мені...

Троє товаришів, які обступили його, пильно дивились на нього.

— Що у тебе з рукою, Дері? — спитав раптом Александр.

— А що з нею може бути? — спитав той, усе ще регочучи.

Перехопивши погляди товаришів, Дері раптом замовк. Кров відхлинула у нього від щік і шиї. Він похитнувся, та Александр встиг схопити його за плечі.

— Віскі! — крикнув він. — Принесіть віскі, швидше!

Дері стояв блідий як мрець. Його верхня губа тремтіла. Він дивився на свою руку. Вона була вся в крові. Внизу червоніла невеличка калюжа.

— Моя рука! О моя рука!

— Нічого страшного! — сказав Александр. і дав йому випити віскі.

— Моя рука! — стогнав Дері.

Александр вилив на рану рештки віскі з кухля. Але кров цебеніла далі. Дері зиркав то на руку, то на червону калюжу в пилюці.

— Стій рівно, — сказав Александр, — не вались на мене, бо розчавиш.

— Моя рука!

— Ми вже це чули!

— Ти можеш нею поворушити? — спитав П'ерсон.

Дері мляво похитав головою. Верхня губа його одвисла, він схожий був на дитину, що от-от заплаче.

— Рана ніби не страшна, — сказав Пирсон. — Ти можеш поворушити рукою?

— Чорт забирай! — вигукнув Александр. — Не хились на мене, бо звалиш з ніг!

— Моя рука! Моя рука! — заскиглив Дері.

— Ти можеш поворухнути нею чи ні?

— Можу.

— Сядь, — сказав Александр. — Я не можу більше тебе тримати на собі. Ти мене розчавиш.

— Зараз я тебе перев'яжу, — мовив П'ерсон і взяв Дері за зап'ястя.

— Ні, — рішуче відмовився Дері, — відведіть мене до Сана.

— З оцією подряпиною?—спитав Майя. — Ти часом не здурів?

— Рану треба продезинфікувати, — відказав Дері. — Одведіть мене до Сана.

— Ти справді, бачу, здурів. Там і без тебе клопоту до біса.

— Гаразд, — відповів Дері. — Тоді я піду сам.

— Ти перебільшуєш, — сказав П'ерсон. — Через якусь подряпину...

— Іноді й така подряпина смертельна.

Александр стояв, граючись паском од своїх штанів.

— Хай буде так, — сказав він, — ти переміг. Я піду з тобою.

І нерішуче подивився на халабуду.

Майя також підвівся.

— І я піду з тобою. Удвох ми цілком зможемо допровадити це тіло до Сана.

— Не кажи так, — злякано мовив Дері.

Александр нерішуче подивився на халабуду.

— Я залишаюся тут, — усміхнувся П'ерсон. — Можеш бути спокійний.

П'ерсон провів очима товаришів. Майя ішов посередині. Поруч кремезного Александра й гладкого Дері він здавався струнким юнаком. Вони пролізли крізь огорожу й пішли алеєю. Потім звернули вбік і зникли з очей.

П'ерсон відчув себе страшенно самотнім. Він витяг із кишені люльку, але тут же знову заховав. Сів на своє місце й прихилився спиною до муру. Так він просидів кілька хвилин, потім сперся ліктями на коліна, затулив руками обличчя і почав молитися.

Всі троє йшли центральною алеєю Сана.

"Посипали гравієм, — подумав Майя, — а по гравію йти приємно. Твердий і аж вищить під ногами. Не те, що пісок".

— Запитаєш асистента Сіріллі, — сказав Дері Александрові.

— Хто це такий?

— Знайомий знахар.

— Звідки ти його знаєш?

— Вчора познайомився. Я зробив йому невеличку послугу.

— Нічого не розумію.

— Одне слово, спитаєш Сіріллі, інакше доведеться ставати в чергу, а це забере добрих дві години. За цей час із мене виджурить уся кров.

— Це ти вже перебільшуєш, — сказав Майя. — Кров майже не тече.

Він подивився праворуч. Двоє солдатів у самих тільки сорочках прибирали трупи. Збоку лежала купа ковдр і складених нош. Крові не видно було ніде — скрізь валялися тільки безформні рештки трупів у ганчір'ї кольору хакі. Солдати брали ковдру, навмання складали в неї останки, потім клали згорток на ноші. Все це вони робили повільно, без поспіху.

— Мати знайомого лікаря ніколи не завадить, — сказав Дері, — особливо в такий час. Думаєш, вони спроможні допомогти кожному пораненому? В Сана їх стільки, що всім вони не зможуть дати ради.

В перев'язочній їм у ніс ударив сморід сукровиці й поту, Майя аж занудило. Душ шістдесят чекали своєї черги. Більшість стояли, і тільки дехто сидів долі, спершись спиною на стіну. Якийсь солдат, білий як крейда, лежав на підлозі. Дехто був голий до пояса. Всі були мокрі від поту.

В кінці залу за столиком біля дверей у новісінькій формі сидів старший капрал, безбородий, білявий, невисокого зросту. Стіл наполовину загороджував прохід. Перед старшим капралом лежав велетенський реєстр, різнокольорові папірці й великі друковані бланки. Коли зайшли Майя, Дері й Александр, він саме шкрябав щось на папірці — переписував щось із реєстру, потім приколював до нього папірець, брав бланк, розмашисто перекреслював його синім олівцем і теж чіпляв до реєстру. Час від часу він піднімав голову й обводив очима поранених з гордовитим, байдужим виглядом.

Троє товаришів попрямували до нього. Старший капрал тієї ж миті опустив голову.

— Мені потрібен асистент Сіріллі, — мовив Дері.

Старший капрал сидів, не підводячи голови.

— Він зайнятий.

— Мені потрібен асистент Сіріллі.

— Він зайнятий, — відповів дрібненький старший капрал самими кінчиками губ.

Дері, мов укопаний, стояв перед столом, затуливши його своєю дебелою постаттю.

— А ви не можете його покликати? Будьте такі ласкаві.

Дрібненький старший капрал підвів голову, але ні на кого не глянув.

— Якщо вас поранено, — мовив він самими кінчиками губ, — то станьте в чергу. Підійде ваша черга, і вам нададуть допомогу.

— Річ не в допомозі, — мовив Дері. — Скажіть, будь ласка, асистентові Сіріллі, що з ним хоче поговорити лейтенант Дері. Справу дуже нагальна.

Він говорив ввічливо, але голос його стьобав, мов батіг.

Дрібненький старший капрал окинув Дері уважним поглядом. Дері був у сорочці, гарних штанах і добротних чоботях. Старший капрал підвівся.

— Спробую його знайти.

— Отак би й давно, — підкреслено недбало кинув Дері. — Спробуйте.

— Я спробую. Але він справді дуже зайнятий.

— Скажіть, що його хоче бачити лейтенант Дері.

Старший капрал зник за дверима. Александр розсміявся.

— То ти вже лейтенант?

— Якщо треба, то треба.

— Що б ти робив, якби тобі цей номер не вдався?

Дері вийняв з кишені пачку "Голуаз".

— Треба все передбачати. Я одразу збагнув, що для цього курдупеля головне не гроші, а чин.

Незабаром з'явився старший капрал. Він ввічливо, мов камергер, уклонився Дері.

— Будь ласка, проходьте сюди, лейтенанте.

І провів друзів до маленької кімнатки, де все було пофарбовано в білий колір. За відчиненим вікном виднівся сад Сана. Раптом праворуч різко розчинилися двері і до кімнати зайшов молодик у заляпаній кров'ю білій куртці. Швидкими кроками підійшов до Дері. Молодик був гарний з виду.

— А! То це ви, Дері! — вигукнув він і блиснув в усмішці гарними зубами. — А черговий торочив мені про якогось лейтенанта. Я не знав, що це ви, і не хотів навіть виходити.

— Мабуть, він усе переплутав, — не задумуючись, відповів Дері. — Дозвольте, пане лікар, познайомити вас...

Сіріллі потис руку Майя та Александрю. З-під чорної лискучої чуприни на них дивилося вродливе обличчя.

— Я ще не лікар, якщо хочете знати. Я тільки вчився на лікаря в Біша до війни. — І всміхнувся, знову сяйнувши, мов блискавкою, білими зубами. — Що я можу для вас зробити?

— Піти з нами пообідати, — відповів Дері. — Трохи відпочинете. У нас чудовий шеф-кок. — І показав на Александра.

— Охоче, але трохи пізніше — десь близько шостої вечора. Викроїти вільну хвилинку просто неможливо. А що у вас із рукою?

— Та... пуста... — недбало відповів Дері. — Вибухнув снаряд із сімдесятсімки, а я

саме йшов поблизу.

Сіріллі уважно почав оглядати рану. Він був такий вродливий, що скидався скоріше на молодого кіноактора, який грає свою першу роль — роль лікаря.

— Рана нестрашна й досить чиста.

— Її промили віскі.

— Он як? Ось на що ви марнуєте віскі. А я його просто п'ю!

— Для вас ми теж залишили, — квапливо мовив Дері. — Вип'єте з нами сьогодні ввечері.

Сіріллі всміхнувся.

— Все ж таки я зроблю вам невеличку перев'язку.

І повів їх до сусідньої кімнати. Троє чи четверо молодиків у білих халатах поралися біля поранених. Тут уже не смерділо ні сукровицею, ні потом. Усе забивав запах ефіру. Білява медсестра роздавала санітарам бинти. Коли зайшов Сіріллі, вона жваво повернулася до нього, і обоє обмінялись усмішками.

— У вас, бачу, роботи вистачає.

Сіріллі полив рану ефіром.

— Ще й питаєте, — мовив він, — щогодини прибуває душ п'ятдесят. Багато хто вмирає, перш ніж ми встигаємо його оглянути.

Білява медсестра підійшла й до них і тицьнула бинт Сіріллі. Він подякував, не підводячи очей.

— Ваша подряпина не страшна, скоро загоїться.

І лице його знов засяяло в усмішці.

— А ви хіба не зробите мені протиправцевої ін'єкції?

Сіріллі завагався.

— Воно б, звичайно, треба... Але в нас дуже мало сиворотки, а ми її заощаджуємо на випадок серйозних поранень.

Білява медсестра стояла біля Сіріллі, поклавши долоні на його круглі руки. Стояла непорушно й ні на кого не дивилась. Очевидно, чекала вказівок. Майя подивився на неї й раптом відчув, що його огорнула тепла хвиля. "Гарна дівка", — подумав він. Білява, рожевощoka медсестра чекала, що скаже Сіріллі. Чекала всім своїм єством, мов спрагла земля життєдайного дощу.

— А ось і осколочок, — сказав Сіріллі. — Через кілька днів од рани залишиться тільки маленький шрам. Він стане гордістю усієї вашої родини, коли ви повернетесь додому.

— Жакліно! — покликав один з молодиків у білому халаті.

Медсестра крутнулася на підборах і пішла через зал. Майя подивився їй услід.

— Вибачте, — мовив Сіріллі, — але в нас робота...

— Отже, до вечора, — сказав Дері.

— До шостої вечора.

Та Дері все ще стояв на місці. Щоки його розп'ялись у різні боки. Він усміхався такою ніжною усмішкою, якої Майя ще ніколи не бачив.

— Будьте ласкаві, пане лікар, прихопіть із собою сиворотку. Я буду спокійніший, коли ви зробите мені ін'єкцію.

Сіріллі всміхнувся.

— Гаразд, якщо ви так наполягаєте.

Надворі яскраво світило сонце, мов на

Блакитному Березі. І зовсім близько було море. Якщо добре прислухатись, то можна було почути, як зітхають хвилі на прибережному піску. Майя жадібно дихав на повні груди. Він раптом відчув себе щасливим. Дивувався, що його руки й ноги цілі і він більше не бачить крові, не відчуває запаху ефіру.

— Скажи, Дері, — озвався Александр, — навіщо ти запросив до нас свого знахаря? Та ще й на шосту годину. Ти ж не поратимешся коло вечері, бо в тебе болить рука! Навіть води не зможеш принести.

— Кругом вигода, — відповів Дері.

— Якби ще Сіріллі привів із собою Жакліну, — сказав Александр, — я б охоче попорався біля неї. Хай би мене згвалтувала.

Дері здивовано глянув на нього.

— Яку це Жакліну?

— Та оту маленьку блондинку, що приносила бинти.

— А я й не помітив її, — мовив Дері.

— Він її не помітив! — вигукнув Александр. — Чуєш, Майя, він її не помітив. А ти, Майя, помітив? Як вона тобі?

— Непогана. Хіба що груди трохи замалі.

— А мені однаково, — байдуже одказав Александр. — Вони мені ні до чого.

Всі троє зареготали. Потім, мов по команді, підвели голови: в прозорому полудневому небі кружляв канадський винищувач.

Перед ґратчастою огорожею Дері зупинився й глянув на свою руку.

— Ну, тепер усе гаразд, справу цю залагоджено, — вдоволено мовив він. І обернувся до товаришів. — Вибачте, хлоп'ята, але я мушу вас покинути. Мені треба побачитися з однією людиною. Я дуже поспішаю. — І, не чекаючи відповіді, пішов.

Александр взявся руками в боки.

— Ось тобі й маєш. Цей теж продасть навіть рідного батька.

— Не хвилюйся, бо він цього не вартий, — мовив Майя. — Яз тобою цілком згоден.

Кілька хвилин вони йшли мовчки. Яскраво світило сонце, і настрої у друзів був піднесений. Під ногами в них вищав гравій.

— Александре, сьогодні пополудні я піду в Брей-Дюм.

— Мгм...

— Спробую сісти на корабель.

— Мгм.

Майя чекав чого завгодно, тільки не "мгм".

— Якщо ти мені про це кажеш, то, виходить, добре все обміркував.

— Так.

— Гаразд. Я допоможу тобі спакувати речі.

— Дякую. Я з собою нічого не братиму. Тільки сигарети.

Александр тільки головою похитав і всміхнувся.

— Скажеш про це хлопцям. Я не хочу з ними прощатись.

— П'єрсонові це не сподобається.

— Ну й нехай.

— Гаразд. Я йому скажу, — мовив Александр і додав, мляво усміхнувшись. — Принаймні про одну новину я дізнаюся раніше за нього.

— Отже, бувай здоров, старий.

— Ти вже йдеш?

— Так.

— Зайди ж хоч забори свої сигарети.

— Вони вже у мене в кишені. Я взяв їх раніше.

— Коли це раніше?

— Перед тим, як поранило Дері.

— А дозволь тебе спитати: коли ти на це зважився?

— Коли Дері заговорив про мільйони.

Кілька кроків вони пройшли мовчки.

— Ну, прощай, старий.

— Прощай, Александре, бажаю успіху.

Александр голосно зітхнув і подивився вслід Майя, що швидко віддалявся.

В СУБОТУ ПОПОЛУДНІ

Праворуч, між двома зруйнованими будинками, Майя побачив убитого коня. Він лежав на спині, задерши догори всі чотири ноги; живіт у нього був страшенно роздутий. За кілька метрів од нього непорушно стояло двоє інших коней. Один із них був поранений у клуб. Другий стояв поруч і лизав його рану. Раптом поранений кінь підвів голову й розтулив рота, ніби збирався заіржати. Але не заіржав. Він повернув голову ліворуч, і його сумні, лагідні очі глянули на Майя. Кінь одійшов трохи назад, поклав голову на шию своєму товаришеві й заплющив очі. Так він стояв кілька секунд; задні ноги його безперестану тремтіли.

Майя зійшов з дороги, перетнув залізницю й звернув ліворуч. Вийшов на широке брейдюнське шосе, що вело до моря. По ньому нескінченним потоком сунули люди в одязі кольору хакі — англійці й французи упереміш. Всі були без зброї, але кожен ніс за плечима величезний рюкзак, напханий усяким манаттям. Солдати заповнили тротуари, загатили все шосе. Іноді потік починав вирувати через раптові затори — назустріч траплялися невеличкі групи солдат, — потім знову сунув далі. Брудні, закурені, з глибокими зморшками на обличчях, по яких лився рясний піт, люди йшли то надто повільно, то раптово зупинялись, то, знемагаючи, бігли вперед. І щоразу з розгону налітали один на одного. Лунали прокльони, спалахували люті сварки. Небо над головою було безхмарне, сонячне; такого чудового літнього полудня тільки в морі купатися та лежати на пісочку, а не йти бозна-куди.

Раптом Майя побачив поруч невисокого на зріст майора піхоти. Той був без кепі, і сонце іскрилося в його сивині. Засмагле лице, вусики, а на грудях — у два ряди нагороди.

Натовп зупинився, потім раптом зробив ривок уперед і знову зупинився. Майя ткнувся носом у каску солдата, що йшов попереду.

— Ви можете повертатись хоч трохи обережніше? — озвався праворуч чийсь різкий голос.

Це був невисокий сивоголовий майор. Він звертався до здорованя-артилериста, що ніс за плечима два туго напхані рюкзаки.

— Заткни пельку, — повільно відказав артилерист.

Маленький майор почервонів.

— Як ви смієте так розмовляти з офіцером! — вигукнув він тремтячим голосом.

— Можеш тепер командувати своєю жінкою, — відповів артилерист.

Знявся регіт, свист. Майор хотів щось відповісти, але галас невгавав, і він мовчки похилив голову.

Знову спинилися. І знов Майя налетів на чоловіка, що йшов попереду. Той озирнувся і, на превеликий подив, усміхнувся.

— Гірше, як у метро, еге ж?

— А ти що, з Парижа?

Чоловік засміявся.

— Ні, я з Безьє. Однак знаю, що таке метро. Різниця тут тільки та, — мовив чоловік, злегка повернувши до Майя голову, — що в метро ніхто не боїться бомби, яка може впасти йому на макітру.

42

— Я ніяк не можу зрозуміти, чому вони бомбардують кораблі, а не нас.

— Я на це не скаржуся, — відказав чоловік. І підвів голову. — Можеш собі уявити, скільки тут було б м'яса, якби два-три юнкерси випорожнилися на цю масу.

— Таке ще може бути.

Натовп почав посуватися трохи швидше. Майя випередив сивоголового майора й подивився йому в вічі. Той ішов, похиливши голову, і по смаглявих щоках у нього котилися сльози.

Майя пройшов іще кілька метрів. Раптом натовп знову збився в щільну масу. Просуватися тепер уперед було дуже важко. Зчинилася штовханина, і Майя зачепив ліктем чоловіка, що йшов праворуч.

— Пробачте, — мовив він, обертаючись. Очі в чоловіка були заплющені, він, здавалося, спав. Йому було близько шістдесяти. Худе обличчя з посивілими скронями. Чудернацька зелена форма з темними металевими гудзиками, на голові стоячий кашкет, прикрашений спереду позолоченими літерами. Довга гімнастюрка, штани теж. Він ішов із заплющеними очима і ніби спав.

Майя пошукав очима чоловіка з Безьє, але того ніде не було. Вийняв з кишені сигарету й закурив.

— Як ся маєш? — почув він раптом біля вуха чийсь голос.

Майя обернувся і побачив чоловіка з Безье. Той був дуже веселий.

— Скажи, — провадив він далі, — ти особисто віриш, що там стоять кораблі чи ні? По-моєму, нема там ніяких кораблів, можливо, стоїть якесь одне суденце.

Вийшли на перехрестя, посередині якого стояв високий англійський офіцер, і голова його стирчала над натовпом. Широко розмахуючи руками, він безперервно кричав — спочатку по-англійськи, а потім по-французьки:

— Англійці праворуч! Французи ліворуч! Та на його наказ ніхто не звертав уваги.

— Ми ж іще в Франції, так чи ні? — озвався мешканець Безье. — Отож ніякий англієць не може наказати мені, що я повинен робити.

— Зараз я з ним поговорю, — сказав Майя.

Майя підійшов до англійця. Насправді офіцер був менший на зріст. Він стояв на невеличкій дерев'яній тумбі, якими користується англійська військова поліція, регулюючи на перехрестях рух.

— Ви, бува, не знаєте, — спитав його Майя по-англійському, — чи тут вантажаться французи на кораблі чи ні?

Офіцер ковзнув по ньому очима й тут же підняв їх угору.

— Англійці праворуч! Французи ліворуч!

— Я вас питаю, — повторив Майя, — тут вантажаться французи на кораблі чи ні?

Англієць знову опустив очі, і Майя здалося, що той наскрізь пронизав його своїм поглядом, неначе його тіло було зовсім прозоре.

— Англійці праворуч! Французи ліворуч!

— Я звертаюсь до вас із запитанням, — не здавався Майя. — Може, ви будете такі ласкаві й дасте на нього відповідь?

Англієць опустив очі і цього разу, здавалось, уперше помітив Майя.

— О! — вимовив він. І байдуже додав:— Ви добре володієте англійською мовою.

Майя мить помовчав. Він силкувався згадати, як на його місці зреагував би на такий комплімент англієць.

— О, що ви? — врешті відказав він. — Я навчився вимовляти тільки окремі слова.

— Англійці праворуч! Французи ліворуч!

Майя зрозумів, що виграв іще одно очко.

— Чи не могли б ви мені сказати, — знову почав він, — чи вантажаться тут на кораблі французи?

Англійський офіцер не відповів. Він вимахував руками, неначе полісмен-регулювальник.

Здавалось, він нітрохи не бентежився, що його накази не справляли ніякого враження на натовп. Минуло кілька хвилин, перш ніж він знову подивився на Майя.

— Де ви вивчали англійську мову?

— В Англії.

— О! — мовив англієць. І знову вигукнув:—* Англійці праворуч! Французи ліворуч!

Майя чекав. Англієць ніби зовсім забув про нього. Він витяг із кишені хустку

кольору хакі й замріяно почав витирати шию. Раптом він півголосом щось задекламував. Майя почав прислухатися.

— Whether 'tis nobler in the m'ind to suffer ...— І замовк. Очевидно, згадував забуте слово.

— The slings , — підказав Майя.

— Вибачте, що ви сказали? — спитав англієць і подивився на нього.

— The slings.

Англієць сторопіло дивився на Майя. Раптом він зіскочив зі своєї тумби й радісно закричав:

— Потиснімо один одному руку!

Майя потис йому руку. Якусь мить вони мовчки дивились один на одного.

— Моє ім'я Габей, — мовив англієць, явно напускаючи на себе байдужий вигляд. — Капітан Деонард Леслі Габей.

Майя усміхнувся.

— А мене звати Майя. Сержант Жюльєн Майя.

— Сержант? — здивовано спитав Габей. — Сержант? То ви справді сержант?

— Атож.

— Ви хочете сказати, що ви не офіцер?

— Еге ж.

— То ви справді сержант?

— Так.

Габей засміявся, мов дитина, нестримно, весело і почервонів аж до кінчиків вух; на очах у нього виступили сльози.

— Вибачте, — нарешті мовив він, одсапавшись. — Вибачте, але це справді смішно!

— Що смішно?

— Це найкращий жарт за сьогоднішній день! Ви тільки уявіть собі! — провадив далі Габей. — Уявіть собі! Сержант декламує Шекспіра!

Здавалось, Габей знову зарегоче, але він стримався.

— Тут немає нічого дивного! В мирний час я не сержант.

— Англійці праворуч! Французи ліворуч! — нараз вигукнув офіцер. — Розумію, — сказав він, вилізши на тумбу, — мобілізація. Але й вона теж не допомогла: вас усе одно розбили.

— Цікаво, — жваво зауважив Майя, — а мені досі здавалося, що вам теж перепало.

Запала мовчанка. Англієць здивовано витріщив на Майя очі й, певно, намагався збагнути сенс його слів.

— Справді, — нарешті відповів він, — нам також дісталось.

Але в Майя склалося враження, що англієць уперше замислився над цим фактом і що навіть зараз він не приймав його беззастережно.

— Англійці праворуч! Французи ліворуч!

Майя глянув на натовп. Накази Габея, як і перше, ні на кого не діяли. Невже він цього не помічає?

— Я вже цілу годину стовбичу тут, — сказав Габей, — і всі французькі офіцери, які проходять мимо, ображають мене. Всі без винятку. Ще ні разу в житті я не чув стільки образ на свою адресу.

— Я дуже шкодую, — сказав Майя.

Це була, очевидячки, ще одна вагома фраза, яка сподобалася Габею. Він приязно глянув на Майя.

Розштовхуючи натовп, до Габея підійшов англійський солдат, віддав йому честь і щось запитав.

Його вимова була така своєрідна, що Майя не розібрав жодного слова.

— Звичайно, — відповів лагідно Габей. — Можете бути спокійні: ви сядете на кораблі — всі до одного.

Солдат пішов.

— Я хотів би теж почути таку відповідь, — сказав Майя. — Саме це й привело мене до вас.

Габей усміхнувся, на мить завагався, потім промовив з деяким жалем:

— Боюся, що вам я цього не відповім. Тут вантажаться на кораблі тільки англійці.

"Нарешті! — подумав Майя. — Нарешті спромігся відповісти! Треба було простовбичити тут мінімум чверть години, щоб почути, що тут вантажаться тільки англійці!"

— До побачення, — сказав він.

І крутнувся на підборах. Та не пройшов він і кількох метрів, як почув оклик офіцера:

— Мосьє Майя! Мосьє Майя!

Майя знову підійшов до нього.

— Послухайте, — сказав Габей, — я дещо можу для вас зробити. Зайдіть в евакуаційне бюро й запитайте капітана Фірі. Він, можливо, зможе зайнятися вами.

— Евакуаційне бюро?

— Так. Ідіть прямо до пляжу, зверніть ліворуч і ярдів за шістдесят — побачите рожеву віллу.

— Як ви сказали: капітан...

— Фірі, Джеральд Фірі. Його легко впізнати: це найменший офіцер у всьому батальйоні.

— Він і справді такий маленький?

— О, ні, — заперечив Габей. — Він не такий уже й маленький, просто всі офіцери батальйону дуже високі.

Майя зареготав. Габей здивовано глянув на нього й теж засміявся.

— Well — мовив він, раптом прибравши поважного вигляду, — він приблизно вашого зросту. В нього є маленькі вусики, схожі на зубну щітку.

— До побачення.

— До побачення, містере Майя.

Майя пірнув у натовп. І знову почув голос Габея:

— Англійці праворуч! Французи ліворуч!

Він озирнувся. Габей широко вимахував руками. З невинним виразом очей і дівочим рум'янцем на щоках він схожий був на ангела, який, стоячи на воротах раю, наводить порядок між померлими. І визначає вибраних. "А сьогодні вибрані — всі англійці", — подумав Майя.

Він сподівався побачити невеличкий порт, набережну або принаймні мол, котрий міг правити за дебаркадер, велетенські кораблі біля причалів, людей, що деруться вгору по трапах. Але натомість побачив широчезний пляж, що тягся праворуч і ліворуч, скільки сягало око. Неподалік, захищені від морських бур невисоким муром, стояли гарні вілли. Замість кораблів стояли невеличкі старі вантажні судна. Одне з них мало старовинне колесо з лопастями. А трохи пооддаль борознили води два маленьких есмінці.

На пляжі чекали своєї черги томмі, вишикувані довгими паралельними колонами. А трохи далі, по ліву руку, за місцем посадки, стояли французи. Англійці праворуч, французи ліворуч! Як не дивно, але наказ Габея, який зустрічали на перехресті прокльонами, тут набув сили.

Море виблискувало проти сонця й було тихе, мов став. Три чи чотири зелені шлюпки перевозили на кораблі томмі. Кожна з них брала за раз не більше півдесятка душ. Майя сторопіло дивився на це видовище. Як можна такими темпами перевезти всю армію?

Знайомий гул літаків примусив його задерти голову. Одна за одною наближались трійки юнкерсів. Спочатку вони летіли на великій висоті, потім почали описувати широкі кола. Один з есмінців, що лежали в дрейфі біля берега, рвонув з місця і помчав у відкрите море. Він плив зигзагами, залишаючи за кілем глибокий слід. Раптом озвалася зенітна артилерія.

Вона була звідусіль: з есмінців, з вантажних суден, з пляжу, з дахів будинків. Стояв пекельний гуркіт. Блакитне небо вмить укрилося безліччю невеличких білих хмаринок, що з'являлися, здавалось, за кілька сантиметрів од літаків, тяглись слідом за ними й танули одна за одною. Раптом над пляжем прокотилось несамовите "ура!", яким англійці й французи привітали канадських винищувачів. Цікаво, що вони з'явилися з боку континенту, неначе їхні бази містилися десь на сході. Стрій юнкерсів одразу розпався, розділився навпіл, неначе розпустила пелюстки гігантська квітка. Одні повернули в бік винищувачів. Інші, збившись до купи, шугонули вниз, до моря.

На мить запала тиша. Пляжні зенітки змовкли. Тільки вдалині, захлинаючись, били гармати есмінців. Майя глянув угору й тут же опустив очі: його засліпило сонячне світло. Зрештою, винищувачі летіли так високо, що їх майже не було видно.

Раптом Майя відчув, що його хтось схопив за руку.

— Поглянь! — мовив чийсь голос біля самого вуха. — Поглянь!

То був маленький, худий піхотинець. Він тремтів од страху, витріщивши очі в бік моря.

— Поглянь! — повторив він. — Ти тільки поглянь!

Майя вивільнив руку й подивився на море.

Все сталося так швидко, що він зразу навіть не збагнув того, що побачив. Від трьох юнкерсів, що саме пролітали над одним з есмінців, раптом відокремився літак, шугнув униз на здобич й тут же вирівнявся. Майя побачив, що від нього одірвалось три цяточки. Мешканець Безье мав слухність. Здалеку бомби схожі були на послід. Три маленьких шматочки посліду гігантського птаха. Майя побачив, як біля есмінця вгору знялися три високих фонтани. За хвилину другий юнкере зробив віраж, перекинувся на крило й пішов у піке. Почувся, глухий удар. Над есмінцем знялося полум'я. Есмінець зупинився. Третій юнкере теж шугнув униз. Знов почувся глухий удар. Есмінець гойднувся, на якусь мить випростався і, ніби знесилившись од величезного напруження, ліг на бік.

Майя відчув, що хтось знову схопив його за руку. Це був той самий піхотинець. Він тупав ногами, кусав пальці, і очі його горіли якимось дивним вогнем.

— Ага, дістав у зад! — радісно приказував він. — Ага, дістав у зад!

— Це англієць? — спитав Майя, висмикуючи руку.

— Ні, — відповів хтось спокійним голосом за його спиною. — Це француз. Я добре бачив його прапор, коли він підпливав до берега.

— Дістав у зад! — повторив піхотинець.

Від усієї його постаті віяло чимось урочистим.

— Можна подумати, що ти цьому радий, — сердито мовив Майя.

— Облиш його, — сказав той самий спокійний голос, — це ж цинік.

Раптом зчинився неймовірний галас. Очевидно, зенітки есмінця підбили одного з юнкерсів. Він важко летів до берега. Летів низько, повільно, можна сказати, повз у повітрі. З усіх кінців містечка залунала шалена стрілянина.

Серце в Майя трохи не вискочило з грудей. Він стиснув кулаки й ладен був віддати десять років свого життя за те, щоб збити цей літак. Озирнувся довкола, чи немає поблизу якої зброї. Якийсь англієць за два кроки від нього цілився в літак з гвинтівки. Майя мало не вирвав її в того з рук. Томмі стріляв, майже не цілячись. "Якби він влучив! — пристрасно подумав Майя. — Нехай юнкере упаде на наші голови, нехай екіпаж розіб'ється, а з ним загину і я — велике діло!" Юнкере летів так низько, що льотчики, мабуть, чули галас натовпу. Він летів якось невпевнено, перевалюючись з крила на крило, ніби гріб повітря. "Впади! Впади! — повторював Майя. — Господи! Зроби так, щоб він упав!" Пролітаючи над пляжем, юнкере захитався ще дужче. Кулемети й рушніці палили в нього звідусіль. Нараз із сотень горлянок вихопився могутній, нелюдський крик. Літак, здавалось, зупинився й повис у повітрі. Та раптом він набрав швидкості й зник за дюнами. Стрілянина вщухла й тієї ж миті запала тиша, така глибока, що здавалась майже неприродною. Майя був розчарований, здивований і лютий на себе самого. Адже він щойно хотів пожертвувати своїм життям! Протягом якоїсь секунди прагнув цього всією душею!

Він стояв непорушно, і, хоч був у самій тільки сорочці, йому стало страшенно жарко, аж на чолі в нього виступив піт. Повернувши голову ліворуч, побачив рожеву

віллу, про яку говорив Габей. Він зайшов досередини. Вестибюля у віллі не було. Надвірні двері відчинялись просто до кімнати з великими вікнами, що правила водночас за їдальню і салон. Стіни були пофарбовані в світлі тони, велике дзеркало на каміні відобразило Майя на повен зріст. Він згадав, що сьогодні вранці вже дивився в дзеркало у тому будинку, де стріляв у щура.

Вілла ніби зовсім не постраждала. Господарі, очевидно, давно вивезли частину меблів, а те, що лишалося — невеличкий столик, двоє крісел, три чи чотири стільці, — були акуратно розставлені в кімнаті.

За стіною почувся чийсь голос. Майя відчинив двері. Там була кухня, маленька й досить темна. Біля плити порався томмі. Він стояв спиною до Майя. Другий томмі, чие руде волосся палало в напівсутіні, непорушно сидів на краєчку стільця за столом з білого дерева. В одній руці він тримав чашечку, з якої невеликими ковтками пив чай, а в другій — сигарету.

— Добрий день, — привітався Майя.

— Добрий день, — буркнув рудий.

А той, що стояв біля плити, навіть не обернувся.

Майя зачинив за собою двері й зайшов до кімнати. Рудий знов почав сьорбати чай і затягуватись після кожного ковтка сигаретою, неначе сенс усього його життя полягав у сумлінному виконанні цього ритуалу. Весь його вигляд свідчив про те, що це був не просто звичайний обід після тяжкої праці, а щось набагато важливіше, священне. Він сидів на краєчку стільця, випнувши груди й розпроставши плечі — як на муштрі.

— Можна у вас попросити чашку чаю? — звернувся до нього Майя.

Рудий удавав із себе ображеного.

— Я не кухар, — сухо відповів він.

Коли він ніс до рота чашку з чаєм, Майя помітив на його рукаві золоту нашивку ад'ютанта. Запала тиша.

Кухарем був, мабуть, той, що стояв біля плити. Але Майя бачив тільки його спину. А до спини звертатися він не хотів.

— Можна попросити у вас чашку чаю? — голосно повторив Майя, щоб його почув той, що стояв біля плити"

— Ви до мене звертаєтесь? — обернувшись, усміхнувся солдат. У нього було приємне, юне, все в ластовинні обличчя.

— Так.

— Гм!

Солдат крутнувся на підборах і знову прибрав попередньої пози.

У кімнаті запала тиша. Рудий пив чай і затягувався після кожного ковтка сигаретою. Обличчя його було якесь пусте, бездумне. Солдат біля плити грюкав каструлями. Що мало означати його "гм"? Відмову чи згоду дати Майя чаю? Майя ще трохи почекав, потім вирішив, що час іти геть.

— Прошу, мосьє, — мовив солдат. І простяг Майя чашку чаю на блюдечку. Слово "мосьє" він вимовив на французький лад, на обличчі його засяяла усмішка.

— Дякую, — сказав Майя і, ковтнувши чаю, скривився. — А цукру у вас не знайдеться?

— Боюсь, що ні, — відповів солдат, потім додав по-французькому: — Нічого не вдієш — війна! — і гучно зареготав, наче сказав бозна-який дотеп. Слово "війна" він вимовив надзвичайно розтягнуто.

Рудий навіть очей не підвів. Майя повернувся до нього.

— Чи не могли б ви мені сказати, де я можу знайти капітана Фірі?

— Не знаю, — буркнув рудий.

Майя знову ковтнув чаю. В нього не залишалось ніякого сумніву, що це і є та сама рожева вілла біля пляжу. Не може бути, щоб хтось із цих двох не знав капітана Фірі.

— Чи не могли б ви мені сказати, — голосно повторив Майя, звертаючись до того, що стояв біля плити, — де я можу знайти капітана Фірі?

Той, що стояв біля плити, обернувся.

— Ви мене питаєте?

— Так.

— Гм!

— Я вас питаю, чи знаєте ви капітана Фірі?

— Я вас зрозумів.

— То скажіть: ви його знаєте?

— Гадаю, можна сказати, що я його знаю. Правду кажучи, — докинув він трохи згодом, — я його ад'ютант.

Майя здивовано глянув на нього. Невже він не міг цього сказати раніше? Але, очевидно, солдат дотримувався правила не відповідати на запитання, які адресовані не йому особисто.

— Виходить, — сказав Майя, — його тут немає?

— Ні, немає, мосьє, він в офіцерській їдальні.

— То тут є і їдальня?

— Так, — відповів солдат і здивовано глянув на Майя: — А чому б її тут не могло бути?

І знову засміявся. Майя теж засміявся. А рудий навіть не моргнув.

— І що ж він там робить?

Солдат знову здивовано глянув на нього.

— П'є чай.

— Ага! — кивнув головою Майя. — А ви не скажете мені, коли він повернеться?

— Він пішов двадцять хвилин тому.

— Виходить, він незабаром повернеться?

— О ні, капітан Фірі випиває свій чай не раніше, як за три чверті години.

— Він що, дуже повільно п'є?

— Я б цього не сказав, — мовив солдат і серйозно нахмурич чоло. — Я б сказав, що він швидко п'є, але повільно їсть.

— Зрозуміло, — сказав Майя і простяг йому порожню чашку.

— Thank you, sir , — сказав солдат і знову повернувся до плити.

— До побачення, — попрощався Майя тихим голосом.

— Бач'ня! — відповів рудий, не дивлячись на нього.

Ординарець капітана Фірі навіть не обернувся. Майя вийшов на вулицю.

Очі його невідривно дивилися на море. Воно було поруч, тихе, вкрите аж до самого обрію сонячними лелітками. Море чарувало. Всі бачили тільки його, дивились тільки на нього. Воно було таке вузьке, що його можна було подолати вплав! Здавалось, допливти до протилежного берега зовсім неважко!

Думками всі вже були на тому боці. А там панували порядок, спокій, безпека!

Майя якось мить спостерігав за маленькими зеленими шлюпками, що перевозили на судна томмі. Чому вони такі маленькі? Чому їх так мало? Це здавалося несерйозним. Можна було подумати, що ці люди граються в евакуацію.

Майя переліз через невисоку огорожу і попрямував до моря. Щоразу, коли порожня шлюпка наближалась до берега, біля неї зчинялася штовханина, хоча й набагато менша, ніж він сподівався. Томмі заходили в море і йшли назустріч шлюпці. Незабаром вода сягала їм уже до пояса. А вони йшли вперед. Коли вони опинялись біля шлюпки, їм треба було ще залізти в неї, томмі хапалися обома руками за борт шлюпки, а вона загрозово нахилилась від кожного різкого руху. Але найтяжче починалось тоді, коли шлюпка була вже повна. Треба було повертати і якомога швидше пливти у відкрите море, бо наближались інші томмі й загрожували їй зовсім потопити. Майя звернув увагу на молодого, високого офіцера із значком гвардійця. Він сидів верхи без сідла й острог на гнідій коняці й спритно маневрував на ній у воді, щоразу опиняючись між повною шлюпкою та бажаними сісти в неї. А що томмі сунули нескінченною лавиною, він скеровував коня просто на них. І примушував їх відступати. Але він був один, і томмі то тут, то там проривались уперед. Він знову завертав коня, перепиняв їм шлях з млявою, дещо презирливою усмішкою на устах. Раз чи два до Майя долинуло: Get back, you , — сказане незлостивим, терплячим тоном, як дорослі звертаються до дітей.

Несподівано вдарили зенітки. Майя підвів голову. Небо знову вкрилося білими хмарками. Юнкерсів цього разу зовсім не було чути. Вони летіли дуже високо, зімкнутими ланками. Потім раптом почали кружляти в небі, розлітатись увсебіч, тоді знову збиратись до купи. Ковзали на крилі, шугали вниз, робили віражі, описували кола, вісімки, потім, вишикувавшись трикутником, здавалось, збиралися відлетіти, мов птахи, у вирій, але тут же ламали трикутник і знов розлітались у різні боки. Це скидалось на гарно відпрацьовані фігури балету — небаченого балету на височині в дві тисячі метрів, на ритуальний танець перед атакою.

Майя відчув, як по його спині й руках поповзли мурашки. Неначе в тіло його впивались гарячі голки — хоч куди саме, він не міг би сказати, бо вони весь час переміщалися. "Злякався чи що?" — здивовано спитав він себе. Його раптом охопило бажання будь-що вибратися з натовпу, що духу побігти хтозна-куди. Але він примусив себе залишитися на місці, і це коштувало йому неабияких зусиль. "Невже я став

боягузом? — тривожно запитав він себе. Провів рукою по обличчю й відчув, що воно зрошене потом. Майя поволі пішов од берега. Він силкувався рахувати кроки, триматись прямо. — Це минеться, — подумав він. — Зі мною таке було вже не раз". Але він помилився. Такого з ним ще ніколи не було. Раптом серце його шалено закалатало, загупало в грудях і, здавалось, от-от проб'є грудну клітку.

Він зупинився перед муром, що відокремлював пляж від дороги. Оглушливо біла зенітна артилерія, вгорі все ще снували юнкерси. Вони ще не скінчили свого ритуального танцю і Майя поки що нічим не загрожували. "Я все-таки боюся, страшенно боюся", — подумав Майя. Він силкувався думати про щось веселе, але ноги під ним зрадливо тремтіли. Він вийняв з кишені сигарету. Підносячи до неї запальничку, помітив, що руки його також тремтять. Його знов охопило нестримне бажання бігти кудись уперед. "Я боюся, страшенно боюся. А може, краще йти повільно? — Він переліз на дорогу і наддав ходи. Але в вухах у нього гуло, в очах туманилось. Майя зупинився і, вийнявши хустинку, витер обличчя. — Невже я став боягузом?" — з огидою запитав він себе. Від сигарети йому дерло в горлянці, і він викинув її. Потім стис у кишенях кулаки й глибоко вдихнув повітря... Опустив голову й побачив, що ноги його тремтять від стегон аж до кінчиків пальців.

Майя боязко озирнувся. На нього ніхто не дивився. По спині в нього покотився рясний піт.

Повітря раптом розірвав пронизливий свист, заглушивши стрілянину зеніток. Майя впав додолу. Свист дедалі наростав. Майя відчайдушно притисся до землі. Пролунав вибух, від якого здригнулася земля.

— Це вже не по транспортах, а по нас, — озвався хтось.

Майя підвівся. Над будинком, метрів за двадцять, здійнявся чорний дим. Блиснули язики полум'я. "Це вже по нас", — подумав Майя й озирнувся довкола, де б його сховатись. Вілли були такі вутлі, що не могли служити серйозним захистком. Однак вони захищали від вибухової хвилі. Майя помітив двері, напівзакриті залізною шторою, і проліз досередини. Це був невеличкий гараж. Майже все приміщення займало легкове авто, поставлене на колодки і прикрите зверху старим пожовклим простирадлом. Майя опустив штору й швидко оглянувся довкола. Він був тут сам. Полегшено зітхнув. Сам факт, що він вирвався з натовпу, заспокійливо вплинув на нього. Обминувши машину, він пройшов у кінець гаража й сперся спиною на стіну. Закурив сигарету. Кілька разів затягся. Ноги більше не тремтіли. Зате розгулялися нерви. Майя не годен був більш витримати оглушливої стрілянини зеніток і затулив руками вуха. Але це не допомогло. Пекельний гуркіт, відлунював у всіх куточках його мозку. Страху він більше не відчував, але його хитало, смикало, витрясало з нього душу.

Майя сів у кутку за машиною і, підтягши коліна аж до підборіддя, обхопив їх руками. Озирнувся довкола. Стіни були цегляні. Він згадав, що над гаражем тягнеться пагорб, який з обох боків підпирають вілли. Отже, вибухова хвиля не страшна.

Минуло кілька секунд. Майя, — в котрий уже раз, відколи вийшов на берег, —

спитав себе, чи все це, що він зараз переживає, — часом не сон. Йому здавалось страшним безглуздя сидіти на самоті в чужому гаражі й, покурюючи сигарету, чекати смерті. Майя пригадав свій власний гараж у Прімеролі. Він теж не більший за цей. Його машина так само стоїть на колодках, укрита старим пожовклим простирадлом. Майя механічно глянув на годинник. Стрілки показували пів на п'яту. Він згадав, що вчора ввечері забув накрутити його, і підніс годинник до вуха. Незважаючи на гуркіт зеніток, почув чітке цокання, що відлічувало секунди. Це був приємний звук, що долинав звідкись з далини, нескінченне дрібне цокання, яке свідчило, що світ ще не загинув, що десь іще відлічуються години, що є ще надія.

Раптом іще сильніший, ніж перше, свист зігнув його вдвоє, забив подих. Майже тієї ж миті пролунав страшний вибух. Десь зовсім поблизу брязнули шибки, гараж струснуло, Майя вдарило в потилицю й повалило долі.

Коли він розплющив очі, то побачив, що стоїть навколішках, спершись однією рукою на задній буфер машини. Майя спробував підвестись. На превеликий подив, йому це вдалося. Потім він відчув тупий біль у потилиці й згадав удар, яким його жбурнуло вперед. Провів рукою по потилиці. Крові не було. Він сперся рукою на авто. Його раптом занудило, ноги під ним знов затряслися. Майя схилився на машину й заплющив очі. Але все довкола закрутилося з неймовірною швидкістю, і його занудило ще дужче. Він розплющив очі, якийсь час посидів нерухомо. По обличчю в нього котився піт, стікав по спині. Він зняв свою тонку сорочку кольору хакі, зібгав її й почав витиратися. На мить погляд його впав на залізну штору, що затуляла вхід у гараж, — він тут же заціпенів. Вся штора була всіяна дірками, мов небо зорями.

Майя повів довкола очима. Безліч маленьких подряпин на стінах свідчили про те, що тут ударили осколки. Очевидно, бомба вибухнула на вулиці, за кілька метрів од гаража. Машина теж була подірявлена, переднє скло розлетілося на друзки. Майя глянув під ноги й підняв осколок. Це був випуклий, з темним полиском шматок металу, що важив добрий фунт. Мабуть, він пробив штору, машину, вдарився об стіну над його головою, але втратив силу і впав долі. На стіні виднівся слід на рівні грудей Майя, поряд з іншими осколками. Майя не міг одвести погляду від дірочок над головою. Щастя Майя, що він сидів. Життя йому врятувала звичайна випадковість. Сівши долі кілька секунд тому, він зробив правильний хід у грі з долею і виграв.

Залізна штора із скреготом піднялась, і проти світла вималювалась невеличка постать. Вона якусь мить повагалась, потім прослизнула в гараж.

— Боже милосердний! — сказав чоловічок, бідкаючись. — Не машина, а решето! — Він обійшов авто й рушив у кінець гаража. І раптом застиг на місці, уздрівши Майя. — Ти що, був тут і zostався живий?

— Як бачиш.

— Ти був тут, коли вона вибухнула?

— Так.

Чоловік тихо свиснув. Це був піхотинець, невисокий на зріст, мов карлик. Він був без каски, чорне волосся його злипло від поту. Дві величезних сумки висіли в нього

на плечах. На перев'язі він ніс ручний кулемет.

— Знаєш, — мовив він, — мені теж пощастило, я сидів над тобою на терасі.

Він сперся плечима на стіну, витяг з кишені пачку цигаркового паперу, взяв один папірець і затис між губами.

— Мені пощастило, — повторив він.

Чохол кулемета, заткнутий за пояс, смішно теліпався в нього на животі. Піхотинець був худий, але нап'яв на себе стільки всякого манаття, що здавався досить огрядним. Незважаючи на спеку, його гімнастюрка була застебнута на всі гудзики, а з-під коміра виглядала брудна сорочка й светр кольору хакі. "Мабуть, він натяг на себе ще й фланелевий жилет", — подумав Майя.

— Я бачив, як вона падала, — мовив піхотинець, порпаючись в одній із кишень. — Єдине, що я встиг зробити, це розпластатись на землі. І наробила ж вона шелесту! Думав, поцілила в мене! — Він витяг кисет, вийняв з рота папірець і спритно скрутив тоненьку цигарку. Потім дістав схожу на невеличкий снаряд запальничку, з якої видобув довгий язик чадного полум'я. — Сам зробив, — скромно признався він. — Заряджаю її раз на місяць.

— Охоче вірю.

— Що?

— Охоче вірю, — крикнув Майя.

Після короткої перерви знову оглушливо загуркотіли зенітки, почали вибухати бомби.

— Не стій! — крикнув Майя. — Ти ж бачиш, що сюди залітають осколки. — І показав на сліди осколків на стіні.

Піхотинець подивився на стіну і, перш ніж сісти, з виглядом знавця зняв ручний кулемет з плеча, поставив його між ноги, відчепив з пояса чохол, поклав долі, відтак пересунув на живіт дві пузаті сумки. Тільки після цього він сів під стіною, торкаючись плечем Майя. Піхотинець був капловухий, мав гострий ніс і кутасте обличчя, яке здавалося кумедним. Обмотки робили його литки надзвичайно грубими, а ступні теж були надивовижу великі.

— Я з Безона, — за хвилину мовив він і тут же додав: — Найнеприємніше для мене — що під час цього клятого відступу я втратив усіх своїх товаришів.

— Вони що, загинули?

— Та ні, — сердито відповів піхотинець. — Просто я їх десь загубив. Це сталося однієї ночі. Я, мабуть, ішов і куняв, бо потім помітив, що збився з дороги. Коли прочумався, то побачив, що вся компанія десь зчезла. Я їх довго шукав, бо всі хлопці були з Безона, але так нікого й не знайшов.

Розповідь його урвав різкий свист бомби. Він нахилився вперед, але не випускав з рота цигарки, і на лиці його застиг поважний, напружений вираз, неначе він виконував якусь дуже важливу роботу.

— Здорово свище, еге?

— Якось переживемо, — відповів піхотинець. — Трохи терпіння, трохи витримки і

все.

Після вибуху бомби знову запала тиша.

— І ось уже цілих десять днів я ходжу сам, — провадив далі піхотинець. — Ти не можеш собі уявити, як це нудно.

— Десять днів?

— Так, голубе, десять днів тьопая дорогою та ще й до ладу не знаю, куди йти... Сам, як палець... І нікого із знайомих.

Майя подивився на нього.

— Що ти робив на терасі?

— Стріляв, чорт забирай. — І додав, ніби про себе: — Отак-то!

Він підняв чохол, старанно обтрусив його від пороху, потім з материнською ніжністю заходився витирати кулемет.

— У мене більше немає патронів, — додав він, поклавши кулемет на коліна і спершись на нього руками. — Але не турбуйся, патрони я знайду. Що-що, а це добро скрізь валяється на дорогах. Я приберіг порожні диски. — І він задоволено поплескав по одній із сумок. — Знаєш, — провадив він далі, — це чудова зброя. Ніколи не заїдає, працює, як годинник. Повинен тобі сказати, я одержав його новісіньким із складу і дуже обережно поводився з ним. Я не розлучаюся з ним із самого початку війни. Нікому не дозволив і доторкнутись до нього, навіть лейтенантові. Якось він захотів узяти в мене кулемет, щоб пустити чергу в літака, що йшов на бриючому польоті. "Е ні, вибачайте! — відповів я йому. — Хто кулеметник: ви чи я? Якщо ви, то забирайте й носіть собі його і стріляйте, скільки хочете. А якщо кулеметник я, то й стрілятиму з нього теж я". Йому це страшенно не сподобалось, але він усе ж таки відчепився. Я ніколи ні перед ким не вислужуюсь. І тому лейтенантові теж у зуби не подивився. Якщо кулеметник я, то й стрілятиму з нього теж я. Отак-то!

— І правильно зробив, — сказав Майя.

Піхотинець приязно глянув на нього.

— Мої хлопці теж, коли почався відступ, почали казати: "Друже Піно, — мене звуть Піно, — відрекомендувався він, задерикувато дивлячись на Майя, — викинь ти до біса свою хлопавку! Потрібна вона тобі зараз! І хочеться тобі таскати десять кілограмів заліза день у день!" Та я їх не слухав. "А юнкерси?" — питав я їх. Скажу тобі, — додав він скромно, — що в Саррі я таки збив з оцього кулемета юнкерса. "Вас перестріляють, як кроликів, — сказав я хлопцям, — а ви й не подумайте захищатися", — "Захищатися? — питали вони. — Захищатися! Посміши нас іще трошки!" Та я їх не слухав і, забачивши в повітрі фріца, пускав по ньому чергу. І, можеш повірити, хлопці мене лаяли. "Піно! Паскуднику! — кричали вони. — Ти хочеш, щоб нас посікли на форшмак через твій кулемет? Забирайся геть, якщо ти надумав стати зуавом!" Отак вони мені вичитували. А ще називається солдати! Та я їх не слухав. Врешті, однієї ночі вони навіть спробували вкрати мого кулемета. Все-таки це підло, еге ж? Я нітрохи не здивувався, коли загубив їх.. Вони, мабуть, навмисне покинули мене, — роздратовано додав він.

Майя подивився на нього краєчком ока.

І уявив собі, як Піно іде під палаючим сонцем, самотній у лавині солдатів, з яких нікого не знає, у застебнутій на всі гудзики гімнастюрці, з двома величезними сумками, в обмотках і з десятикілограмовим ручним кулеметом! І шукає патрони, щоб стріляти у фріців! По кожному літакові, що пікірує на колону, він випускає чергу — без нічєї команди: просто він не мириться з тим, що його обстрілюють згори. Майя з подивом розглядав цього дивака, що самотужки воював далі, хоч усі давно вже покидали зброю.

— Що ти робив до війни?

— Займався столяркою, — відповів Піно.

І додав, задерши своє кутасте підборіддя:— У мене є своя майстерня, помічник. Роботи в мене вистачало! Я ні на що не скаржився, а моя дружина тим більше. Смутило мене тільки те, що в нас не було дітей. А скільки ми ходили з нею до лікарів! Вся справа в дружині. Вона... — Він почав підшукувати потрібне слово.

— Безплідна?

— Таке скажеш! — сторопіло відказав Піно. — Просто вона не може завагітніти, і все.

Знову почувся пронизливий свист. Піно нахилив голову з уважним і серйозним виглядом, як і щоразу, коли падала бомба. Здавалось, він думає: "З цією бомбою нема чого жартувати. Треба бути уважнішим". Майя і Піно довго чекали вибуху. Але його не було.

— Ну от! — роздратовано й водночас задоволено мовив Піно. — Усе! Ти йдеш?

Він уже знову стояв на ногах, з ручним кулеметом і напханими сумками на плечах. Його невеличка постать чітко вирізнялася на тлі стіни гаража, присадкувата і трохи кумедна.

Піднімаючи залізну штору, Майя раптом згадав, що в потоці солдатів, який простягся на десять кілометрів по узбережжю, Піно zostався без товаришів, сам-один.

— Послухай, — сказав він, — якщо хочеш, можеш зробити мені одну добру послугу. Треба піти в Сана.

— А де воно, те Сана?

— Повернеш ліворуч і пройдеш із кілометр пляжем. Сана стоїть на березі моря, і його ти ні з чим не сплутаєш. Дійдеш до гратчастої огорожі й праворуч од неї побачиш машину. Англійську санітарну машину. Бородатий тип, який там куховарить, мій товариш Александр.

— Александр? Це легко запам'ятати.

— Скажеш йому, що Майя, — Майя — це я, — спробує сісти на судно, і якщо сьогодні ввечері я не повернуся, то мені це вдалося зробити.

"Він уже це знає, — подумав Майя, — отож спочатку буде трохи здивований, що я прислав до нього людину з такою звісткою".

— Зрозуміло.

— Стривай. Скажеш також, що ти мій товариш і що я просив прийняти тебе на мое

місце в їхню компанію.

— Не можу я йому таке сказати, — засоромлено мовив Піно. — Не стану ж я напошуватись.

Майя усміхнувся.

— Так я ж тебе запрошую, дурненький. Александр, я — це все одно.

— Як же я можу отаке сказати від себе?

— О боже! — зітхнув Майя. — Якби в мене був клопоть паперу, я написав би Александру записку.

— Записка — інша річ, — сказав Піно, — я охоче виконаю твоє доручення.

Майя зрозумів, що наполягати марно, що Піно все одно нічого не "скаже від себе". Зрештою, яка різниця? Александр і так усе зрозуміє.

— Гаразд, — мовив він. — Як хочеш. Бувай здоров.

— Бувай.

— Що ви хотіли, мосьє?

Майя, що намагався одкрутити кран у кухні, обернувся. Невисока дівчина років п'ятнадцяти стояла в дверях, згорнувши на грудях руки. Вона говорила суворим тоном, але в голосі її відчувалася тривога. Майя всміхнувся.

— Вибачте, — відповів він, — я зайшов сюди, щоб хоч трошки опорядитися. Я гадав, що в домі нікого немає.

Отже, в містечку ще є цивільні. А він, коли йшов вулицями, не бачив ніде ні душі. Мабуть, люди поховалися по домах, бо більше боялися солдатів, аніж бомб.

— Справді? А може, ви хочете нас пограбувати?

Майя засміявся, дівчина зніяковіло дивилась на нього.

— Це я так спитала, бо вчора до нас зайшов солдат і забрав майже половину наших продуктів. Я не давала, але він вилаяв мене та ще й пригрозив. У нього на поясі висів великий револьвер, такий, як оце у вас.

— Не бійтеся, — сказав Майя, — мені треба тільки трохи вмитись.

Дівчина розгублено подивилась на нього.

— Водогін зруйновано. У нас залишилось трошки води, але ми бережемо її на страву. А вмиватись беремо воду з колодязя. Вона, правда, солона. Це нічого, якщо ви вмиєтесь у солоній воді?

— Звичайно, нічого, — відповів Майя, — сіль зберігає тіло.

Дівчина усміхнулась, але очі її все ще недовіжливо дивилися на Майя. Відчинивши шафу в стіні, вона зачерпнула з відра води, налила в невелику білу миску й поставила її на кам'яну плиту під умивальником.

— Тримайте, — сказав Майя і, розстебнувши пояса з револьвером, простяг дівчині. — Тепер "великий револьвер" у ваших руках, і ви можете мене застрелити, якщо я стану лихий.

— О ні! — відповіла вона. — Я вас не боюся.

Майя схилився над мискою. Він волів би вмиватись наодинці, але дівчина навіть не думала виходити з кухні. Очевидно, в тих стінних шафах лежать продукти.

— Ви мешкаєте тут сама?

— Ні! — квапливо відповіла дівчина. — Зі мною іще Антуанетта, дідусь і бабуса. Вони сховалися в льоху. Ми чули, як ви ходили у нас над головою. Вони не хотіли, щоб я підіймалась нагору, але я все одно пішла. Антуанетта безперестану плаче.

— Хто вона така?

— Це моя старша сестра. Такий страхополох!

— А вас як звуть?

Дівчина завагалася. Якось не личить називати своє ім'я молодому незнайомцеві.

— Жанна, — врешті відповіла вона.

Кінець кінцем зараз війна.

— Жанна, — повторив Майя. Він якусь хвилину мовчав, ретельно намилюючи обличчя.

— Ви на мене сердитесь? Я ж подумала, що ви злодій.

— А хто вам сказав, що я не злодій?

— О! Тепер я це добре бачу сама.

Дівчина сіла на стіл і, поклавши пояс з револьвером на коліна, намагалася розщипнути кобуру.

— Можна витягти револьвер?

— Можна. Він на запобіжнику.

Дівчина розглядала револьвер з таким захопленням, як інші дивляться на молодих хлопців.

— А важкий!

Вона підняла револьвер обома руками і спрямувала на Майя. Від напруження вона аж брови насупила, і це ще більше підкреслювало її юний вигляд.

— Жанно! Може, ти все-таки його не вб'єш?

Майя обернувся. На порозі стояла бліда молода дівчина і, здавалось, смертельно перелякалася.

— О боже, яка ти, Антуанетто, смішна!

Жанна поклала револьвер на стіл і, всміхнувшись, глянула на Майя. Антуанетта спантеличено дивилась то на нього, то на сестру.

— Не стовбич, мов засватана, — сказала Жанна, тупнувши ногою. — Краще підіпринеси рушник.

Антуанетта вийшла.

— Ви не злякались нальоту?

— Анітрішечки! — відповіла Жанна.

— Я теж ні! — сказав Майя, усміхаючись. — Коли вибухнула бомба, я був у гаражі. Осколки пробили штору й залетіли досередини.

— В якому це гаражі? Отому, що навпроти нашого будинку? Це ж гараж мосьє Тозена! Бідний мосьє Тозен! Він так любив свою машину!

— Жанно, де рушник? Я не можу його знайти! — гукнула за дверима Антуанетта.

— Вона й води в річці не знайшла б, — сказала Жанна і вийшла.

Майя озирнувся довкола. В кухні було старанно прибрано. На столі, засланому клейонкою, стояла надпита до половини пляшка вина, заткнута чудернацькою пробкою у формі людської голови.

Зайшла Жанна і простягла йому волохатий рушник, від якого пахло кмином. Антуанетта принесла щітку й гребінець. Обидві сестри були тоненькі, майже однакового зросту й зодягнені в однакові сукні; все це робило їх схожими на близнят.

— Дати вам гребінець?

Жанна взяла гребінець з рук сестри й простягла його Майя.

— А ви, бачу, здогадлива, — сказав Майя і підійшов до дзеркала.

— Яке у вас гарне волосся, — мовила Жанна.

— Жанно! — вигукнула Антуанетта й почервоніла.

— Я кажу те, що думаю, — відказала Жанна, знизуючи плечима.

— Ви дуже люб'язні, — сказав Майя. — Ви обидві дуже люб'язні.

Антуанетта несміливо всміхнулася. Тепер черга дійшла й до щітки. Як і перше, Жанна взяла її з рук сестри і простягла Майя.

— Ви теж люб'язний.

— Не знаю, — відповів Майя. — Спершу ви подумали, що я злодій.

— Ви ж були замурзані, — сказала Жанна. — Крім того, я вас не знала.

Майя поставив ногу на стілець і струснув із штанини хмару куряви.

— А тепер ви мене знаєте? — спитав він, дивлячись з усмішкою на Жанну.

— Так, — відповіла вона.

— Я приніс сюди багато пилюки.

— Можна відчинити вікно, — сказала Антуанетта.

— Ні, — рішуче заперечила Жанна, — надворі її ще більше, ніж тут.

— Візьміть, мосьє, — сказала Антуанетта. Цього разу вона випередила сестру й сама простягла Майя щітку для взуття.

— Дякую, — мовив Майя. І всміхнувся до дівчат.

Його пойняв сум від думки, що скоро треба рушати в дорогу, що ці приємні хвилини минуть так швидко.

— Може, вип'єте вина?

Жанна дістала з шафи склянку, витерла її і, одіткнувши пляшку з чудернацьким корком, налила на три чверті. Майя закурив сигарету й заспокоїв себе, що відразу ж піде, як тільки вип'є.

— А машину мосьє Тозена дуже побило? — спитала Жанна.

— Ще й як.

— Бідний мосьє Тозен, — мовила Жанна, — він так любив свою машину.

Майя ковтнув вина й затягся сигаретою. Раптом у нього зринув спогад про рудого лейтенанта, що водночас курил і пив чай у маленькій кухні вілли. Майя всміхнувся.

— Чого ви всміхаєтесь? — спитала Жанна.

Він змалював їм сцену у віллі. Дівчата голосно сміялися. "Боже, — подумав Майя, — я вже майже забув, який приємний дівочий сміх!"

— Ну й що ж було далі? — спитала Жанна.

Як і всі діти, вона хотіла знати, що було далі.

— Далі? Нічого, — відповів Майя. — Хіба цього мало?

Антуанетта стояла, прихилившись до одвірка, й гралась кораллями.

— Мені час іти, — сказав Майя, простягаючи руку до пояса.

— Я вам надіну його сама, — мовила Жанна й легко зіскочила зі столу. — Вручаю вам зброю, лицарю!

— Ви поспішаєте? — спитала Антуанетта.

— Так.

Настала хвилина ніяковості й холодної стриманості, що майже завжди передуює прощанню. Антуанетта одійшла від дверей, даючи дорогу Майя.

— Ви ще прийдете до нас? — спитала Жанна.

— Може, й прийду.

— Коли? Завтра?

— Жанно! — з докором мовила Антуанетта.

— Так. Якщо я ще завтра буду тут. — На порозі Майя обернувся і глянув на обох дівчат. — До побачення.

Сестри з повагою дивились йому вслід.

— До побачення, — повторив він і вийшов.

Вулиці, огорнені хмарами куряви після бомбардування, знову заповнили солдати. Майя пірнув у натовп й одразу відчув себе маленькою, безликою істотою. Він став людиною-хакі серед інших таких самих людей-хакі, людей, яких заздалегідь підготували для того, щоб вони вбивали і щоб їх убивали.

Опинившись на набережній, він глянув на море, як на давнього приятеля. Приємно було бачити його неосязну широчінь, дивитись, як воно грає, спокійне, прекрасне. Море нагадало йому про канікули в Прімеролі, про купання, довгі прогулянки на каяці в сонячну погоду.

Майя навіть незчувся, як дійшов у кінець вулиці, туди, де починались дюни і пляж. Раптом він зупинився як укопаний. Рожевої вілли наче и не було. Майя подумав, що, мабуть, поринувши в спогади, пройшов повз неї й не помітив її, і повернув назад. Почав приглядатися до кожного будинку. Дійшов аж до перехрестя, але вілли ніде не було. Ще зовсім недавно вона стояла ось тут. Попрощавшись із Габеем, повернув ліворуч. Ні, помилитися він не міг.

Майя побачив англійця без кашкета, який спокійно прогулювався неподалік, застромивши руки в кишені.

— Ви не могли б мені сказати, де міститься евакуаційне бюро?

Англієць витяг з кишені руку й мовчки показав на сіру віллу з зеленими віконницями.

Майя пішов туди. За круглим столиком сидів літній офіцер з наїжаченими вусиками. Він малював щось олівцем на бюварі.

— Прошу пробачення, — сказав Майя. — Ви не капітан Фірі?

Офіцер підвів голову й подивився на Майя.

— Це я. Чим можу бути вам корисний?

Майя пояснив, чого прийшов. Коли він замовк, Фірі ще якийсь час чіпляв крильця повновидому ангелочкові, якого він саме малював на бюварі. Потім поклав олівець і вийняв з кишені авторучку.

— Я напишу вам цидулку. Гадаю, цього буде досить, щоб вас посадовили на корабель.

Серце Майя затріпотіло, мов пташка. Він бачив, як Фірі пише щось на аркушику з блокнота. І нетерпляче й жадібно дивився на папірець і, здавалось, боявся, щоб яка лиха сила не вирвала його капітанові з рук.

— Я вже приходив до вас, — сказав він за хвилину. — Але вас не застав. Потім знову прийшов, але рожевої вілли вже не знайшов.

Фірі щось повільно виводив старанним дрібним почерком.

— Вона стояла поруч із цією, — відказав він, не підводячи голови. — Я вчасно подався пити чай.

— Убиті є?

— Двоє. Один із них мій ад'ютант.

"Ось те, "що було далі", про що так допитувалася Жанна", — подумав Майя.

— Мені дуже жаль його, — сказав він.

Фірі поклав ручку й погладив вус вказівним пальцем правої руки.

— Так, — відповів він. — Мені теж дуже шкода. Це був найкращий ад'ютант, якого я будь-коли мав. Мені страшенно не пощастило. Візьміть цього папірця, і нехай вам щастить, містере Майя.

Майя віддав йому честь і вийшов. Пройшов кілька метрів по набережній і тільки тепер помітив, що тримає в руці папірця, дивиться на нього, але не читає. Це була звичайнісінька записка, без офіційної печатки, з датою і підписом унизу. В ній було сказано, що старшому сержантові Жюльєну Майя з десятого піхотного полку дозволяється сісти на англійський корабель, що прямує до Англії, Майя читав і перечитував записку. Хіба це можливо, щоб цей клаптик паперу міг дарувати йому свободу?

За годину він пересвідчився, що це справді всього-на-всього клаптик паперу. Цілу годину він витратив на те, що давав читати цю записку кожному з офіцерів, які стежили за чергою томмі, що вантажилися на кораблі, і скрізь чув одну й ту ж відповідь: тут евакуюються тільки англійці.

Майя вже засумнівався, чи капітан Фірі часом не покепкував з нього, давши йому цей папірець. Але на це запитання він так і не зміг дати собі відповіді. Коли він повернувся до сірої вілли, щоб з'ясувати, в чому річ, капітана Фірі там уже не було.

Майя сів на мур обличчям до моря і вийняв з кишені плитку шоколаду, яку дав йому Александр. Від спеки шоколад розм'як і прилип до паперу. Майя з'їв його, витер руки носовиком, закупив сигарету і знову подивився на море.

Трохи посидівши, він підвівся і рушив у напрямку перехрестя, де стояв Габей. Але,

подумавши, що йому знов доведеться товктися в натовпі солдатів, повернув назад і вирішив дістатися туди через пляж.

За кілька метрів попереду він раптом побачив якогось цивільного, що проштовхувався крізь лави томмі. То був дрібненький дідок з борідкою. Незважаючи на спеку, він був у плащі. Майя чомусь подумав, що під плащем у нього на грудях ордени й медалі. Дідок тримався прямо і вперто дріботів краєчком берега. Можливо, він вийшов на коротку прогулянку до моря, як і щовечора. А може, хотів подивитись, як тепер воюють, як ведуть цю війну, таку не схожу на іншу— велику, єдину, справедливу, — в якій колись брав участь він сам.

Майя раптом згадав кадри кіножурналу, що його він бачив до війни. Якийсь журналіст брав інтерв'ю в останнього кірасира генерала Райхсгоффена. То був теж дрібненький дідок, але набагато менший і старіший за цього. Він був такий німецький, у нього так тремтів голос, що здавалось справжнім дивом, як він ще взагалі тримається на ногах. Дідок розповідав про якусь знамениту атаку. "Цілісінький день... ми чекали... в заростях хмелю... Потім хоробрий генерал Мішель як скомандує: "Вперед! В атаку!"

І ми підвелися... з хмелю!" Старий швидко закрутився на місці. Правою рукою він рвучко вимахував, неначе тримав у ній шаблюку. Кричав тремтячим голосом: "Вперед! В атаку!" Він знову побачив себе в своїй гарній блискучій кірасі, з оголеною шаблею, в розквіті своїх двадцяти літ. Для нього знову ожили знаменита атака, війна сімдесятого року, криноліни, Наполеон III, Емське послання, ганьба Седану. А кінотеатр мало не розвалився од реготу глядачів. "Минула вже ціла епоха! Шістдесят два роки! — подумав Майя. — Скільки пристрасті й захоплення! Скільки ненависті, надій, брехні! А нині — всьому кінець! Кінець! Подальші війни безглузді. А може, вони завжди й скрізь були безглузді. Ні війна чотирнадцятого—вісімнадцятого років, ані тим паче, ця; одне слово, ні ті, що були колись, ні ті, що вибухатимуть у майбутньому".

Та не встиг Майя пройти й кількох метрів по пляжу, як почув, що його хтось гукає:

— Містере Майя! Містере Майя!

Він обернувся. То був Габей. Він засапався, бо швидко біг, щоб наздогнати Майя. Він простяг Майя руку. Майя здивовано потис її.

— Мені дуже подобається ваша французька манера тиснути один одному руку при кожній зустрічі, — сказав Габей. — Від цього віє щирістю.

Він дивився на Майя з такою усмішкою, ніби той був його давній приятель.

— Куди ви йдете?

— Додому, — усміхаючись, відповів Майя.

— Куди це додому?

— В Сана. Я там мешкаю з товаришами в халабуді.

— Он як! — вигукнув Габей. Потім запитав: — Отже, ви вже не хочете евакуюватись?

— Я то хочу. Але ваші земляки не хочуть.

— Як? Може, капітан Фірі...

— Еге ж, — одказав Майя. І розповів йому всю історію.

Габей слухав і дедалі дужче супив брови.

— Мені дуже жаль, мені справді дуже жаль, — сказав він, почервонівши. — Ходіть за мною, — додав він, мить подумавши. Потім йому здалося, що він сказав це надто категорично, й пом'якшив тон: — Якщо маєте бажання, то ходіть зі мною...

Вони пішли назад — туди, де в чергах стояли томмі. Кілька кроків Габей ішов мовчки.

— Як вам подобається ця війна?

Він сказав це таким тоном, неначе запитував: "Як вам подобається цей фільм, ця вистава, цей чай?"

— Справжнє паскудство.

Габей показав на кораблі, черги томмі, на зруйновані вілли.

— Найприкріше те, — мовив він півголосом, — що все це — марнота марнот.

Майя скося глянув на нього. Як він, Габей, такий юний, здоровий може про таке думати!

— Що ж воно буде, коли вже й англійці почали отак міркувати?

Габей зареготав:

— Oh, you French! .

Він сміявся щиро, нестримно, і Майя теж зареготав. На якусь мить їм здалося, що руїни Брей-Дюна, кораблі, війна — все щезло, залишилися тільки вони обидва, двоє молодих людей, які йшли поруч по пляжу, залитому сонячним промінням, і весело сміялись.

— Розкажіть, що було з вами після того, як ми попрощалися, — попросив Габей.

Майя розповів. Коли він згадав про рудого ад'ютанта, Габей урвав його:

— Я знав цього чоловіка. Це був старшина першого класу. Прізвище його Вейнрайт. Зразковий солдат. Двадцять років служби в Індії, хрест Вікторії в сімнадцятому році. Два роки тому його мало не звільнили через одну історію. Один його молодий підлеглий, на ймення Сміт, хотів вислужитись... Вейнрайт був зразковий солдат. Така безглузда загибель!

— Смерть завжди безглузда.

— Так, — сказав Габей, повертаючи до Майя своє лице. — Тим паче, коли добре не знаєш, за що вмираєш.

Вони підійшли до колони томмі. Габей пішов поговорити з офіцером. Офіцер обернувся й уважно подивився на Майя. Трохи згодом Габей і Майя стали в кінець колони.

— За півгодини підійде наша черга, і ми сядемо в одну з цих маленьких шлюпок.

Майя глянув на годинник. Чверть на сьому. В цю мить колона ворухнулася і посунулася вперед на кілька сантиметрів.

— Чому так мало шлюпок?

Габей усміхнувся.

— Бо такої евакуації ніхто не передбачав.

Майя почав розглядати томмі, що стояли довкола. Більшість були без головних

уборів, без зброї, без ранців. У довгих штанях і широких блузах вони скидались на туристів або спортсменів, що зібралися у веселу подорож пароплавом. Застромивши руки в кишені, вони майже не розмовляли і з байдужим виглядом курили сигарети. В голові колони, лицем до моря, стояв офіцер,— той самий, з яким щойно розмовляв Габей. Коли підпливала шлюпка, він робив рукою знак. Один за одним томмі відривалися від колони, заходили в воду й сідали в шлюпку. Коли в шлюпці сиділо шестеро чоловік, офіцер підіймав руку і не пускав наступного томмі, поки шлюпка не повернеться другим бортом.

— Тепер наша черга, — сказав Габей.

Майя дивився вслід маленькій зеленій шлюпці, що дуже повільно відпливала од берега. На щастя, море було спокійне.

— Нам краще було б стати в іншу чергу, — сказав Габей. — Ми стоїмо до он того вантажного судна з млиновим колесом збоку. Клята стара калоша. І де тільки вони її викопали!

Томмі, що стояв попереду, обернувся:

— В Портсмуті, сер. Я бачив це судно, коли був маленький.

Габей усміхнувся.

— О! Це судно набагато старіше, ніж те, яке ви бачили.

Томмі примружив одне око.

— Ваша правда, сер. Я переплутав його з "Вікторі".

Габей засміявся.

Маленька зелена шлюпка повільно наближалась до берега.

— То станьмо в іншу чергу, — півголосом мовив Майя.

Габей якусь мить повагався.

— Тепер уже пізно, — тихо відказав він. І голосно додав: — А втім, я гадаю, це такий же хороший корабель, як і будь-який інший.

Офіцер, який керував посадкою, подав знак. Габей був третій, Майя — четвертий у черзі. Щоб дійти до шлюпки, треба було забрести в воду майже по коліна. Майя подумав, що, мабуть, набере в чоботи води.

Він рушив уперед.

— А ви справді француз? — раптом спитав його офіцер, що наглядав за чергою.

Майя дивився на нього і не знав, що йому відповісти. Хіба не видно по формі? Хіба Габей йому не пояснив?

Габей обернувся.

— Він зі мною.

— Він не схожий на француза, — сказав офіцер.

"Якийсь ідіот", — подумав Майя.

— Я його знаю, — відповів Габей.

— Він не схожий на француза, — правив своєї офіцер.

— Я його знаю, — рішуче повторив Габей.

Офіцер опустил руку. Це був один із тих, кому Майя нещодавно показував папірець

від капітана Фірі.

Майя сів у шлюпці поруч з Габеем, задоволений, що не набрав у чоботи води.

Шлюпка почала розвертатись на місці. Здавалось, вона от-от піде на дно разом з пасажирами. Але вона все-таки пливла, підштовхувана вперед повільними ударами весел. Майя бачив, як офіцер на березі знов опустив руку. Зараз уже важко було розгледіти риси його обличчя.

— Чому він мене питав, чи я француз? Хіба він сам цього не бачив?

— Я сказав йому це ще раніше.

— То в чому ж річ?

— Не знаю. Те, що здається нелогічним, містере Майя, ніколи не збиває з пантелику англієця, — з усмішкою додав Габей.

Нарешті, шлюпка пристала до судна, вивантажила томмі й знову попливла до берега. Майя слідом за Габеем підіймався трапом на судно. Зблизька воно здавалося набагато більшим.

На горішньому кінці трапу морський офіцер розподіляв людей на палубі. Коли Майя проходив повз нього, той глянув на його форму, але не сказав ні слова.

— Наше місце на кормі, — мовив Габей.

Палуба була забита солдатами. В трюмах теж, мабуть, їх повно, і вони тісняться в задусі, в темряві.

На щастя, Майя і Габей ішли останні. Вони поминули спарений кулемет на вертушці, цівки якого були спрямовані в небо. Десь на кормі мав бути ще один.

— У нас є чим захищатись...

Габей скривився.

— Найкращий захист — це гвинт, що швидко крутиться. А таке млинове колесо...

Дошки під ногами були теплі від сонця. Майя огорнув приємний запах свіжої фарби, смоли та моря. Він з насолодою вдихав його. Хоча судно стояло недалеко від берега, проте вітер здавався тут свіжішим. Майя пригадав маленькі пакетботи, що в мирний час курсували між Дьепом та Нью-Хейвеном. Скільки він на них наплавався!

Як тільки Майя опинився на судні, в нього склалося враження, що він дихає вже іншим повітрям, що він уже не у Франції й що до Англії звідси рукою подати.

— Ви чуєте? — спитав Габей.

Майя розплющив очі. Габей сидів на палубі. Майя прислухався. Цей звук він упізнав би серед тисячі інших. Це скрипів якірний ланцюг.

— Ви хочете спати? — спитав Габей і підвівся. — Піду подивлюся, що де робиться.

І пішов, переступаючи через розпростерті на палубі тіла.

— Прошу, сер...

Томмі, який говорив з Габеем про кораблі, тримав у руці два рятувальні пояси.

— А цей я дам капітанові, коли він повернеться.

— Дякую, — відповів Майя, кладучи пояс біля себе.

— Є наказ негайно надіти пояси, сер.

— Я не проти, але в ньому страшенно незручно.

— Навпаки, сер, коли лежати, то м'якше в боки.

— Що сталося? — вигукнув Майя, почувши, що палуба під ним заходила ходором.

— Нічого, сер, це закрутилося млинове колесо.

— О боже! — зітхнув Майя. — Як довго нам доведеться слухати цю музику?

— Мине, звичайно, чимало часу, поки воно промеле віддаль до Дувра.

Кілька солдатів голосно засміялися. Майя теж посміхнувся.

— Як вас звуть?

— Аткінс, сер.

— Дякую, Аткінсе.

Шалене "та-та-та" розпанахало тишу — неначе застукотіла велетенська швейна машина, і Майя, рвучко підвівшись, зрозумів, що був заснув. Розум його почав гарячково працювати, але Майя все одно не міг зрозуміти, в чому річ.

— Що сталося?

— Юнкерси, сер. Нас атакують.

Майя підхопився на ноги.

— А де капітан Габей?

— Він ще не повернувся з корми, сер.

Високо в небі, осяяні призахідним сонцем, снували юнкерси. Майя нарахував їх п'ять.

— Спочатку їх було шестеро. Та один уже скинув бомби й полетів.

— Коли?

— Тільки що, сер. Ви спали. Кулемети били по ньому, коли він ішов у піке, але це його не дуже турбувало.

— А бомби близько впали?

Аткінс скривився.

— Одна впала ярдів за десять...

Майя глянув на берег.

— Ми одпливли ще зовсім недалеко.

Спарені кулемети зататакали знову. Нескінченне "та-та" видалося Майя неймовірно повільним. На якусь секунду воно вмовкло, і Майя виразно почув приглушене цокотіння. То стріляли кулемети на кормі. Почувся свист, пронизливий, страшний, що дедалі наростав і наближався із страхітливою швидкістю. Майя ліг на живіт.

— Мимо, — сказав Аткінс.

Голова його лежала за кілька сантиметрів від голови Майя. На палубі зчинилась метушня. Томмі почали підхоплюватись на ноги.

— Всім лежати! — крикнув хтось владним голосом.

Кілька томмі лягло знову, але більшість стояли. Кулемети замовкли.

— Який із цього толк, що ми лежатимем, — зауважив Аткінс.

— А цього разу ви бачили, як падали бомби?

— Ні, сер.

— Вони впали далеко попереду, — сказав маленький і тонкий томмі з великими чорними очима на дівочому обличчі.

В небі ще кружляло чотири юнкерси. Вони явно не поспішали. Озвалися zenітки на есмінці, що проходив на відстані одного кабельтова. Але невеличкі білі хмарки з'являлись значно вище од літаків.

— І як на те — жодного винищувача!

Аткінс примружив око.

— Пізно, сер. Вони вже полетіли на сідало.

Майя перехилився через борт і глянув на млинове колесо, що здійснювало пекельний шум, збиваючи білу піну.

— Судно робить не більше шести вузлів, — мовив томмі з дівочим обличчям.

Майя тиснув рятувальний пояс. Він хотів скинути його й пошпурити хтозна-куди, але потім передумав і тільки трохи попустив мотузок.

Знову заокотів кулемет.

Повітря розпанахав знайомий пронизливий свист. Майя знову впав долілиць.

Свист наростав з шаленою швидкістю.

Майя здавалось, що на нього по невидимих рейках летить експрес.

— Мимо! — сказав Аткінс.

Хтось на палубі грав на губній гармонії.

— Цікаво, чому вони не летять на есмінець? — вигукнув хтось поруч Майя.

Це був томмі з дівочим лицем. Його спідня губа злегка тремтіла.

— Бо ми — більша мішень, — відповів Аткінс.

Кулемети замовкли.

Тиша, що запала, здавалася якоюсь неприродною.

і знов до вух Майя долинув різкий, пронизливий звук гармонії.

— О боже! — мовив Аткінс.

Майя перехилився через поруччя. Млинове колесо зупинилось. Ту ж мить почувся брязкіт ланцюга, що розмотувався.

Аткінс повернувся до Майя і глянув йому в вічі.

— Приїхали.

— Троє юнкерсів, що лишились, можуть і не влучити.

— Ні, вони неодмінно влучать, — відказав Аткінс.

— Скоро смеркне.

— Байдуже, — заперечив Аткінс, — вони вдарять раніше.

— Якщо ж не влучать...

Троє юнкерсів, три піке, три бомби при кожному піке... Судно стояло нерухомо. Аткінс мав рацію: подорож скінчилася.

Юнкерси в небі, здавалось, не поспішали. Вони знов почали кружляти. І знов зататакали кулемети. Цього разу Майя не ліг, а тільки сів, притулившись спиною до поруччя, і дивився на людей довкола себе, що будь-якої хвилини могли загинути. Він розглядав їх з цікавістю, ніби сам не належав до них. Вони нічого не робили для свого

порятунку. Вони чекали. Чекали понуро, терпляче. В цьому чеканні була не покірність долі, а мужність, сила волі.

Майя відчув на собі чийсь погляд. Це дивився томмі з дівочим обличчям: великі чорні очі втупились у нього з боязким, тривожним виразом. По його витонченому обличчю перебігав нервовий дріж.

— Мимо!

Але в голосі Аتكінса не було жодної нотки задоволення. Він казав це так, наче констатував результат на спортивних змаганнях.

— Лишилося ще два.

— Так, усього два, — мовив Аتكінс. І сів поруч з Майя. — Двох, сер, теж цілком вистачить.

Майя простяг йому портсигар.

— Сигарету смертникові.

Він неквапливо пояснив Аتكінсу, що в Франції перед стратою засудженому давали сигарету й склянку рому. В горлі у нього трохи пересохло, але він був цілком спокійний.

— Склянку рому? — перепитав Аتكінс. — Гадаю, що бідоласі вона ставала у великій пригоді.

"Чому я такий спокійний? — подумав Майя. — Просто аж дивно. Ідіот нещасний. Вплутався в цю брудну "героїчну епопею", і саме тепер! Що з того, що ти покажеш себе героєм або боягузом? І в чийх очах?"

— В Англії такого звичаю немає, — сказав Аتكінс. — Французи в цьому відношенні гуманніші за нас.

Юнкерси тим часом далі кружляли в них над головою.

— А найгуманніше, — мовив Майя, — це нікого не вбивати.

Аتكінс кілька разів кивнув головою.

— Yes, sir! — сказав він. — Yes, sir!

Він вимовив ці слова з такою пристрасстю, що Майя пильно подивився йому в вічі.

Спадав вечір, світлий червневий вечір.

Майя підвівся і, в котрий уже раз, подивився на берег. Він був так близько! Зараз берег був для всіх уособленням безпеки й життя. Майя перехилився через поручні й прикинув на око відстань до води. Йому доводилось не раз стрибати й з більшої висоти. Хто забороняє йому зараз зняти чоботи, кинутись у воду, допливти до берега, втекти з цієї плавучої домовини? Це ж дуже просто: досить тільки обернутись до Аتكінса, попросити, щоб той допоміг зняти чоботи, сказати йому "бувай" і стрибнути. Та Майя раптом зрозумів, що він цього не зробить, що, врешті, так і не зважиться на цей вчинок, що він взагалі не хоче тікати звідси. Нема чого картати себе, намагатись нагнати на себе страх. Він зостанеться тут і чекатиме.

Майя підняв очі й подивився на юнкерсів, що кружляли в чистім червневім небі. Аتكінс простежив за його поглядом.

— Розтягують задоволення, — зауважив Майя, інстинктивно стишивши голос, — на

палубі запала глибока тиша. — Ходімо трохи ближче до корми, — запропонував він.

Аткінс здивовано глянув на нього, але нічого не спитав. Вони почали пробиратись крізь натовп. Кілька томмі обернулися й з цікавістю подивились на форму Майя. Раптом той самий владний голос, який уже лунав на палубі, розітнув тишу:

— Лягай!!!

Та цього разу маса хакі навіть не ворухнулася, не вимовила й слова.

— Лягай! — повторив голос, голос людини; що звикла командувати, звикла, щоб її слухались. Але зараз він був сміховинно слабкий і потонув у тиші. Минуло кілька секунд, потім пролунав той самий наказ; на цей раз його супроводжувала лайка.

Майя всміхнувся. Зараз уже було не до наказів.

— Хай собі лається! — сказав, обертаючись, Аткінс.

Він також усміхався. Обидва сперлися на поруччя. Аткінс нахилився до Майя.

Тишу раптом порушили кулеметні черги. Ще ніколи життя не здавалось Майя таким беззахисним, як тепер. "Невже я зараз помру?" — подумав він і пригадав свій переляк пополудні. Тепер він уже зовсім не боявся. Тільки був надто здивований.

Свист літака, що пішов у піке, був такий сильний, що заглушив його голос. Літак летів на них з шаленою швидкістю. "Яке це безглуздя, — подумав Майя. — Все це страшенне безглуздя". Ту ж мить якась сила кинула його вперед, на Аткінса. Аткінс схопив його, потримав пару секунд, потім утратив рівновагу сам, і обидва покотились по палубі. Майя вчепився за металевий прут під поруччям. Але відразу випустив його. На нього впало двоє томмі. Він закричав.

— Here, sir, — озвався Аткінс.

Майя відчув, що його хтось підняв за плечі й поставив на ноги. Це був Аткінс.

— Ви поранені? — спитав по-французькому Майя.

Аткінс не дивився на нього. Його обличчя, повернуте до корми, було осяяне пурпуровими відблисками і здавалось божевільним. Він поворушив губами, але слів Майя не почув. Все заглушив несамопитий галас. Майя обернувся. Над носом судна здійсмались язики полум'я.

Вогонь був такий яскравий, що Майя заплющив очі. Ту ж мить він мало не втратив рівновагу і впав Аткінсові на груди.

— Нас розчавлять, — мовив Аткінс. — Всі тікають на корму.

Довкола них збився великий натовп, обох їх неначе хто підняв у повітря. Обличчя осявала заграва, обвівав гарячий вітер. Майя закинув голову й спробував дихнути повітря.

Коли він опритомнів, йому здалося, що він лежить на спині, а лице йому приємно обвіває свіжий вітерець. Розплющив очі. Довкола метушилися червонуваті постаті. Він з подивом усвідомив, що стоїть, і зрозумів, що натовп збився навколо нього щільною масою і не дав йому впасти. Він знову заплющив очі, і йому раптом страшенно захотілося спати. Ту ж мить він відчув, що його хтось б'є по щоках. Розплющив очі. Перед ним знову з'явилося Аткінсове обличчя, воно, здавалось, виплило з густого туману.

— Вам краще, сер?

— Краще, Аتكінсе.

Тепер уже тиснули трохи менше. Якби ще бодай на хвилинку стих цей несамовитий галас! А вогонь потроху поширювався. Високе полум'я чітко вимальовувалось на тлі вечірнього неба. Часом вітер загрозливо нахилив його в їхній бік, і вони відчували його задущливий подих на своїх обличчях, неначе до них наближалась паша велетенської потвори.

— Ви відчуваєте під ногами палубу, сер?

— Так, — відповів Майя, — стою ніби твердо.

"Що з Габеєм? Адже він пішов на ніс", — раптом подумав він.

— Треба дістатись до поручнів.

— Навіщо?

— Щоб стрибнути у воду.

— Стрибнути у воду? — перепитав Аتكінс, стишивши голос.

Більше він нічого не спитав і почав пробивати собі плечем дорогу. На превеликий подив Майя, натовп слухняно розступався. Незабаром він торкнувся пальцями поручнів. Але одразу ж відсмикнув їх: поручні були гарячі.

— Онде ж берег! — вигукнув Майя.

Берег був зовсім близько, щонайбільше

за сто метрів. Вибух бомби, мабуть, обірвав якірний ланцюг, і судно попливло. Воно сіло на мілину майже навпроти Сана. А вдалині, ліворуч, на брейдюнському пляжі, Майя помітив колони томмі. Евакуація тривала.

Майя перегнувся через поручні. В нього запаморочилося в голові. Море було тихе, блищало, мов сталевий щит.

— Тут надто мілко, щоб стрибати.

— Зовсім ні, — жваво відповів Майя. — Я стрибну перший.

Аتكінс зблід.

— Я не вмію плавати, — мовив він хрипким голосом.

— Ну то й що? На вас же рятувальний пояс. З ним не потонете. Чуєте? Не потонете! — повторив він.

Аتكінс мовчав.

— Я стрибну, Аتكінсе, а ви стрибайте слідом за мною.

— Я не вмію плавати, — вперто повторив Аتكінс.

— О боже! Я ж вам кажу, не бійтеся!

Запала мовчанка; Майя бачив, що Аتكінс відчайдушно бореться з собою. Раптом вітер жбурнув на них вихор іскор. Зіп'явшись навшпиньки, Майя побачив, що полум'я охоплює вже місток. Спека була нестерпна, він відчував, що втрачає останні сили. Поклав руку на поручні, але тут же відсмикнув її, мало не закричавши від болю. Поручні були розпечені.

— Поспішаймо.

— Я краще зостанусь тут, — відказав Аتكінс.

На обличчі його застиг якийсь тупий вираз. Майя схопив його за плечі й струснув ним.

— Ви ж спечетеся, Аتكінсе!

Аткінс похитав головою.

— Я не можу стрибнути, сер. Не можу, — сумно сказав він.

Майя в розпачі подивився на нього. Невже він помре тільки тому, що не наважиться стрибнути з висоти кількох метрів? Майя люто затермосив ним.

— Аتكінсе, ви стрибнете, чуєте? Ви стрибнете! Я вам наказую стрибати!

— Я не підкоряюсь вашим наказам, — ледь чутно промимрив той.

Тепер уже галас зчинився навколо них і схожий був на тихе, розпачливе квиління. Майя окинув поглядом обличчя томмі й на кожному з них помітив такий самий вираз безпорадності й заціпеніння, який був і в Аتكінса. "Невже в мене теж такий вираз?" — з жахом спитав він себе. Здавалось, вогонь, що охопив ніс судна, був велетенським хижим птахом, який спочатку зачаровує їх, а потім кидається на них.

— Аتكінсе! — закричав Майя. — Я зараз стрибаю! Стрибаю! А ви стрибайте за мною!

Галас довкола дедалі наростав. Майя теж захотілося закричати. Необорне заціпеніння все більше сковувало його. Аتكінс кричав, і на обличчі його був той самий сумний і безтямний вираз.

— Аتكінсе! — вигукнув Майя і з усієї сили вліпив йому два ляпаси.

Аткінс замовк, очі його заходили в орбітах.

— Я зараз стрибаю! — крикнув Майя по-англійському.

— Yes, sir.

— Ви теж стрибнете за мною?

— Я не вмію плавати, — відповів Аتكінс.

Майя схопив його за комір і люто затермосив ним.

— Ви стрибнете за мною, Аتكінсе? Ви стрибнете за мною? Стрибнете?

Аткінс мовчав, заплющивши очі.

— Ви стрибнете за мною? — повторив Майя благальним голосом, мало не плачучи.

— Yes, sir.

— Скоріше! — гукнув Майя. — Скоріше! Тримайте мене за пояс, щоб я не брався за поручні руками.

Аткінс слухняно взяв його за пояс, і Майя перекинув спочатку одну, а потім другу ногу через поручні. Тепер ніщо вже не відокремлювало його від моря.

Під ним розверзлась безодня.

— Пускайте!

Аткінс не відпускав пояса.

— Пускайте!

Поручні пекли його в поперек.

— Пускайте! — крикнув він, обертаючись.

І враз сили покинули його. Він уже не усвідомлював, що робить і де він взагалі.

Розумів тільки одне: не треба, щоб Аtkінс тримав його.

— Пускайте! — крикнув він по-французькому, нававшись вдаривши Аtkінса.

І в ту ж мить полетів униз. В нього було таке саме відчуття, яке буває в людини, коли їй присниться, що вона падає: з-під ніг раптом вислизає земля, стискається серце, вкрай напружені нерви різко розслаблюються, і людина прокидається. Майя огорнула приємна свіжість. Він простяг руки і ліг на воді, але раптом відчув, що його тягне вниз, мов утопленика.

Рятувальний пояс тримав його до половини на поверхні, але ноги зникли під водою — їх тягли вниз чоботи. Майя заплющив очі, і йому знову здалося, що він падає. Розплющив очі. Вода торкалася його обличчя. Над ним велетенською стіною височів корабель.

Він майже не бачив полум'я, але нелюдські вигуки безперестану долинали до нього. Він трохи відплив од корабля, щоб краще бачити грона людських голів на палубі. Він плив, на подив, дуже повільно.

— Аtkінсе! Аtkінсе! — гукав він і підняв угору руки, аби показати, що він пливе.

Звідси майже неможливо було розрізнити окремі обличчя. Йому здалось, що він почув у відповідь приглушений крик.

— Аtkінсе!

Щось шубовснуло у воду, хтось виринув за кілька метрів од нього. Майя повернув туди. Він плив страшенно повільно. Схопив чоловіка за плече. Той закричав і обернувся. Майя пустив його. Це був не Аtkінс.

— Не кидайте мене!

— Берег зовсім недалеко.

— Не кидайте мене! — сказав чоловік. Голос його був тихий, вимучений, благальний.

— Ви допливете й один.

— Ні, — одказав чоловік і забурмотів щось незрозуміле.

— Що?

— У мене все болить, — чітко сказав він. — Боже мій!

Вони пливли поряд на своїх рятівних поясах.

— Я вас штовхатиму до берега, — сказав Майя.

І схопив того за руку. Чоловік пронизливо заверещав і підняв над водою обидві руки. Майя подививсь на них. Про нігті годі й казати, — верхні суглоби перетворились на суцільне криваве місиво.

— Боже милосердний! — сказав Майя.

Він ухопив того за плече, але чоловік одразу повернув до нього спотворене жахом обличчя.

— Не торкайтесь до мене!

— Але ж я мушу якось вас торкатись!

І схопив того за комір блузи.

— Ой, боляче! — сказав чоловік.

Цього разу він не закричав. Говорив тихо, ніби вибачаючись. Майя випустив його комір.

— А так — болить?

Він узяв чоловіка за рятівний пояс. Той зціпив зуби, але нічого не сказав. Майя штовхав його перед собою. Вони посувались вкрай повільно. Заважали чоботи, повні води. Здавалось, минула цілісінька вічність, однак пізніше він усвідомив, що треба було проплисти всього кілька метрів, щоб дістати ногами дна.

— Тут уже мілко. Ви зможете стояти на ногах?

Чоловік спробував і з криком повалився у воду. Майя знов заходився штовхати його перед себе. Далі стало зовсім мілко і чоловік, торкнувшись піску, застогнав.

— Я вас понесу! — сказав Майя, схиляючись над ним.

Той з жахом дивився на нього.

— Не торкайтесь до мене!

— Але ж не можете ви залишатись у воді цілу ніч.

Чоловік не відповів і заплющив очі. Майя взяв його в оберемок і підняв.

— Боже мій! — стогнав чоловік. — Боже мій!..

Потім почав скаржитись — тихо і жалібно, наче дитина.

Виходячи з води, Майя об щось спіткнувся і мало не впав. Він обережно — як тільки міг — поклав пораненого на землю. Його голова глухо гупнула в пісок. Він лежав непорушно, заплющивши очі. Схилившись над ним, Майя помітив, що в того немає брів.

На пляжі, незважаючи на пізню годину, групами блукали піхотинці. Майя покликав одного з них і попросив, щоб той допоміг йому стягти чоботи.

— Ти звідти? — спитав піхотинець, показуючи на палаючий пароплав.

— Так.

— От халепа! Кепсько там хлопцям!

Він говорив, наче болільник на матчі. На матчі між людьми й вогнем. Вогонь виявився сильніший. Безперечно. Чудна штука вогонь! Хлопцям таки справді кепсько!

— Дякую.

— Пробач! — сказав солдат. — А їм там несолодко!

Він говорив схвильовано. Це був матч. А виграє, як правило, сильніший.

— Хотів би я тебе там бачити.

— Мене? — спитав солдат. І ображено додав:—Таке ще вигадасеш!

Зрештою, йому там нема чого робити. Він стояв і дивився. Дивився просто так, для розваги.

— Дякую за поміч!

— Нема за що! — якось вороже відповів солдат.

І почимчикував геть. Майя обернувся до англійця.

— Ну як — вам краще?

— Мені холодно, — відповів той.

Майя схилився над ним.

— Я зайду у воду і пошукаю товариша. Я скоро повернусь. Можна залишити біля вас чоботи?

— Покладіть їх мені під голову, — кволо мовив англієць.

Заходячи у воду, Майя відчув, що його зборює страшна втома. А пароплав усе ще горів. Солдати, що ходили по пляжу, майже не звертали уваги на пожежу. Здавалось, на пароплаві немає ні душі. Його темний силует у вогненному ореолі чітко вирізнявся на тлі ще світлого неба. Цього ясного червневого вечора море було таке тихе, що хвиля, яка повільно викочувалась умирати на пісок, майже не лишала по собі піни.

Майя зняв рятівний пояс, кинув його на землю і попрямував до води, пильно дивлячись на пароплав.

Вода була майже тепла; босий, без пояса він легко плив уперед. За кілька хвилин він був уже біля пароплава. На кормі над поруччям і досі темніло гроно людських голів. Полум'я не перекинулось через місток, принаймні його майже не було видно; Майя бачив тільки найвищі язика. Несамовитий галас ушух, але натомість чулося щось схоже на голосіння. Нескінченне, монотонне, мов псалом, пронижливе — як ото голосять жінки. Коли вогняні язика нахилялись до корми, голосіння дужчало. Тоді Майя бачив, як благально підносились угору руки. Зараз від поруччя до води звисало дві кодоли.

— Аткінсе!

Тільки троє або четверо чоловік плавало довкола нього. А над головою то затихало, то наростало нескінченне голосіння.

— Аткінсе! — з усієї сили закричав Майя.

Згори відповів хор голосів. Майя підплив ближче. Чого вони ще там чекають, чому не стрибають або ж не спускаються по кодолах?

Він знову голосно погукав Аткінса й зачекав. Чекав довго. Тепер вода вже не здавалась теплою, ноги йому залякли. Та ось якийсь чоловік повільно переліз через поруччя, вхопився за кодолу і обережно спустився вниз. Коли він шубовснув у воду, Майя підплив ближче. То був не Аткінс. Чоловік повернув до нього лице — воно нічогісінько не виражало — і одразу заплющив очі. Він лежав на воді нерухомо. Лице його було чорне від кіптяви. Майя затримався біля нього.

— Ви попеклися?

Чоловік розплющив і знову заплющив очі.

— Руки...

Голос його був такий хрипкий, наче він не говорив роками.

— Чи зможете ви дістатись до берега?

— Так.

— Чому ви не спустились у воду раніше?

Запала тиша. Майя не знав, чи слід питати ще, коли раптом чоловік знову розплющив очі.

— Я про це просто не думав.

Він лежав, випроставшись на воді, і не рухався, обличчя його було спокійне й

задоволене.

— Може, вам допомогти доплисти до берега?

— Не треба, — спокійно одказав той.

Майя відчував, як холод і втома остаточно знесилюють його, триматися на воді було чимдалі важче. Він дивився на пароплав, що стіною височів перед ним.

Виходячи з води, Майя захитався й упав. Він виблював, ще і ще, тіло його корчилось од спазм. Через кілька хвилин відчув, що весь спітнів. Він ліг на спину, і йому здалося, що він знову гойдається на свіжих хвилях.

Коли він звівся на ноги, вже майже споночіло. Майя ледве побачив за кілька метрів од себе англійця, якого витяг із води.

— Ну як, вам краще?

— Так, — відповів англієць. 1 жалібно додав:— Мені холодно.

— Вечір теплий.

— Мені холодно, мені дуже холодно.

Майя лагідно сказав:

— Я пришлю санітарів з ношами.

І раптом він вилаявся: чоботи зникли.

— О! — почав той, ніби вибачаючись. — Мені дуже прикро. Підійшли двоє. Я не міг нічого вдіяти. Один підняв мені голову, а другий забрав чоботи.

— Наволоч! — знову вилаявся Майя.

До Сана він пішов босоніж. Час од часу він оглядався назад. На пароплаві вогонь, мабуть, уже лизав кулеметні стрічки, бо стрілянина майже не вщухала, кулі свистіли в повітрі. На тлі полум'я чітко вирізнялись сліди трасуючих куль, а що вони були спрямовані в чорне небо, то Майя здалося, що зброя стріляє сама по собі, стріляє люто і в ніщо.

— Незрозуміло одне, — сказав Александр. — Чому твій англієць так довго не стрибав у воду?

Він сидів на своєму звичному місці, поклавши долоні на стегна, і його обличчя освітлював місяць. Майя тримав у руці повний казанок і обережно їв, щоб бува не Заляпати штани, позичені йому Дері.

— Ніхто не стрибав.

— Мабуть, боялись утопитися, — зауважив П'ерсон.

Майя похитав головою.

— На всіх були рятівні пояси.

Нараз він помітив маленьку кремезну постать, що схилилась над вогнем.

— Послухай! Ти тут? Ти все-таки виконав моє доручення?

— Ні, — відповів Піно злим голосом, — я нічого не сказав. Александр сам запропонував мені зостатись.

— От і гаразд! — сказав Майя, сміючись.

П'ерсон чистив револьвер Майя, він розібрав його і ретельно витирав кожную частину.

— Одного я не розумію, — мовив Александр. — І вони стояли, як бовдури, роззявивши роти?

Майя хотів був відповісти, але схаменувся й промовчав.

— Але ради бога! — вигукнув Александр, підносячи догори свою велику руку. — Про що ж там було думати! Бляшанки м'яса тобі вистачить, — провадив він далі. — А може, розрізати бляшанку сардин?

В небі стояв повний місяць. Горів вогонь — його розпалив Александр, коли прийшов Майя, — на обличчях танцювали тіні. Піно сидів ліворуч од Александра. Віднині це було його місце. Александр дивився на товаришів, думаючи собі, що все йде гаразд.

— О!.. — мовив Дері. — Все для Майя!

Майя подався вперед.

— А я гадав, що ти заснув. То як там мільйони?

— Ти, мабуть, голодний? — урвав його Александр.

— Авжеж, голодний!

Александр простяг йому бляшанку сардин, яку щойно відкрив.

— Я можу з'їсти все?

— Так.

— Боже милосердний! — сказав Майя.

Вони сміялись, дивлячись на нього. Александр налив у свій кухоль вина і подав Майя.

— Я б і халабуду з'їв! — сказав Майя з блаженним виглядом.

Товариші дивились, як він їсть, і посміхались.

— А врешті, — сказав Александр, — ти нічого не маєш проти грогу з віскі?

Дері заворушився.

— З моїм віскі!

— Коли на те пішло, — озвався П'єрсон, — то ми тобі за нього заплатимо.

— Двадцять пляшок, по сімдесят п'ять франків за пляшку — це все-таки гроші.

— До речі, ти мені так і не заплатив десять франків за хліб.

Дері поклав ногу на ногу.

— Почекаєш!

— Отак люди й багатіють, — зауважив Александр, — для декого це зовсім просто.

— Атож, — відповів Майя з повним ротом, — для декого це зовсім просто. Треба тільки палко любити гроші. А тому що людей, для яких гроші над усе, не так уже й багато, то й багатіїв на світі не дуже густо.

Александр тримав свої волохаті ручиська на колінах. Він слухав Майя і задоволено думав: "От уже меле язиком".

— А тобі важко зробити грог для всіх? — спитав Дері.

Александр забурчав:

— Та я б охоче, але ж треба йти по воду до колодязя.

— Я піду, — зголосився Піно.

Він схопив бідон і зник у темряві. Майя повернувся до Александра.

— Ну, подобається він тобі?

— Хороший хлопець. От тільки не може пропустити фріцівського літака, щоб не пальнути по ньому.

— Що ж, це похвально, — сказав П'ерсон.

— Похвально, якби з того якась користь. Бо ж і фріц може ушкварити на бриючому й переколошкати з десятків наших.

— Звичайно, це ризиковано.

Александр знизав плечима.

— Треба зовсім з'їхати з глузду, щоб отак ризикувати. Але сьогодні ввечері наш приятель Піно вже не буде нас тривожити. Досі він стріляв з табору, а тепер нехай собі стріляє з дюн. Там він зайняв маленьку вогневу позицію.

— Оце і є справжній герой, — серйозно зауважив П'ерсон.

— Так, — погодився Майя. — Це справжній герой. Він просто нездатний уявити собі власну смерть, навіть коли бачить, як круг нього гинуть люди. "Однак, — подумав він, — ще зовсім недавно я справді захоплювався Піно".

— А кумедна все-таки оця війна, — зауважив Майя, — чим більше людей ти уколошкав, тим більша тобі хвала.

П'ерсон повернувся до нього.

— Нащо ж ти воюєш, коли війна тобі не подобається?

— Як то — нащо?

— А отак! Нащо? Ти б міг дезертирувати або ж застрелитися. Якщо ж ти воюєш, значить, ти сам обрав цей шлях.

— Ти це називаєш вибором? Тобі кажуть: "Негайно вирушайте на фронт. Шістдесят п'ять шансів із ста за те, що вас там уб'ють. Якщо не підете, розстріляємо ми — як дезертира". Ти називаєш це вибором?

— Ти мене береш за горло, — мовив Александр.

— Прощу! — мовив Піно, заходячи з повним бідомом в освітлене вогнем коло.

Він не сідав, — стояв маленький, кремезний, у червонястих відблисках багаття, <і його чорне волосся, що злиплося від поту, смішними пасмами стирчало над лобом.

Александр налив у миску води, накрив її й підклав у вогонь кілька полін.

— Маєш, — сказав П'ерсон, простягаючи Майя револьвер. — Він зовсім сухий, я його перезарядив.

Майя було приємно відчувати на собі суху одягу. Англійські формені штани, що їх йому позичив Дері, мали бездоганно відпрасовані стрілочки. Майя, сідаючи, злегка підсмикнув холоші, і йому на мить здалося, що він знову цивільний.

— То ти мені зовсім віддав ці штани, Дері?

Дері поклав ногу на ногу.

— Бери, коли хочеш.

— Не бійся, то я пожартував.

— Та ні, залиш їх собі. У мене є ще кілька.

— Кілька? Сказав би "ще одні", а то кілька.

— Як сказав, так воно і є.

Майя нахилився до нього.

— Може, це якось зв'язано з твоїми "мільйонами"?

— Може, й зв'язано, — відповів Дері.

Він усміхнувся, і його м'які щоки немовби розпливлися.

— Підставляйте кухлі! — гукнув Александр. — Наливаю кожному по вінця.

Він підняв покришку, грог парував, поширюючи терпкий аромат. Александр налив свій кухоль і подав його Майя. Потім налив хлопцям.

— Гей, Піно! — сказав він. — Ти ніколи такого не пив у своєму Безоні!

— Далеко цьому пійлу до коньяку! — відповів Піно своїм злим голосом.

Вони сиділи, сьорбаючи грог. Кухлі були такі гарячі, що обпікали губи, і їх ледве можна було втримати.

— От типи! — мовив Александр, — Чи ви коли чули таке: стоять, горять і не стрибають!

— А може, вони боялись! — озвався П'ерсон. — Страшно ж стрибати у воду з такої висоти. Хоч і пече, а страшно.

— Е ні, — сказав Майя. — Коли я плавав там, то бачив, що з борту звисало дві-три кодоли. Могли ж вони спуститися по них?

— Чого ж їм іще треба: спускайся собі по кодолі, — люто мовив Александр, — і пливи до берега. Чого вже тут думати?

Усі мовчали. Піно шумно сьорбав свій грог. А все-таки це Жіночі, вигадки, — думав він, — лити гарячу воду в алкоголь. Якби його, Піно, воля, він би вихилив усе це віскі просто так. Александр — хороший хлопець, молодець, нічого не скажеш, але щодо питва у нього якісь жіночі смаки.

— А як ся має твій знаменитий знахар? — спитав Майя у Дері.

Всі заціпеніли.

— Його вже немає в живих...

— Що? — перепитав Майя.

— Так, — відповів П'ерсон. — Коли ти пішов...

— Немає в живих?

— Його вбило. Снарядом. З сімдесятсемиміліметрової.

— Де?

— У його кімнаті в Сана. Він мешкав у мансарді. За ним кинулись тільки цього вечора. А він лежить мертвий у ліжку.

— Сіріллі? — спитав Майя.

Спалахнув сірник, кинувши в ніч веселе світло. Майя побачив, що то П'ерсон розпалює свою люлечку, поправляючи олівцем тютюн.

— Ви ще всього не знаєте, — мовив П'ерсон. — Сьогодні ввечері я чув деякі подробиці від санітара.

Александр рвучко обернувся до нього.

— Що? Що ти ще знаєш? Що ти нам іще розповіси? І всюди йому треба сунути свого

носа! От святий кюре!

— Гаразд, — сказав П'єрсон. — Я мовчу.

Майя відчув, що той ображений.

— Е ні! — сказав він, наслідуючи грубий, веселий голос Александра. — Розповідай, ради бога, розповідай!

П'єрсон знову покопирсався в люлечці олівцем.

— Гаразд, — сказав він, але вже не так охоче. — Здається, Сіріллі був не сам. Із санітаркою. Їх обох убило в ліжку. Вони лежали роздягнені, обіймаючи одне одного. Усі мовчали, тільки П'єрсон підсумував:

— Це велике горе для їхніх сімей.

— Наплювати на сім'ї, абате! — огризнувся Майя.

Запала мовчанка.

П'єрсон підвівся.

— Щось я сьогодні непопулярний, — мовив він.

І крутнувся на каблуках.

— Піду. Невеличкий моціон перед сном.

Він пройшов між Александром і Майя, сказав: "Пробачте" і зник у темряві. Чути було, як віддаляються його кроки.

— Ти його образив, — сказав Александр.

— А ти ні?

— В тім то й річ. Тобі не треба було його ображати, коли вже образив я.

— Це досить пікантна історія!

— Годі! — ревнув Александр.

Майя замовк. Дері заворушився.

— Будемо лягати?

— Так, — сказав Александр. — Я люблю слухати ваші теревені, але це занадто, це вже занадто.

Він поплескав Піно по плечу.

— Підемо спатки, Піноккіо?

— Я не люблю, коли об'єктом для жартів беруть моє ім'я, — сухо сказав Піно.

— Отакої! — мовив Александр. — Тепер усі лають мене.

І він підняв руки.

— Яка вас усіх муха вкусила, чорт забирай?

— Підемо спати? — спитав Дері.

— Лягай, хай тобі чорт! Я тобі не потрібен, ні? Може, ти хочеш, щоб я тобі постелив?

— Та не кип'ятися ти, — сказав Дері примирливо.

— Сто чортів! — крикнув Александр. — Невже я кип'ячуся?

— В усякому разі, ти горлаєш, мов навіжений.

— Хто горлає? Я?

— Та ні, — озвався Майя, повертаючись до Дері. — Ти хіба не чуєш, як він шепоче?

Усі засміялися, засміявся і Майя. Але йому зовсім не було весело — так само, як і решті.

Дері підвівся. Перев'язана рука біліла в пільмі. Один по одному підвелися й інші.

— Піду походжу, — сказав Майя. —: Щось не хочеться спати.

— Тільки зауваж собі, — сказав Александр, — що Піно спить на підлозі халабуди, між двома спідніми койками. Тож, коли зайдеш, гляди не наступи йому на голову,

— Атож, — сказав Піно, — гляди не наступи.

Майя заглибився в алею. Вона тяглася вздовж муру Сана, аж до рогу, а там одразу починались дюни.

На білих проти місяця піщаних валах подекуди темніли чорні плями, що мали бути кущами або ж покинутими автомашинами. Він видерся на найближчу дюну і сів на пісок. Перед ним, освітлюючи море, мов смолоскип, горів пароплав. З того місця, де він сидів, Майя не міг бачити людей, котрі скупчились на кормі. Він бачив тільки темний силует корабля, над яким здіймався вогняний гребінь. Напруживши слух, він почув те саме жалібне голосіння, яке недавно так вразило його. Та сама безсила жалоба. Він оглядівся. Ніч. На пляжі ані душі. Всі поснули. А він сидить отут, на теплому й досі піску. Повітря теж тепле, його м'язи послаблені, але втоми нема. Він зі смаком попоїв, випив грогу, а зараз покурює сигарету. І відчуває себе добре: щасливий, що цілий, що живе. А за кілька десятків метрів смажаться у вогні люди. І нікому нема до них діла. Вони горять живцем теплої запашної ночі. А світ живе собі далі. Люди і далі люблять і ненавидять — по всій землі. Кожен, мов навіжений, крутиться на своїй купці багна, а земна куля, на якій вони живуть, несе їх у безкінечний всесвітній простір. В Америці у цей час дзвінко сміються молоді дівчата на всіх тихоокеанських пляжах. А завтра те саме сонце, яке зробило коричневою їхню білу шкіру, осяватиме чорний од кіптяви кістяк вантажного судна, і це ж саме сонце світитиме, коли скінчиться оцей безглуздий фарс. Люди вмирають, думав Майя, люди, яких убивають інші люди, а тих інших повбивають ще інші. Чи є в цьому якийсь глузд? І як оце все розуміти?

Повертаючись до Сана, він запримітив темну постать, що ворушилася під деревом. Наблизившись, він розпізнав кавалерійські штани й чоботи.

— О, це ти! — мовив невдоволений голос.

То був П'ерсон. Він стояв навколішках і, здавалось, дуже заклопотано обміряв землю кравецьким метром. Рукава були закачані, руки брудні, а напхвваті лежала лопатка.

— Я тобі заважаю? — спитав Майя.

— Анітрошечки.

Майя сів, прихилився спиною до дерева й закурив сигарету.

П'ерсон витяг з кишені маленького чорного блокнота з гумовим поясочком; з цим блокнотом він ніколи не розлучався.

— Запали сірника, будь ласка!

Спалахнув яскравий вогник. П'ерсон щось нашкрябав на папірці, ляснув поясочком і сховав блокнот у кишеню.

Він і собі прикурив сигарету й сів поруч з Майя. Як тихо-мирно все навкруги! За кілька метрів маячили дюни. Праворуч під деревом зяяла недокопана траншея.

— Скажи, — запитав П'ерсон, — нащо ти вічно тягаєш оцей револьвер? Адже фріців тут немає.

— А це щоб застрелитись.

— Застрелитись?

— Атож. Коли мене смертельно поранять і я страшно мучитимусь.

— А-а, — сказав П'ерсон.

— Це тебе вразило?

— Анітрохи.

— Я не боюсь .умерти. Смерть — то ще півбіди, — мовив Майя трохи згодом. — Я боюсь мук перед смертю.

— Але як ти знатимеш, що твоя рана смертельна?

— Обов'язково знатиму.

— Може, я помиляюсь, але гадаю, що в такому випадку вже не стане сили навіть на те, щоб убити себе.

— Мені стане.

— Не розумію, чому ти так в цьому впевнений.

— Бо я багато про це думав, — відповів Майя. — І добре підготувався.

— А якщо ти все-таки помилишся? Якщо твоя рана буде не смертельна?

— Я б цього однаково не знав. Якби навіть доля й посміялася так з мене, я б про це вже не довідався.

— Я, мабуть, спробував би витримати муки.

— Ти? Ну звісно! Ви, християни, любите муки й страждання.

— Ми їх не любимо, але намагаємось примиритися з ними.

— А хіба це не одне й те саме?

Майя запалив сірника: погасла сигарета. П'ерсон на мить побачив обличчя Майя, і, котрий уже раз, у нього майнула думка, що той самотній. Ця думка не ґрунтувалась на якихось спостереженнях, не спиралась ні на які факти. Майя був тут, сидів поруч з ним. Плече Майя торкалось П'ерсонового. Він закурював сигарету так, як і завжди. Завтра на кухні він перекидатиметься жартами з Александром. Дразнитиме Дері "мільйонами, які треба лише взяти". Проте щось в ньому, майже невловиме, вказувало, що він у їхній компанії залишається самотнім.

— А взагалі, ти не дуже веселий тип.

— Не дуже веселий? — озвався Майя. — А, по-твоєму, є чого веселитися? Зрештою, — додав він трохи згодом, — ти помиляєшся. До війни я був досить веселий і щасливий. На мою думку, я був навіть дуже щасливий. Аж до тридцять восьмого року, коли я зрозумів, що ці хлопці наміряються творити історію...

— Це й твоя історія, це твоя епоха. А ти не маєш права ставити себе поза епохою.

— Господи! — крикнув Майя. — Не я ж себе ставлю поза нею. Мене ставлять. Це все одно, якби ти говорив педерастові, що він не має права не любити жінок.

— Не розумію тебе.

— Так от слухай: більшість хлопців у глибині душі думають, як і я. Спочатку вони розглядають війну, як страшне безглуздя. Потім потроху починають нею захоплюватись, як футбольним матчем або велогонками. Вони в неї закохуються. Адже, мовляв, це їхня війна, ти мене розумієш? Справедлива, велика, єдина—бо ж це вони воюють! Одне слово, починають жити цією війною. От як вони врешті починають мислити. А я ні. Для мене ця війна — така самісінька, як усі ті, що їй передували, як і всі ті, які будуть після неї. Таке саме безглуздя,

позбавлене будь-якого смислу — все одно що дата в підручнику історії.

— Виходить, ти пораженець?

Майя обернувся до нього, і П'ерсон побачив у напівтемряві, що той усміхається.

— Не вгадав.

Він кинув сигарету, і вона, зробивши в повітрі мерехтливу дугу, упала дотолу.

— Взагалі, я і сам жалкую, що іноді буваю такий. Я б хотів у щось вірити. Вірити — ось що важливо, затям собі! Байдуже в що! Хай навіть у якусь дурницю! Аби тільки вірити! Тоді життя має якийсь сенс. От ти віриш у бога, Александр вірить у халабуду, Дері — в "мільйони, які треба лише взяти", Піно — в свій ручний кулемет. А я ні в що не вірю. То ж який висновок врешті-решт? А висновок один: мені забракло розуму, коли я був молодший, щоб збагнути, як корисно бути ідіотом.

П'ерсон засміявся.

— О, впізнаю твої погляди.

— Так, — відповів Майя, — це мої погляди, і вони так увійшли мені в плоть і кров, що я вже й не задумуюсь над ними.

— Я бачу, ти пишаєшся тим, що ні в що не віриш.

— Теж ні, — серйозно відповів Майя, — зовсім ні. Перед війною я іще вірив, що життя не таке вже й погане. Не дуже, але вірив. Саме настільки, щоб бути щасливим. Ніщо так не допомагає зберегти ілюзії, як мир. Потім почалася оця клята війна, і життя враз утратило цінність. Уяви, що в скриньці проломилось дно. Все з неї випало. Вона порожня. Так і це.

— Щось я цього не бачу.

— Це ж очевидно.

— Чому очевидно?

— Е-е, і ти вже захопився матчем. Це твоя війна.

— А ти? Це і твоя війна, бо й ти воюєш.

— Послухай! — мовив Майя. — Чи не хочеш ти знову почати свою балаканину про вибір?

— А чому б і ні? Все, що я казав, незаперечно.

— Якщо навіть і незаперечно, — жваво озвався Майя, — який же висновок? Що ти виправдовуєш війну, бо заздалегідь підготував себе до неї певними міркуваннями і, в свинячий голос, виправдовуєш себе. Я бачу — в тебе ці погляди сформувались давно.

— Ти був би щасливий, якби захоплювався війною.

— Боже милосердний! — сказав Майя. — Над оцим я і ламаю голову! Очевидно, я був би щасливіший, якби я вірив у війну і у всі докази того, що воювати справді треба. Але я в це не вірю — і край. Для мене війна безглузда. І не ця чи якась інша певна війна. Всі війни. Геть чисто всі. Без винятку. Інакше кажучи, немає війн справедливих, війн священних, війн на добро. Війна — якщо давати їй визначення — це страшне безглуздя.

— Знов за своє. Я таки не помилився: ти пораженець.

— Та ні ж бо! — вигукнув Майя. — Я вже тобі сказав: ні! Пораженець — це людина, що вболіває на матчі, бажаючи поразки своїй команді, тобто своїй країні. Він теж в певному розумінні воює. Головне, щоб мене не вбили під час оцього матчу. Та й потім, — докинув він, — це зовсім нецікаво.

— Чому нецікаво?

— І сам не знаю. Тут цілий ряд міркувань... Якщо взяти мене в даний час... Ну, ти розумієш... Я на війні і водночас поза війною. А взагалі, мені важко втримати мою позицію.

— От бачиш! — переможно мовив П'єрсон.

— Що бачиш?

— Якщо тобі важко втримати цю позицію, ти б міг спробувати перейти на іншу.

— Такого не буває, — відповів Майя. — На твою думку, можна повірити по команді, навіть коли сам того не хочеш.

— Врешті, люди починають вірити.

— Тільки не я. — І додав: — Я вже пробував.

П'єрсон витяг з кишені свою люлечку і заходився коло неї. Він спирався плечем на тепле, дуже плече Майя. Повертаючи гадову, він міг бачити в сутіні шию товариша. Це була міцна мускулиста шия, в її міці було щось тваринне. Однак, з подивом думав П'єрсон, оця шия і це плече належать людині, і ця людина цінує своє життя.

— А чому тобі так не хочеться, щоб тебе вбили?

— Годі про це, — одказав Майя. — Мене цікавить інше: чи життя після війни знов матиме якусь цінність?

— А якщо не матиме?

— Тоді воно буде нестерпним. Поки що хай уже так. Яюсь можна миритись. , Зараз я бачу самі тільки дужки. Дужки — це війна. Але ж не можу я прожити все життя в дужках.

— Розумію, — сказав П'єрсон. — У тебе є ще сірник? — нетерпляче спитав він.

Сухо тріснуло, спалахнув вогник.

— Зачекай, — мовив Майя. — Спершу прикурю я. Розпалювати люльку —г то довга пісня.

Він підніс вогонь до сигарети, потім простяг сірник П'єрсонові і дивився, як той розпалював свою люлечку, підтоптуючи тютюн тупим кінчиком олівця.

— Ти багато куриш.

— Так, — невдоволено відповів П'єрсон, — я курю багато.

Майя дивився на недокопану траншею, що чорніла за кілька метрів од них під деревом.

— Ти не вважаєш, що тільки ідіот може копати траншею під деревом?

— Аж ніяк: листя прикриває її від літаків. Навпаки, придумано непогано.

— Можна подумати, що то могила.

— Так, — відповів П'ерсон. Здавалось, він намірився був підвестись, а потім передумав. — Отже, — мовив він, — на твою думку, війна — безглузда?

— Авжеж.

— Чому?

— Цього не треба доводити, це очевидно.

— Тільки не для мене.

Майя усміхнувся.

— Для людини, яка вірить, немає нічого очевидного. Війна — це зрештою війна, — одразу додав він. — Убивства, смертні вироки. А вбивати людину завжди безглуздо.

— Чому?

— Це чинить Людина, тобто Природа. А з боку Природи безглуздо вбивати Життя.

— Розумію.

— Це не головний доказ, — провадив далі Майя. — Головний доказ це те, що після вбивства завжди треба починати все спочатку. Ось чому після війни ніколи немає переможця. Колись я думав, що переможцями, в крайньому разі, можна назвати тих, хто вижив після війни з тієї й цієї сторони. Але й це невірно. Ті, що вижили, так само переможені.

— А все-таки у вісімнадцятому перемогли ми.

— Ти зараз зрозумієш, що це не так: нам знов довелось починати все спочатку. Коли вбито людину, — додав він трохи згодом, — то немає іншого виходу, окрім як поповнювати людський рід.

— Е ні... — почав було П'ерсон і замовк.

— Що ні?

— Мої думки щодо війни розходяться з твоїми.

— Який же висновок?

— Одне слово, це позиція, яку важко втримати — ти ж сам це визнаєш...

— Який же все-таки висновок?

— Я повертаюсь до своїх поглядів.

Майя обернувся до нього:

— Твоя правда. Ви, католики, не любите позицій, що їх важко втримати. Ваша душа прагне спокою.

— Я б не сказав, — відповів П'ерсон сухо. — Католицизм покладає на людину великі обов'язки.

— Ні, він покладає невеликі обов'язки, якщо зважити на спокій, що його він надає. Блаженний спокій.

— Але ж є католики, що приймають душевні муки.

— Таких зневажають. Справжній католик ніколи не мучить своєї душі.

— Можна подумати, ти жалкуєш, що не католик.

— Чорт забирай! — засміявся Майя. — Я теж люблю спокій.

— А що католицизм — це релігія спокою, — додав він, — доводить те, що все, сказане мною сьогодні ввечері про війну або про релігію, тебе зовсім не схилювало.

— Так, не схилювало.

П'ерсон підвівся й неквапливо взяв лопатку, що лежала біля нього.

— У всякому разі, — додав він, чомусь страшенно задоволений, — сьогодні ввечері ти спорожнив свій міх.

Майя підвівся й собі.

— Коли ж і викласти те, що думаєш, як не тепер.

І вони попрямували до Сана.

П'ерсон ніс лопатку у правій руці, Майя ішов ліворуч нього.

— Яка гарна ніч, — зауважив П'ерсон, піднімаючи голову.

— Так, — відповів Майя.

Він мало не додав: "Щоб згоріти живцем", — але стримався. Зробилось іще темніше, бо вони звернули в алею.

— Скажи, будь ласка, — спитав Майя, — що ти вимірював оце недавно своїм кравецьким метром під деревом? Можна поцікавитись?

— Можна, — відповів, помовчавши, П'ерсон. — Я робив позначки.

— Позначки? Ти там щось закопав?

— Свій револьвер.

— Навіщо?

— Щоб приїхати за ним після війни.

— От вигадав! — засміявся Майя. — Цікава ідея! Та нащо ж тобі револьвер після війни?

— Так, ні на що, — відповів П'ерсон, трохи зніяковівши. — Просто заберу як сувенір.

Якусь хвилину вони йшли мовчки.

— Бо ти з нього вбив фріца в Саррі?

— Та ні, не тому, — жваво відповів П'ерсон. — Просто через те, що я пройшов з ним усю війну.

— А як це було?

— Що?

— Та з фріцом?

— Я не люблю про це згадувати.

— Пробач.

— Та нічого, — сказав П'ерсон. — Усе вийшло по-дурному, — почав він трохи згодом.

— Однієї ночі я був у дозорі. Ми мало не наскочили один на одного. Тут уже так: або він або я. Я вистрелив перший.

— Ну й що потім?

— Це було жахливо. Він лежав на снігу, я стояв навколішках над ним. Він умер не одразу. Ніч була ясна, він дивився на мене блакитними очима; Зовсім молодий, майже хлопчисько. І він боявся. Він дуже мучився, поки вмер.

— Ти, мабуть, був здивований.

— Так, — просто відповів П'ерсон.

— А пізніше теж?

— Пізніше теж.

— І все-таки ти миришся з війною?

— Так, — відповів П'ерсон.

Мовчки пройшли ще кілька кроків.

— А я ні, — сказав Майя. — Для мене убити людину — надто серйозна річ.

— Ти не миришся з війною, але воюєш.

— Знаю, що ти маєш на увазі! — відповів Майя.

І додав:

— На твою думку, мені треба дезертирувати.

— Це було б розумніше.

— Виходить, розумно дати себе розстріляти одразу, щоб не бути вбитим згодом?

Суперечка знову зайшла в глухий кут. "Все, що я говорив цього вечора, пішло намарне", — з сумом подумав Майя.

Двері халабуди стояли розчинені навстіж, і Майя, підійшовши ближче, почув хрипкий посвист, що раз у раз вихоплювався з рота Дері. Це скйдалося на передсмертний хрип. Дері спав.

— Проходь перший.

— На добраніч.

— На добраніч, старий, — сказав Майя.

П'ерсон зник в халабуді. Дері й він займали спідні койки, Майя та Александр — горішні. Майя почув скрип складеного ліжка і тихий стукіт чобіт, що їх П'ерсон обережно ставив на підлогу. Він і собі зайшов, зробив два кроки і спіткнувся об щось м'яке.

— Чорт забирай, — сказав чийсь злий голос, — ти не міг переступити?

— Що тут таке? — спитав Майя.

Праворуч задзвенів сміх П'ерсона.

— То ж Піно! Адже Александр тебе попереджав.

— Тьху, я зовсім забув! Бідний Піно!

— Наплювати на тебе бідному Піно! — озвався злий голос.

П'ерсон знов засміявся юним сміхом бойскаута.

— Гаразд, татусю, — мовив Майя. — Прошу вибачення.

Він видерся на свою койку й простягся на вузькому ложі. Він лежав і слухав, як вовтузиться внизу П'ерсон. В халабуді було темно, але йому здалося, ніби він його бачить.

Ось той скидає уніформу, акуратно складає і мостить під голову замість подушки.

Лягає. А зараз читає свої молитви. А може, цього вечора він і не молиться. Ні, подумав Майя, він повинен молитися. Цей П'єрсон дуже набожний. Він не з тих, що шахрують з господом богом! Онде він лежить праворуч. Сорочка кольору хакі та короткі штани, в яких він схожий на бой-скаута, завжди чисті. Він склав долоні під рожевою щокою й молиться. Щойно, коли я спіткнувся об Піно, він засміявся невинним сміхом учня коледжу. Оцей П'єрсон милується своїми витівками, всякими жартами та дотепами на адресу хлопців. Зараз він лежить на правому боці, опустивши довгі вії на червоні щоки, й молиться. Він молиться за свого Тата, іже єсть на небесах, аби той захистив його від Лукавого.

Вже давно затих П'єрсон, а Майя все ще не спав: він лежав, склавши руки під головою, втупившись у пільму широко розкритими очима.

— Ти не спиш? — спитав чийсь тихий голос.

Майя випростав руки з-під голови й повернувся вліво. Його очі вже звикли до пільми, і він розрізнув на койці навпроти голову Александра. Той звівся на лікті і теж, мабуть, силкувався побачити Майя.

— Ні, — тихо відповів Майя.

— Про що ти думаєш?

— Про війну.

— Кинь думати про це.

— А про що я, по-твоєму, повинен думати?

— Я й сам не знаю. Скажімо⁷ про жінок.

— Це не завжди вдається. До того ж, про жінок я думаю вранці.

— Спробуй думати завжди.

— Ні, — одказав Майя, — не виходить, а в такому разі не треба силувати себе. Бо інакше з'являються сумні думки і про жінок.

— А у мене — ніколи, — сказав Александр. — Коли я думаю про свою дружину, сумні думки ніколи не з'являються.

— Бо то ж твоя дружина.

— Авжеж, — відповів Александр, — бо то моя дружина.

Запала мовчанка, далі знову заговорив Александр. Він намагався — щоб не розбудити хлопців — приглушувати свій лункий голос.

— Дивно, що в тебе й досі немає жінки, Майя.

— Бо я неодружений.

— Та я не про дружину.

— Все одно.

— Мене це страшенно дивує. Такий хлопець — і немає нікого.

— Не знаю. Так вийшло.

— І ніколи не було?

— Та ні, було. Двічі або тричі. Врешті знайомство уривалось.

— Не клеїлось?

— Егё ж.

— І ти за ними зараз жалкуєш?

— Ні. Але їх я теж не звинувачую. Можливо, винний я сам.

—: Це мене дивує. Ти ж не з тих, що підло поводяться з жінками.

— О, ні, — відповів Майя. — Тут не та причина.

— Тоді ж яка?

— Може, я не дуже вірив у кохання.

— А все-таки трошки вірив?

— Спочатку вірив.

— От бачиш!

— Але цього замало. Щоб кохання було міцним, треба непохитно вірити в нього.

Треба чіплятись за віру, коли віриш навіть наполовину.

— І ти був щасливий, коли вірив?

— Так. Я був щасливий. Я був досить щасливий, на мою думку. Бо робив те, чого хотів.

— Я теж, — сказав Александр, — робив з ними те, чого хотів.

— І водночас мав дружину?

— Так.

Помовчали.

— Ти зраджував свою дружину, Александре? — спитав Майя.

— Бувало.

— І це, по-твоєму, добре?

— Це інша річ. Її це не стосувалось.

— Ти, мабуть, любиш свою дружину ще й тому, що відчуваєш свою зверхність над нею.

— Що ти там співаєш? — сердито відповів Александр. — Я не відчуваю ніякої зверхності. Це моя дружина і край.

— А як же інші?

— Хто інші?

— Та оті, з якими ти її зраджуєш?

— А-а, оті! — мовив Александр. — На біса вони мені здалися!

Майя засміявся.

— Чого ти смієшся? — здивовано спитав Александр. — Не бачу в цьому нічого смішного.

— Я сміюсь, бо ти мені страшенно подобаєшся.

— Мелеш казна-що.

— Твоя дружина, твоя робота, твоя халабуда, твій товариш! — сказав Майя.

— Ну то й що?

— То це, виходить, я твій товариш? — задирливо спитав Майя.

— Ет, плещеш язиком.

— То це я твій товариш, Александре?

— Вимкни свій плескофон, — огризнувся Александр. — Бо я вже хочу спати.

— То це я твій товариш, Александре?

Александр перевернувся на своїй койці, і тепер Майя бачив тільки його широку спину. Трохи згодом він ліг і собі, випростав довгі ноги й підсунув руки під голову.

У НЕДІЛЮ ВРАНЦІ

— Куди ти йдеш?

— Не знаю. Прогуляюсь по пляжу. Може зайду і в Брей-Дюн.

Александр глянув на Майя.

— Смішно, — мовив він. — Завжди тебе кудись тягне. Бігаєш направо й наліво. Ти непосида. А що це тобі дає? Що це тобі дає, питаю я тебе?

Майя знизав плечима.

— В обід прийдеш?

— Звичайно.

— Оце вже краще, — мовив Александр.

Майя пішов алеєю Сана, звернув ліворуч

і опинився на пляжі. Він почув, що хтось його наздоганяє.

— Майя!

Це був Дері. Він аж засапався від швидкої ходи.

— Ти сопеш, мов тюлень!

— Бо я не атлет, — сказав Дері.

Пройшли кілька кроків.

— Який гарний день!

Майя повернув голову й глянув йому в очі.

— Ти хочеш зі мною поговорити?

— Так.

— Гаразд, — мовив Майя.

Він сів на пісок, вийняв з кишені сигарету й запалив. Дері кілька секунд тупцював біля нього, потім сів і собі. Майя мовчки курив.

— Так от, — почав Дері, — я зовсім не маю наміру здаватися фріцам у полон.

— То що? Ти також хочеш спробувати сісти на судно?

— Не такий вже я дурень.

Помовчали.

— І що ж ти надумав?

Дері глянув на нього.

— Так от, — заговорив він знову. — Я переодягнуся у цивільне, оселюсь е якому-небудь будинку і буду там, поки прийдуть фріци.

— А якщо фріци тебе злапають?

— Не злапають.

— Вони спитають у тебе документи.

— З документами у мене все гаразд.

Він витяг з кишені військовий квиток і простяг його Майя. Там було зазначено, що солдат Дері звільняється од Військової служби через хворобу серця. І стояла дата: 2

лютого 1940 року.

— Сіріллі?

— Від тебе нічого не приховаєш.

— Непогано. Але фріци поцікавляться, що ти тут робиш.

— Я тут мешкаю.

Він вийняв з бумажника якийсь папірець і теж простяг Майя. Це була квитанція за квартирну плату від 1-го січня 1940 року.

— З квитанції видно, що я проживаю в Брей-Дюні шість місяців.

— Підробка?

— Зовсім ні. Все справжнє, крім дати. Можеш собі уявити — я мешкаю на невеличкій фермі поблизу Брей-Дюна.

— Відколи?

— Від учорашнього дня.

Майя свиснув.

— Хлопці про це знають?

— Ні, я це кажу тільки тобі.

— Стривай, — сказав Майя, — а чому мені?

Він набрав у жменю піску і спроквола пропустив його між пальців.

— Бо я хочу тебе взяти в компанію.

— Мене? Чому це мене?

— А я й сам не знаю, — відповів Дері. — Мабуть, тому, що ти мені подобаєшся.

— Не вигадуй — кажи прямо..

— Правда. Не віриш? — вигукнув Дері.

Майя якось мить дивився на нього.

— Послухай, — мовив він. — Я не буду заперечувати, що я тобі подобаюсь. Але ти не тому хочеш мене взяти в компанію.

— А чому ж?

— Саме про це я тебе й питаю.

— Запевняю тебе... — почав Дері.

— Не роби з мене дурня.

Дері глянув на нього, і його очі знову сховались за окулярами.

— Гаразд, — мовив він. — Так от: ти знаєш німецьку мову, чи не так?

— Он воно що, — сказав Майя. — Тобі потрібен перекладач.

Він зрівняв долонею невеличкі купки піску, що понасипав біля себе.

— А навіщо тобі здався перекладач?

— Навіщо? — перепитав Дері. — Завжди може стати в пригоді людина, що розмовляє мовою окупантів. Це викликає більше довір'я. Наприклад, до моїх документів.

— Тобі не потрібен перекладач для документів. Твої папери в порядку.

— Та воно так... Проте хтозна, що може бути.

— Та вже відомо що.

Майя якусь хвильку дививсь на Дері.

— Отже, ти зважився?

— На що? — з невинним виглядом спитав Дері.

— Та викладай скоріше, що ти там надумав, — нетерпляче промовив Майя. — Розкажи докладно про свій план, коли хочеш, щоб я взяв у цьому участь.

— Який план?

— Бувай здоров! — сказав Майя, підводячись.

Дері підвівся й собі. Він, вагаючись, дивився на Майя. А Майя повернувся до нього спиною й рушив геть. Дері побіг за ним слідом.

— Послухай... я зробив деякі запаси на моїй фермі.

— Запаси? — спитав Майя, обертаючись.

— Взуття, автомобільні камери...

. Майя зупинився, наче вкопаний. Потім раптом зареготав.

— Мільйони, — крізь сміх мовив він, — мільйони, які треба лише взяти.

— Чого б я ото сміявся? А хоч би й так! Майя реготав і, минула якась хвилина, перш ніж він зміг знову заговорити.

— А кому ж ти продаватимеш своє взуття? Може, фріцам?

— Не такий я дурний, — відповів Дері.

— Я їх продаватиму цивільним, але не тут. Найважче в цій справі — транспорт, — додав він з поважним виглядом. — Транспорт — головна проблема. Але, скажу тобі, у мене є грузовик. А все інше — дурниця. Не думаю, щоб фріци затримали мене на дорозі, коли буде відновлено комунікації.

— Вони просто заберуть у тебе твої шкарбани.

— Ну, це ще невідомо. Не вірю, що фріци накладуть лапу на все приватне майно.

— Приватне майно! Таке сказав!

— А звідки видно, що ці шкарбани — майно французької армії? Це ж на них не написано. Досить мати на них рахунки.

— А вони в тебе є?

— Будуть, — просто відповів Дері.

Майя мовчки дивився на нього.

— Отже, — по паузі мовив він, — я буду при тобі, щоб налагоджувати стосунки між тобою і фріцами. Так?

— Так.

— Цікаво! — сказав Майя.

Він мовчки пройшов кілька кроків, зупинився і глянув на Дері.

— І я з цього щось матиму?

— Безперечно.

— Безперечно! — повторив Майя.

І знову зареготав.

— Чому ти смієшся? — спитав Дері. — Ти не віриш, що це можна залагодити?

— Навпаки, мені здається, що це залагодити можна.

— Так у чім річ?

— Ні в чім. Просто мені смішно, от і все.

— Це твоє право, — сухо відказав Дері.

— Отже, ти пристаєш на пропозицію? Майя глянув на Дері.

— Ти бува не мариш?

— Ти не згоден?

— Ні.

— Але чому? — несподівано люто спитав Дері.

— Правду кажучи, — повільно мовив Майя, — я на цьому не розуміюсь.

— Послухай, — почав Дері, — по-перше, це цілком реальна справа. По-друге, ризик хоч і є, але незначний. По-третє, це нікому не на шкоду. Навпаки, я такої думки: краще, що я позбирав оці шкарбани, а не фріци.

— Твоя правда.

— То в чому ж річ?

— Нецікаво мені — от і все.

— Ти занепав духом.

— Ні, — заперечив Майя. — Поки що ні. Твою Ідею про перевдягання я підтримую. Може, це й безглуздо, але я про це не подумав. А торгівля взуттям—то не для мене.

І він з цікавістю поглянув на Дері.

— Скажи мені, — спитав він, — як ти можеш отак любити гроші?

— Їх люблять усі. Весь світ.

— Ага! Ось що тобі запаморочило голову, — трохи помовчавши сказав Майя.

— То ти не згоден?

— Ні.

— Послухай, а ти все-таки поміркуй.

— Уже все обміркував.

— Тоді ти дурень, — люто кинув Дері.

Майя глянув на нього.

— Можливо.

— Якщо я дурень, — додав він за хвилину, — то буду ним до кінця.

Вони стояли один проти одного. Майя подумав, що він завжди ставився до Дері з якоюсь зневагою. Зрештою, скорше через дріб'язкові причини: Дері гладкий, Дері боягуз, Дері скупий, Дері не любить жінок. Але тепер зневаги він не відчував. Так любити гроші — це майже геніально!

— А взагалі, — сказав він усміхаючись, — ти з твоїми мільйонами — поет.

— Ти з мене смієшся.

— Ні, — одказав Майя, — ти справді поет.

— У всякому разі, — сказав Дері, — не кажи про це нікому.

— Навіть Александрові не казати?

— Навіть йому.

— Як хочеш, — сухо сказав Майя.

— Що ж, — мовив Дері, — до побачення.

— До побачення, поете, — відповів Майя.

І попрямував далі. "А він таки поет!" — пробурмотів він і знову засміявся.

Йдучи, Майя неуважно поглядав навколо. Нараз він різко зупинився, вкрай здивований. Англійські гвинтівки, яких іще вчора стільки валялося на дюнах та пляжі, зникли. Зараз не було видно ані однісінької. Мабуть, якогось командира обурило те, що отак покидали зброю, і він віддав наказ її зібрати, і цей наказ було виконано за одну ніч.

Майя помітив перед себе на пляжі машину. Раніше її тут не було. Майя підійшов і, просунувши голову у віконце, зазирнув усередину. Здається, машина ціла. На панельці в замку стирчав ключ. Майя крутнув його. Засвітилась, маленька лампочка. Він сів за кермо і натиснув кнопку стартера. Мотор одразу загарчав. Той, хто приїхав сюди в цій машині, мабуть, дуже поспішав, бо навіть не забрав ключа. Можливо, якийсь священик. Саме в отаких невеличких машинах їздили вони дорогами Фландрії під час оцієї чудернацької війни. Вони розвозили слово боже частинам, розкиданим по селах. Ось священик прибуває в частину. Томмі одразу підводяться. Святий отець запитує, чи читають вони біблію. Томмі відповідають. Тоді священик читає молитву, роздає брошурки на релігійні теми і їде собі далі.

Майя пустив мотор на повну силу. Рвучко переключив швидкість. Відчув, як колеса пробуксували в піску, далі вискочили з ямок, і машина покотилася вперед. Він усміхнувся, згадавши Дері з його готовими мільйонами. А взагалі, той має рацію. На цих кількох прибережних кілометрах розкидані казкові багатства. І все твоє. Віднині — все твоє. Тільки простягни руку й бери. Залишалась одна проблема — транспорт, але Дері, очевидно, розв'язав і її.

Майя кинув машину, під'їхавши до перших будинків Брей-Дюна. Натовп зробився дуже густий, а на пляжі колони томмі простяглись аж до обрію. Між двома віллами Майя помітив якийсь дивний горб: немовби там прорився велетенський кріт. То було маленьке сховище у вигляді тунелю. Котлован, прикритий листовим залізом і присипаний зверху тонким шаром землі. Навряд щоб ця яма могла служити надійним захистком. Майя просунув голову всередину. В ніс ударив нудотний сморід. Там було повно людей. Десяток солдатів і кілька цивільних лежали просто на землі. Замурзані, неголені, в брудній уніформі. Коли Майя нахилився, щоб краще на них роздивитися, до нього, мов по команді, повернулись усі обличчя. І враз знявся лютий галас.

— Що з вами? — спитав Майя.

Галас посилювався.

— Забирайся! — почув він чийсь голос.

— Я?

— Авжеж, ти!

— Забирайся, негіднику! Не стовбич перед входом!

— Але чому?

Галас тепер звучав погрозово. ! в усіх очах, що втупилися в нього з глибини ями,

ошелешений Майя прочитав люту ненависть.

— Боже милостивий! — мовив він. — Маю ж я право десь стояти.

— Послухай! — закричав голос.

В ньому звучав гнів, але вже відчувались примирливі нотки.

— Заходь або ж іди геть! Заходь. Ми посунемося.

— Чого я туди полізу?

— Тоді забирайся! — люто зарепетував голос.

— Але чому? — спитав Майя.

Та його слова заглушив страшенний галас. Це був один нечленороздільний, дикий, мов гавкіт зграї хортів, крик.

— Ти заберешся звідси? — знову почув він той самий голос. — Ради бога! Ти заберешся звідси?

— Але чому?

— Одійди від дверей, негіднику!

— Але чим я вам заважаю? — і собі загорлав Майя.

— Чим ти нам заважаєш? — вигукнув уже знайомий голос. — Чим ти нам заважаєш, негіднику? Через тебе нас помітять юнкерси!

. Майя засміявся.

— Юнкерси! Але ж зараз у небі немає жодного.

Галас дедалі нарастив.

— Одійди від дверей, шпигуне! — гукнув хрипкий голос, якого Майя ще не чув.

В смердючій норі зробилось зовсім темно, не можна було побачити, хто говорить.

Майя нахилився трохи далі всередину, щоб краще роздивитися. Але ж ці хлопці ніби й не божевільні!

— Послушайте! — сказав він. — Ви що, подуріли? По-вашому, юнкере запримітять одного чоловіка серед десятків тисяч інших!

І спеціально спікірує на вашу нору, щоб скинути на неї бомби! Це ж безглуздя.

— Ось підожди! — крикнув той самий хрипкий голос. — Ось я зараз вийду — я тобі ноги поперебиваю!

— Вийдеш? — спитав Майя. — А юнкерси?

Черевик, кинутий з глибини ями, впав до його ніг.

— Забирайся, опудало! — гукнув хрипкий голос.

Невже вони й справді вважають себе в безпеці у цій вкритій бляхою норі? Майя мало не зареготав.

Він подумав, що б його сказати, нічого не надумав і, піднявши черевик, щосили жбурнув його в землянку.

Кілька хвилин він йшов навмання. А коли підвів голову, то здивувався, уздрівши перед собою гараж, у якому вчора здибався з Піно. Тільки вчора! А скільки за цей час відбулося подій! Щось змінилося довкола. Був ще один наліт. А навпроти гаража стояв Жаннин будинок, мабуть, єдиний цілий будинок на всій вулиці.

Майя перейшов вулицю, постукав у двері. Ніякої відповіді. Він пройшов одну за

одною кімнати нижнього поверху. Паркет рипів під ногами. Щомиті він сподівався почути за своєю спиною: "Чого вам треба, мосє?" Вона стане в дверях, як і вчора. Який хоробрий вигляд мала вона, кажучи це! І як, мабуть, калатало її серденько! Але ні, цього разу ніхто не виходив. Проте усюди підметено. І витерто порошок на меблях.

Майя добувсь до кухні. Там усе було так, як і напередодні. На столі та сама пляшка з вином з химерним корком у вигляді людської голови. Пляшка майже порожня, але в двох склянках, що стояли біля неї, залишилось трохи вина. Це заінтригувало Майя. Бо коли він учора випив вино, вона одразу взяла склянку, сполоснула й сховала в стінну шафу. Можна було подумати, що в цьому домі діяв закон, згідно з яким під страхом смерті заборонялося залишати на столі брудний посуд. Дві склянки... А біля однієї ще й розлито трохи вина. В домі всюди прибрано охайно,, все аж виблискує. І оця винна пляма, оці дві немиті склянки...

Майя знову зайшов до їдальні, провів пальцем по старовинному буфету. Трохи пахло мастикою. Жодної вибитої шибки. Очевидно, хтось одчиняв вікна під час повітряної тривоги. На вікнах білі завіски. Все ціле,, бездоганно чисте, все на своєму місці. На вулиці натовп, пил, сміття, безладдя. А сюди війна і не заглядала. Маленький будиночок лишався таким, як і раніше. Блищала нещодавно натерта мастикою підлога. Майя оглядівся довкола й усміхнувся, побачивши те, чого шукав. Пара фетрових виступців чекали біля дверей на відвідувача. Він засунув у них ноги і, злегка ковзаючи, пройшовся по кімнаті. Запах мастики, фетрові виступці... Яке це все рідне!

Він не міг отак піти геть. Сів у єдине крісло біля вікна, запалив сигарету. Знайшов і попільничку: вона вставлялась під шкіряну накладку на підлокітнику. Латунна попільничка сяяла, мов золото. Жанна, мабуть, начищала її сьогодні вранці. Адже то, певно, дуже приємно — чистити річ, що так гарно блищить! Майя згадав дві брудні склянки на кухні. Дві брудні склянки в такому домі! Він підвівся, сунув ноги у фетрові виступці й попрямував до дверей. Дивно, що всі виїхали геть, що ніхто не стереже дім. Зараз стільки мародерів! Це просто диво, що він не застав двох або трьох солдатів, які трошили б меблі або нищпорили по шухлядах, Нараз Майя спинився. Йому здалося, що він почув над головою ніби тупіт, а потім крик. Він прислухався. Цього разу справді почувся крик. Слабкий, ніби здушений.

Майя добувсь до вестибюля й подавсь угору сходами. Вони були темні й виходили на вузьеньку площадку. Дві ручки біліли в напівтемряві. Майя навмання повернув одну. Двері розчинились, і від яскравого світла він примружив очі. Кімната велика, на двоє вікон. Та перше, що побачив Майя, була спина солдата. Широка спина, а над нею могутня шия. Здавалось, солдат сперся ногами на ліжко і з кимсь боровся. Майя почув, як він голосно вилаявся. І раптом знову той самий здушений крик. Він ступив крок уперед і побачив другого солдата, якого доти затуляла широчезна спина першого. Цей стояв до дверей лицем. Він схилився над ліжком з протилежного боку, простягнувши вперед обидві руки. Типове обличчя волоцюги. Вони так захопилися, що зовсім не почули, як зайшов Майя. Обидва схилились над ліжком і час від часу тупотіли ногами, ніби борючись з кимсь.

Велетень весь час бурмотів прокльони. Майя ступив іще крок, і враз його ноги ніби прикипіли до підлоги.

— Негідники!

Він закричав з такою силою, що аж сам не пізнав свого голосу. Ті двоє повернули до нього голови. їхні обличчя були червоні й мокрі від поту. Здоровило мав схожу на бичачу голову, його водянисті, маленькі, налиті кров'ю очі бігали туди й сюди, мов двійко непосидючих звірят.

— Негідники! — повторив Майя. — Як вам не соромно!

Запало мовчання.

— Гаразд, гаразд, — сказав менший, з обличчям волоцюги, — тобі теж залишиться шматочок, друже. Там, де є на двох, стане і на трьох.

— Негідники! — закричав Майя.

— Е, так діла не буде! — погрозово мовив волоцюга, розтягуючи слова. — Давай по-доброму, га? І ти побавишся з кралею. Але спершу постарайся бути ввічливим.

Здоровило мовчав. Він сторопіло дивився на Майя. Майя підійшов до нього й поклав йому руку на плече.

— Послухай, — мовив він, намагаючись опанувати себе, — це ж огидно. Огидно, розумієш? Ти цього не зробиш, правда ж?

Малий волоцюга одразу закричав:

— Не слухай його, Поль! Не слухай! Цей паскуда наторочить тобі повні вуха! Викинь його за двері, Поль!

Здоровило поглядав своїми водянистими очима то на Майя, то на свого товариша.

— Послухай, — сказав Майя. — Ти б не зробив цього у себе вдома, правда? Сам подумай. Звідки ти родом?

— З Креза.

— Кинь з ним балакати, Поль! — загорлав малий волоцюга. — Він тобі наговорить! Заткни йому пельку! Викинь його за двері, кажу тобі!

Майя ударив перший, але ударив погано: б'ючи, втратив рівновагу, і кулак тільки ковзнув по здоровиловому підборіддю. За мить Майя уже відступав, затуляючись руками від ударів. Здоровило був на голову вищий за нього. Він повільно посувався вперед, вимахуючи кулаками, і Майя відчув на своєму обличчі легенький вітрець. Його власні удари здавались йому сміховинними. У супротивника була до крові розсічена губа, але він нестримно наступав, відтісняючи Майя до дверей кімнати, які, мов пастка, зяяли за його спиною. Він спробував одскочити убік, але послизнувся в своїх новеньких виступцях. Випроставшись, він зробив фальшивий випад і ще раз тицьнув здоровила в обличчя. Той вилаявся, але наступав далі. "Якщо він мене зажене на площад ку, — подумав Майя, — я пропав". Він одскочив убік і націлівся здоровилу в живіт. В цю ж мить він підлетів догори від страшного удару, а голова його стукнулася об стіну. Він став на ноги і, неспроможний дихнути, зігнувся вдвоє й прикрив обличчя руками. "Він мене вб'є", — майнула йому думка. Але той не збирався більше його бити. Він схопив Майя за комір і поволік до дверей, мало не піднімаючи над підлогою. Майя почув, як

пронизливо заверещав волоцюга. Він, мабуть, верещав отак з самого початку бійки, та Майя не чув. А здоровило тяг його далі. "Він мене пустить униз сходами", — розпачливо подумав Майя. І щосили вдарив коліном. Здоровило вилаявся, випустив його, і тут Майя відчув сильний удар у груди. Він захитався, змахнув руками, підлога раптом кудись провалилася, і він покотився східцями вниз. Котився він, як йому здалося, дуже довго. Над ним угорі хряпнули двері.

Майя лежав непорушно, у скронях гупало, в голові туманилось. Болю він не відчував. Лише плив кудись назад, у ніч, що її раз у раз освітлювали спалахи світла. Тільки коли спробував поворухнутися, знову з'явився біль. Він став на коліна і кілька секунд стояв отак у пільмі з похиленою головою. З-під пахов котився піт. Спробував піднятися на ноги і важко впав. Майя простяг руку й намацав скляну, гранчасту кулю. Точнісінько така сама куля була у віллі його діда й баби. Тож ця видалась під долонею такою приємно прохолодною й рідною. "Ось зараз я вийду на вулицю, — мовив він сам до себе, — і трошки пройдуся. На свіжому повітрі мені полегшає". В ту ж мить він зрозумів, що іде вгору сходами.

Налягаючи всім тілом на поручень, він долав один східець за другим. Напівдорозі довелось зупинитися. Коліна тремтіли. "Я боюся", — подумав він, злий на самого себе. Його охопило непереборне бажання впасти, де стоїть, і заснути. "Те, що я роблю, — безглуздя, — подумав він. — Це нічого не дасть. Отой гевал ще раз спустить мене сходами". Його жахала сама тільки думка про вагу здоровила, яку він відчув під час бійки, вагу, що примусила його відступати, перш ніж той торкнувся його кулаком. Коли Майя видерся на площадку, то помітив, як щось за кожним кроком б'є його ззаду по ногах. Він помацав правою рукою. То був його револьвер. Мабуть, випав з кобури, коли він котився сходами, а тепер висів на шнурку. Майя запхнув револьвер у кобуру, відчинив двері, зайшов до кімнати й прихилився спиною до стіни. Він страшенно боявся.

— Геть звідси!

Він вимовив ці слова зовсім тихо. Перед ним, закриваючи все собою, знов здійсмався широчезна спина здоровила. Той не обернувся. Він не почув.

— Геть звідси! — повторив Майя.

Цього разу здоровило обернувся й вступився в нього своїми водянистими очима. Солдат з лицем волоцюги теж побачив Майя і глузливо посміхнувся.

— Хочеш іще, — мовив волоцюга, розтягуючи слова. — Тобі мало, га, любий?

— Геть звідси, — сказав Майя.

Він намагався говорити твердим голосом, але з його уст виривалися якісь слабкі й тремтливі звуки. "Голос, мов у діда", — з огидою подумав він.

— Значить, хочеш іще? — повторив волоцюга. — Кладеш у штани, любий, а лізеш. Підійди до нього, Поль, не примушуй мосьє чекати.

— Забирайся, — озвався нарешті здоровило.

— Нікуди я не піду, — одказав Майя.

Знов оцей слабкий, тремтячий, писклявий, мов у кастрата, голос.

— Не підеш? — спитав здоровило, ступивши крок уперед.

Майя почував себе, мов побитий пес. Він спробував випростатись і виставити вперед кулаки.

Все його тіло було кволе, безсиле.

— Не чіпайте мене, — мовив він якимсь байдужим голосом.

— Підійди до нього, Поль! — загорлав волоцюга. — Підійди! Дай бобу товстозадому!

Здоровилові очиці дивились на Майя із нестерпною зверхністю. Майя аж затрусився з люті.

— Негідники! — закричав він.

Здоровило насувався на нього, обидві

руки його висіли вздовж тулуба, він ступав, ніби сонний. Однак свинячі очиці блищали.

— Ні! — крикнув Майя, прикриваючи Груді руками. І в ту ж мить зачепив ліктем кобуру. Він вихопив револьвер.

— Не підходь! — крикнув він.

Ручка револьвера була холодна і тверда. Бурхлива радість охопила Майя.

— Он. як! — мовив здоровило і ступив уперед.

Між ними лишалось не більше метра. Майя уже відчував на собі вагу велетенського тіла.

Лягнув постріл. Здоровило схопився за груди і здивовано глянув на Майя. Потім опустив руки, закипав губу, ніби от-от мав заплакати, й захитався. Він хитався добрі дві секунди, потім заточився, повалився на підлогу, випростався і вже не ворухнувся.

Майя відхилився од стіни і, хитаючись, рушив уперед. Він дивився на волоцюгу.

— Ні! — пробелькотав волоцюга, задкуючи. — Не треба!

Він хитав головою й не зводив з Майя переляканих очей. Майя мало не впав, заточився і ткнувся плечем у стіну. Рухи його були невпевнені, револьвер танцював у витягненій руці. Щоб дістатись до ліжка, йому знадобилося кілька секунд, Волоцюга відступив у самісінький куток між стіною й вікном і зіщулювався там. Він простяг уперед обидві руки, немовби вони могли захистити його від куль.

— Ні! Ні! — благав він, хитаючи головою. — Ні!

Майя вистрелив. Солдат упав навколішки, тримаючи перед собою стулені долоні, розкрив рот, не перестаючи хитати головою: "Ні! ні!". Майя знову натиснув на спуск. Солдат, хитнувшись наперед, вчепився обома руками в ліжко, потім сповз додолу, стягнувши за собою покривало. Він лежав долілиць, і Майя бачив тільки його спину, потилицю й чорне волосся. Майя перехилився через ліжко і, спершись однією рукою на матрац, випустив у нього всю обойму.

Нараз у кімнаті запала глибока тиша. Майя впав на ліжко біля Жанни. Його зборювала втома, але водночас він відчував дивну полегкість. Взяв у рот сигарету, запалив і, одкинувши голову назад, затягся. "Я тільки що вбив двох людей, — думав він. — Я, Майя, вбив двох людей". Він повторював цю фразу багато разів, ніби не розуміючи її. Він не міг збагнути її зміст. І в нього було одне тільки бажання — і далі лежати

непорушно. Він питав себе, чи жива Жанна. Треба б подивитися, допомогти їй, якщо вона тільки зомліла. Але ні, спочатку полежати отак, випроставшись, і не рухатись, головне — не рухатись. А все інше потім. М'язи його були гарячі й розслаблені, неначе після виснажливого маршу. Він випростався на матраці, рівно-рівнісінько, ніби боявся, що якась частинка його тіла не збіжиться з лінією ліжка.

Майя підскочив, бо щось обпекло шию.

Він, мабуть, заснув. То пекла сигарета, що випала з рота. На губах й підборідді був попіл. Сигарета впала аж за комір. Він дістав її, знову взяв у рот. В голові туманилось, і він ніяк не міг прочуматись, немов переспав зайве після обіду. Він опустив очі й побачив поруч себе тіло Жанни. Спідниця задерта вище колін, з-під розірваного корсажа виглядають маленькі груди. Майя машинально простяг руку й прикрив спідницею голі ноги. Він з відразою згадав, що напередодні так само робив Ніттель. Жанна не ворушилася. Її руки лежали вздовж тіла, і Майя помітив, що плечі в тих місцях, де її тримав волоцюга, червоні й подряпані. Напівгола, вона здавалась дуже тендітною й молодою.

— Жанно! — голосно покликав він. — Жанно!

Він узяв її за плечі й потряс. Але вона, бліда й млява, безживно звисала в його руках. Він опустив дівчину на ліжку і, згадавши, що якось бачив, як лікар бив по щоках хвору, щоб повернути її до притомності, і собі боязко ляснув Жанну по щоці. Обличчя дівчини залишалось непорушним. Він ляснув її дужче, ще і ще, тепер уже обома руками.

З кожним ударом Жаннина голова хилиталася з боку на бік, і йому чомусь зробилося соромно. Проте її треба було повернути до притомності. Тепер він бив її майже з усієї сили. Виляски одлунювали в мовчазному домі. Майя спинився й витер чоло. І раптом він усвідомив, що лишився сам в оцій чужій кімнаті з двома трупами на підлозі і молодою напівроздягнутою дівчиною в ліжку, яку він із сліпою впертістю частує ляпасами. Він, Жюльєн Майя, лежить у ліжку з оцією маленькою дівчиною і б'є її, а долі в калюжах крові лежать двоє людей. І саме він, Майя, убив їх.

Врешті на блідих щічках проступив легкий рум'янець. Жанна кліпнула очима і одразу ж заплющила їх знову.

— Жанно! — гукнув Майя, ще раз ляснувши її по щоці.

Почулося жалібне, глухе "ні". Дівчина знову кліпнула очима. Майя вдарив іще раз.

— Жанно!

Він термосив її, піднімав на руках мляве тіло, а воно падало знову й знову. Ще ляпас — мов постріл. Лице її скривилося, вона розплющила очі, повела ними вправо, вліво; ось вони зупинилися на Майя, і в них з'явився жах.

— Не чіпайте мене! — зойкнула вона.

— Це ж я, — мовив Майя. — Ви мене не впізнали?

Дівчина заворушилась, свідомість . повернулась до неї.

— Ви? — спитала вона. — А де інші?

Майя вказав рукою на мертвого здоровила. Випростаний на підлозі, той здався іще

більшим.

— А другий он, за ліжком.

— Вони мертві? — спитала Жанна, зводячись на лікоть.

— Так.

— Це ви їх убили?

— Я.

— Мені страшно, — сказала Жанна.

— Вони мертві.

— То це ви стріляли?

Майя ствердно кивнув.

— А-а! — сказала вона. — А я думала, що то стріляють у мене.

Вона глянула на здоровила. Той лежав горілиць, випроставшись на весь зріст, розкинувши ноги. Здавалось, він займав усю кімнату. Майя й собі глянув на труп.

— Який він великий!

— Еге ж, — неуважно відповів Майя.

— А він більший за вас?

— Так.

— Тепер я його не боюсь, — сказала Жанна дзвінким рішучим голосом. — Він уже мертвий. І не зможе вчинити мені нічого лихого. Як вас звуть?

— Майя, Жюльєн Майя.

— Можна вас називати просто Жюльєном?

В її голосі звучала майже радість. Майя стояв перед нею непорушний, далекий, з пустими очима.

— Називайте мене, як вам забажається.

— Але що з вами? У вас лице в крові.

— Пусте, — байдуже відповів Майя.

І провів рукою по обличчю.

— Це ви з ним билися? Виходить,, ви не одразу вистрелили?

— Ні.

— А чому? — здивувалась вона.

— Чому? — перепитав Майя.

— Що з вами? Вам негаразд?

— Та ні, нічого.

Жанна знову глянула на труп.

— Він уже мертвий.

Вона насупила брови й додала дзвінким голосом:

— І добре зробили!

— Що?—спитав Майя і аж затрусився. — Що ви сказали?

— Я кажу, що ви добре зробили.

— А-а! — хрипко вигукнув він. — Добре зробив? Ви вважаєте, що я зробив добре?

Вона спантеличено дивилась на нього. За хвилину він знизав плечима й, здавалось,

заспокоївся.

— Зрештою, — мовив він, ніби сам до себе, — всі так скажуть.

— Ви на мене сердитесь? — лагідно спитала Жанна.

— Ні, — стомлено відповів він. — Я на вас не серджуся.

Він знов стояв непорушно, звівши руки, з пустими очима.

— У вас на лобі садно, — сказала Жанна. — Його треба негайно промити.

— Замовкніть! — вигукнув він, тупнувши ногою.

— Але ж я не сказала нічого поганого, — мовила Жанна. — Я тільки кажу, що вам треба промити рану.

Він пройшовся по кімнаті, взяв сигарету, вийняв запальничку й застиг непорушно з запальничкою, в руці й незапаленою сигаретою в роті.

— Що з ними робити? — спитала Жанна, вказуючи ногою на труп здоровила. .

— Замовкніть! — крикнув Майя.

Він провів рукою по обличчю, неначе тільки оце прокинувся. І повернувся до Жанни.

— Що ви сказали?

— Їх треба витягти на вулицю. А там їх забере грузовик.

— Грузовик? Який грузовик?

— А ви хіба не бачили? Отой, що завжди їздить після нальотів і забирає убитих.

Запала мовчанка. Він знову пройшовся по кімнаті.

— Я почну з меншого.

Він обійшов ліжку, нахилився, схопив труп волоцюги за ноги й витяг на середину кімнати.

Ще ніколи світ не видавався йому таким нереальним. Він задки спускався сходами, тягнучи труп за ноги. На кожній сходинці голова підскакувала й знов падала з глухим стуком, а що вона хилиталася вправо і вліво, то здавалось, малий волоцюга все ще промовляє ."ні", "ні". На одній . із сходинок Майя випустив труп, повернувся до нього спиною, знов ухопився за ноги й пішов далі вниз. Тепер він посувався швидше.

Зненацька труп несамовито смикнувся й вирвався з його рук. Майя перескочив кілька сходинок, заточився і схопився за поруччя, щоб не впасти. Серце йому мало не вискакувало з грудей. Одну-дві секунди він стояв, прихилившись до поруччя, а серце глухо гупало в грудях. Він був до того ошелешений, що навіть питав себе, чого він тут стоїть, де він взагалі, і чи все це, бува, не кошмарний сон. Він обернувся: але ні, труп лежав на тому ж місці, де випорснув з рук. Коли Майя завертав на сходах, рука волоцюги потрапила між двома прутами. Майя піднявся до нього й став навколішки, щоб випручати, руку, яка тяглась у порожнечу. На якусь мить він близько нахилився до обличчя малого волоцюги, а що він потяг до себе руку, то голова трупа теж піднялась до нього і врешті лягла йому на плече.

Майя дививсь на забитого. Ніжне, досить гарне обличчя з дрібними, правильними рисами. Тепер у ньому не було нічого злого або ж порочного. Круглі щоки, повні, напіврозтулені губи — зараз це було обличчя вередливої дитини. Майя відчув, що все

його тіло вкривається потом.

Він витяг труп на тротуар, прихилився до стіни й відсапався. На вулиці майже нікого не було. Потік солдатів проходив десь стороною. Незважаючи на розбиті будинки, вулиця виглядала спокійно і мирно. Майя бачив те ж саме літнє сонце, те ж чисте небо, що і в канікули. Життя ішло собі далі.

Якийсь солдат проїхав на велосипеді. Майя зупинив його.

— Скажи, ти не знаєш, де тут грузовик, що підбирає мертвих?

Солдат спинився й, розкривши рота, дивився на Майю. Очі в нього були безбарвні, витріщені.

— Грузовик, що підбирає мертвих?

— Атож, грузовик, що підбирає убитих під час бомбардувань.

— Я ще ні від кого не чув про таке, — відповів велосипедист. — Грузовик, що підбирає мертвих? Виходить, мертвих вивозять грузовиком? Ну й ну — сміх та й годі! Мертвих возять машинами, а ви, хлопці, чухрайте пішки! Одне слово, зовсім перевернувся світ.

— А ти б хотів навпаки?

— Ти що! — обурився велосипедист. — Ти що! І скажеш таке!

— Це ти стараєшся для нього? — спитав, він трохи згодом, вказуючи на труп.

— Так.

— Це твій товариш?

Майя помітив, що коли велосипедист мовчить, рот у нього все одно широко розкритий.

— Ні, це не мій товариш.

— То нащо тобі шукати для нього грузовик. Якщо це не твій товариш, хай собі лежить.

— Не можна, — одказав Майя.

— От оцього я не розумію, — мовив той. — Якщо це не твій товариш, кинь його і квит. Та, врешті, діло твоє. Роби, як знаєш. Бувай здоров.

Він скочив на велосипед і незабаром зник за рогом. Майя вийшов на середину шосе, але вулиця була порожня. Він постояв якусь мить, не знаючи, що робити.

— Гей, старий! — почув він чийсь голос.

Майя обернувся. То був велосипедист. Він під'їхав, поставив одну ногу на землю і, не злазячи з велосипеда, збуджено дивився на Майю.

— Я його бачив! — заявив він.

— Кого?

— Та грузовик з мерцями. Він зупинився за рогом, метрів за триста. Ну й порядки — сміх та й годі! Мертвих возять машинами, а ви, хлопці, чухрайте пішки! Одне слово, зовсім перевернувся світ, га?

— А на грузовику був хто-небудь?

— Так, аж четверо. Троє в кабіні, а один, смаглявчик — на даху кабіни. Вони саме сіли поїсти. Ти б бачив: отакенні сосиски, а хліб який! От наволоч! Ці не будуть

консерви жерти! Ні!

— То ти їм сказав, щоб вони сюди під'їхали? — спитав Майя.

— Сказав? — з подивом перепитав велосипедист. — А навіщо?

— Та щоб забрали оцього!

— А-а, он воно що... Ти ж мене не просив.

— Гаразд! — мовив Майя. — Що ти робитимеш зараз? Поїдеш назад?

— Так.

— То коли їхатимеш мимо, попроси їх, щоб під'їхали сюди.

Велосипедист покрутив педаль і став на неї ногою.

— От порядки — сміх та й годі, скажи? Мертвяків возять машинами...

— А ви, хлопці, чухрайте пішки, — доказав Майя. — Одне слово, зовсім перевернувся світ.

— О, і ти це говориш, — радо озвався велосипедист. — А світ справді перевернувся.

Він зник за рогом, а Майя лишився стояти посеред вулиці. За кілька хвилин з-за рогу виїхав грузовик і покотив до нього. Майя підняв руку. На даху кабіни, височіючи над горою трупів, сидів смаглявий чоловічок, веселий, кремезний.

— Здоров був, друже! — гукнув він.

— Здоров!

З кабіни вийшли двоє чоловіків. Обличчя гладкі, лиснючі, злодійкуваті. Всім своїм виглядом ці люди показували, що на життя не скаржаться.

— Це твій товариш? — спитав один.

— Ні, це не мій товариш.

Вони підійшли до трупа. Вони не поспішали. Вони мовчки дивились на забитого. Майя на якусь мить здалося, що вони соромляться його, Майя.

— Брудна робота, га? — мовив, ніби вибачаючись, той, що перед цим звертався до Майя.

— Подумаєш! Підсоби! — радісно закричав смаглявчик. — Що тут такого? Адже ти сам зголосився на цю брудну роботу! Ніхто тебе не силував.

Водій вийшов з кабіни і, прихилившись спиною до капота, закупив сигарету. Це був високий стрункий хлопчина, під носом, мов дві коми, темніли вусики. Він схрестив ноги в гетрах і неуважно дивився кудись просто себе.

Ті двоє вхопили волоцюгу — один за плечі, другий за ноги — й понесли до грузовика.

— Сідайте, пані й панове! Сідайте! — кричав смаглявчик. — Ласкаво просимо! Місця вистачить усім!

— Він якийсь дивак, — мовив його напарник, скося глянувши на Майя. — Ніякої тобі пошани до мертвих.

— Тут є ще один, — сказав Майя. — Він на другому поверсі. Але він надто важкий, я не здужаю нести його вниз, навіть тягти. Хто з вас мені допоможе?

— Е-е, ні, — одказав один з чоловіків. — Це вже не наша робота. Наша робота — підбирати мертвяків по вулицях, а тягати їх з будинків — це вже даруйте! Є інші, котрі

роблять саме це.

— Послухайте, — сказав Майя, — я вас дуже прошу.

— Ні і ще раз ні.

— А ти як?

— Я? — спитав другий, — я скажу те, що й він.

— А ти? — спитав у шофера Майя. — Ти не міг би мені допомогти?

— А що я? — відказав той. — Я тільки шофер.

Він випустив перед себе хмару диму й неквапно поміняв місцями схрещені ноги.

— Я б пішов, — гукнув смаглявчик зі свого сідала. — Я б охоче пішов, якби ти дав мені сигарету.

— Дам аж дві.

— Вже йду, — вигукнув той.

Він сперся рукою об край кузова й за мить був на тротуарі.

— Жюлю, — з докором сказав напарник.

— Ти тільки їх послухай! — мовив смаглявчик до Майя, йдучи поряд з ним через вестибюль. — Корчать із себе святих, а самі потихеньку цуплять з мертвяків каблучки. Якщо подумати, то воно ніби й справді так: навіщо мертвякові каблучка? Але я б усе-таки ніколи не зняв. Мертві — вже неживі, це правда. Вони нічого не бачать, нічого не чують, бідолахи. Отож шануй їх чи не шануй, кінець кінцем все одно треба закопати в землю. Але це теж не резон, щоб цупити з них каблучки. Не твоє — не чіпай! Сам розумієш.

— Авжеж, — сказав Майя.

— Той нагорі — твій товариш?

— Ні, не товариш.

— Його уколошкало осколком?

— Ні, його вколошкав я.

— Що? — спитав смаглявчик і зупинився, занісши ногу на сходинку й пильно дивлячись на Майя. — Це ти його вколошкав? За віщо ж ти його вколошкав?

— Він хотів згвалтувати молоду дівчину, разом з отим, якого ви оце забрали.

— Виходить, і того уколошкав ти?

— Так.

— Виходить, аж двох? Двох одразу? Сто чортів! Бач, який ти грізний!

— О, це зовсім неважко, — сказав Майя, — зовсім неважко, можеш, мені повірити.

— Дивись сюди, — провадив він далі, витягуючи з кобури револьвер. — Бачиш оцю сталеву штуку, що стріляє, тільки-но натиснеш на спуск. Треба лиш легенько натиснути, зовсім легенько, і все! Не треба бути й грізним.

— Сховай цю машинку, — мовив смаглявчик, — я, знаєш, боюсь... Але ж подумати тільки: обох! Обох!

Здавалось, він щось обмірковує.

— А вони таки негідники, га? Вдвох на одну дівку! І добре зробив, що вколошкав обох.

— Ти так вважаєш? — спитав Майя.

Він одчинив двері в кімнату. Смаглявчик майже не звернув уваги на мертвого здоровила. Він одразу попрямував до ліжка. Жанна спала, стиснувши кулачки.

— Ти диви! — мовив він.

І вперше, відколи Майя його побачив, веселого, жвавого на даху кабіни, той перестав сміятись і вимахувати руками.

Минуло кілька секунд.

— Ти диви!

— Беремо!

— Ще маємо час, — мовив смаглявчик, не повертаючи голови. — Ти диви! А вона гарна — оця дівка! Матінко моя! Яка вона гарна!

Він простяг руку.

— Не чіпай!

— Ти диви, — мовив смаглявчик і ображено глянув на Майя. — Я не негідник. Я не зачеплю твоєї дівки!

Він узявся за подертий корсаж і делікатно відгорнув його, оголивши груди.

— Ти диви, ти диви... — промовляв він, стишивши голос. — Ти диви, які груденята, ти тільки глянь на ці груденята. От негідники! Все-таки вони негідники! Я їх, звичайно, розумію... І все ж вони негідники. І добре зробив, що уколошків, скажу тобі!

В цю мить Жанна кліпнула очима. Смаглявчик відсмикнув руку.

— Жюльєне, — тихо покликала вона.

І одразу ж заплющила очі.....

— А хто такий Жюльєн? — тихо спитав смаглявчик.

— Це я.

— Ти? Ой як смішно! Я Жюль, а ти Жюльєн.

І він знов обернувся до Жанни.

— Отже, це твоя дівка?

— Ні.

— Не крути! Наче я не чув, як вона сказала "Жюльєне".

— І все-таки вона не моя.

— Не може бути! — упевнено мовив смаглявчик. — Скажи! Ти тільки подивись на оці рученята! А личко! Любо глянути, таке гарненьке дівчисько. А спить так, ніби цілком тобі довіряється!

— Беремо?

— Отже, — повторив той, обертаючись до Майя, — це твоя дівка?

— Я вже тобі сказав: ні.

— А-а! — мовив смаглявчик, але було видно, що він і тепер не вірить.

— Гаразд! — сказав він. — Хай це не твоя дівка. Але ти з нею ще побавишся, га?

— Ні.

— Що? — сказав смаглявчик. — Такий гарний хлопець — і не побавишся? Подумати тільки, ти не знаєш, що ти втрачаєш. Це дівчисько, якраз те, що треба. Я завжди кажу:

минуло шістнадцять, є все, що треба. А далі — надто пізно. Я знаю, що кажу, старий. Якщо дівчина не почне в шістнадцять, то з неї, зятям собі, пуття не буде. Якби я був міністр, то написав би такий закон. Я б наказав батькам: "Вашій дівці сповнилось шістнадцять? Мужчину їй! Гоп! І негайно!" Я знаю, що кажу! Подивись, старий, на дочок буржуа — лихо та й годі: їм шістнадцять, а вони ще граються ляльками! Подумай, ляльками! А їм треба доброго дядюру, ось що їм треба! І негайно! Я знаю, що кажу! Жінка — це така делікатна річ, така складна машина — ти навіть не уявляєш. Якщо їй вчасно не дати чоловіка, вона всихає, правду тобі кажу. Я знаю, є дівки ніби гарні і в двадцять, а то й у двадцять п'ять літ. Гарна вивіска, нічого не скажеш. Але млин більше не меле. Він надто довго чекав заводу. Отаке діло!

— Беремо? Ти вже наговорився? — спитав Майя.

— Господи милосердний! — вражено мовив той. — Хіба я не можу трошки на неї подивитися? Адже я її тобі не зіпсую очима.

— Нене моя! — провадив він далі. — Ти тільки подивись, яка вона біла, рум'яна, чистенька! Ти диви, яка! Я звідси бачу, яка вона чиста. Знаєш, серед оцих малих дівок є й такі, що миються двічі-тричі на тиждень, а то може й щодня, повір мені. Кажи мені, що хочеш, але все-таки приємно мати справу з дівкою, яка часто миється.

І він скрушно зітхнув.

— Ти тільки поглянь на це волосся, — знов почав він. — Яке воно тонке! Еге ж! Чудове волосся! Подумати тільки! Мов шовкове!

Він простяг руку, щоб погладити волосся, але напівдорозі схаменувся: рука повисла в повітрі, обличчя якось чудно скривилося.

— Я не смію, — мовив він, обертаючись до Майя. — Чуєш, не смію. Смішно, правда? А от не смію та й годі.

— Що далі? — спитав Майя.

— Не сердься, — одказав смаглявчик. — Беремо?

Він повернувся до трупа й презирливо копнув його ногою.

— От іще мені бамбула! — мовив він. — Як ото кажуть: високе до неба, а дурне, як не треба.

Коли вони вийшли на вулицю, ті двоє стояли, прихилившись до кузова машини. Вони їли, і обличчя їхні були гладкі, лиснючі й злодійкуваті, як і тоді, коли Майя побачив їх уперше. Шофер стояв на тому ж самому місці; він курив і підпилював собі нігті. Він не мовив ані слова. Час од часу його погляд спинявся на товаришах, але, здавалось, він їх не бачить. Коли вони підняли труп на машину, він витяг з кишені невеличкий гребінець у футлярчику, довго й старанно зачісувався, потім засунув гребінець у футлярчик і поклав у кишеню. Далі хвацьким щиглем метнув недокурок через плече, задоволено простежив, як він падає, й сів за кермо.

— Я оце знов думаю, — закричав смаглявчик, махаючи зі свого сідала на кабіні. — Я Жюль, ти Жюльєн — правда ж, смішно?

— Анітрохи, — відповів Майя. — Дякую за допомогу.

Заторохкотів мотор, машина від'їхала. Майя стояв посеред вулиці. Він не рухався.

Його руки мляво обвисли. Він дивився, як грузовик везе геть тіла полеглих за батьківщину двох солдатів, яких убив він.

Тільки-но Майя переступив поріг кімнати, як Жанна розплющила очі. Він підійшов ближче. Вона сіла в ліжку, глянула на нього і раптом усміхнулася.

— Жюльєне.

— Що таке?

— Це ви їх убили?

— Так.

— Вони лежать на вулиці під дверима?

— Ні, їх уже забрав грузовик.

— А-а!

Вона окинула його запитливим, покірним поглядом.

— Зараз я все це витру, — сказав Майя, дивлячись собі під ноги, — а потім піду.

Вона підхопилась на ліжку й перелякано глянула на нього.

— Одразу? Отак одразу й підете?

— Атож.

Вона кинулась до нього, обхопила його руками й сховала йому голову на грудях. Якусь секунду він сидів непорушно, потім розняв у себе за спиною Жаннині рученята. Вона підняла голову. Її обличчя по-дитячому скривилось, неначе від болю. Вона розкрила рот, наміряючись щось сказати, та сльози здушили їй горло. Тоді вона, дивлячись на Майя, заперечно захитала головою, немовби кажучи "ні!", "ні!".

— Боже милосердний! — закричав Майя. — Не робіть цього!

Він стиснув її голову долонями.

— О! — схлипнула вона. — Не кидайте мене, Жюльєне! Я не хочу залишатись сама в цьому домі. Тепер я вже більше не зможу.

— Як це "сама"? А де ж Антуанетта?

— Антуанетта? Вона подалась учора до знайомих, за два кілометри звідси.

— А дід та баба?

— Вони померли.

Майя підняв брови.

— Вчора?

— Два роки тому.

Він сторопіло дивився на неї.

— Так, — мовила Жанна, — вчора я вам сказала, що вони в льоху, але то була неправда. Ми завжди так говорили солдатам, котрі заходили до нас. А вас ми теж майже не знали... ви мене розумієте?

— Виходить, ви вдвох мешкаєте в цьому будинку? Два роки! Як же ви жили?

— О! Не так уже й погано. Я працювала на пошті, Антуанетта трохи шила.

— А чому ж ви не пішли з Антуанеттою?

Жанна підвела голову, її очі заблищали.

— А як же дід? Він же наш. Дід, меблі. Адже тут усе розтягнуть, коли я піду звідси.

— Але ж залишатись — божевілля! Щодня нальоти!

— Саме це казала й Антуанетта. Вона страх як боялася. А я не схотіла йти за нею. Якщо я піду геть, то що я знайду тут після війни? Ми опинимося на вулиці.

— А де ви опинитесь, якщо вас уб'ють?

— О! — відповіла Жанна. — Мене не вб'ють.

— Так, — сказав Майя, — до війни, бувало, і я думав, що мене не вб'ють.

Його мову урвав пронизливий свист. Він мимоволі опустився на коліна. Але одразу ж підхопився й глянув на дівчину.

— Зійдемо в льох? — спитала вона. І затулила вуха: оглушливо забабахали "зенітки.

— Так, — відповів Майя. І додав, злегка усміхнувшись: — Будемо сподіватися, що й цього разу з вашим домом нічого не станеться.

Вона повела його сходами вниз. Вона йшла так, ніби відчувала на собі погляд Майя. Раз або двічі вона обернулася й, прикриваючи груди, всміхнулася до нього. Майя помітив, що на ній той самий пошматований корсаж. Льох був невеличкий, темний. Під стінами стояли великі шафи, повні порожніх пляшок. А на мотузках, натягнутих від стіни до стіни, щільними низками звисали сосиски.

— Стільки сосисок! — ошелешено вигукнув Майя. — Та вам же їх вистачить на всеньке життя!

— Що? — закричала Жанна.

— Багато сосисок, кажу!

Маленька Жанна вільно ходила під низками, але Майя довелося зігнутись і простромити між ними голову, щоб випростатись.

— Що то за пляшки? — гукнув Майя.

Він бачив, як ворушились Жаннині уста, але, хоч як близько од неї він стояв, нічого не почув. Страшенне виття наростало. Жанна затулила вуха обома руками, але Майя знав, що то марна річ: звук такої сили проникає в тіло, минаючи вуха. І ніяк од нього не затулишся.

Майя не думав про те, що зараз упадуть бомби. Він дивився на щільні ряди сосисок навколо, своєї голови, на незліченні порожні пляшки та на Жанну, яка стояла за два метри од нього, затуливши вуха руками, виставивши з-під подертого корсажа >груди. Жанна дивилась на Майя. Він відчував, що вона силкується всміхнутись, але їй це не вдається.

Стрілянина то вщухала, то різко наростала знову.

Майя чекав бомб, але бомби чомусь не падали. Як і завжди в таких випадках, Майя питав себе, чи здатен він передчувати. Передчувати, що його вб'ють, або ж, навпаки, що він залишиться живий. І цього разу він так і не розібрався в тому, що саме він передчуває. Подумавши: "Зараз тебе уб'ють", — він за мить уже говорив собі: "Цього разу ти зостанешся живий". І питав себе: що ж, зрештою, думати краще?

Може: "Зараз тебе уб'ють", може, саме ця думка його врятує? Отже, краще не думати, що він врятується.. А може, навпаки. Може, коли думаєш, що тебе вб'ють, то так воно й станеться, а може, навпаки? Дійшовши цієї думки, Майя спробував, як і

завжди в таких випадках, присоромити себе, подивитись на себе збоку, як на дурня. Але він знав, що це теж хитрість, знав, що іще сто разів починатиме отак знову: час від часу, облудно лаючи себе, боязко питатиметься, що він думає насправді і що думати краще.

Коли впала перша бомба, Майя відчув навіть полегкість. Жаннині очі в напівтемряві заблищали і розширились. Вони з тривогою й благанням дивилися на Майю. Минуло кілька секунд. Знову почали падати бомби, цього разу по кілька водночас. Жанна стрибнула до нього, ніби її підкинула якась пружина, й обхопила його руками.

Земля задвигтіла у них під ногами. Задзвеніли порожні пляшки. А бомби все падали. З кожним вибухом будинок здригався чимраз дужче. Порожні пляшки в шафах підстрибували вище й вище. Тепер усі низки сосисок танцювали — сковано й незграбно, мов ті маріонетки, що їх смикають за ниточки. Майя спробував ухилитись від їх ударів, підігнувши коліна, та стояти отак, тримаючи на собі ще й Жанну, було просто неможливо, і він знову випростався. Його голова стирчала між сосисками, мов велика куля між кеглями. А бомби все падали, і будинок весь час двигтів.

Тепер він стояв і слухав. Спочатку виття юнкерса в піке, далі свист бомби, що переходив у якийсь несамопитий брязкіт, неначе прибував на станцію метро поїзд, тільки під'їжджав він десь згори, з неба на землю. Ось страшенно знайомий виск пневматичних гальм, шипіння повітря — відчиняються двері. Вибух після цього сприймався, як щось, не варте уваги. Бо то вже минуле. Бо вже свистіли інші бомби. Майя весь напружився, чекаючи їх. Нахилиючи голову, він бачив Жаннині плечі, що тремтіли від ридань. Вона несамопито притискалась до нього — стегно до стегна, живіт до живота, — дрібно тіпаючись, неначе хотіла ввійти в його тіло, щоб знайти в ньому захисток. Навколо голови Майя сосиски витанцьовували й далі, хилитаючись з якоюсь заляккою незграбністю. Час від часу з шафи вискакувала пляшка, м'яко гупала на землю, перекидалася через себе й. залишалася лежати, непорушна, зніжковіла, дурнувато роззявивши шийку, біля ніг уже валялося п'ять чи шість пляшок.

Жанна підняла голову й розтулила рота. Він не почув ані звука. Вона розкривала й закривала рот багато разів, неначе риба в акваріумі. Він нахилився й закричав їй у вухо:

— Не чую!

Вона знову схилила голову йому на груди.

І враз Майя охопило бажання. Він відчув, як воно підступило до нього і дедалі більше, непоборно, заповонило все його ество. В скронях загупало, і він і собі з усієї сили притиснувся до Жанни. Однак страх його не покинув. Страх не зник, а тільки причаївся в ньому. Десь глибоко під бажанням він відчував дрож. Злива м'яких ударів сосисок тривала, він час од часу мотав головою, мов бик, якого дражнять червоним плащем. Він шалено, несамопито бажав Жанни і водночас боявся. Його не покидав страх. Але й страх тримався на ниточці, так само як і бажання. І він, Майя, також тримався за кінець ниточки. Невже і все життя отаке? Порожні пляшки, танцюючі

сосиски... І він, Майя, на кінці нитки. І Жанна на кінці нитки. Як і всі жінки й чоловіки в світі, — в чеканні, що їх от-от уб'ють. Майя несподівано підняв голову й зареготав. Та, здавалось, жоден звук не вилітає з його горла. Проте він сміявся, і його плечі сіпались так, що, коли глянути ззаду, можна було б подумати, — він ридає.

Коли вони вилізли з льоху, Майя, глянувши на годинник, зауважив, що вже обід.

Хлопців, мабуть, непокоїть те, що його досі немає. Він уже хотів був сказати Жанні "до побачення", але згадав, що підлога в кімнаті залита кров'ю. Негаразд примушувати зараз Жанну мити її. Він попросив у неї якусь ганчірку й тазок. Якийсь час вони стояли у вестибюлі й сварилися, бо Жанна неодмінно хотіла вимити підлогу сама. Врешті вона поступилася, пішла на кухню і трохи згодом вернулася, тримаючи в руках те, що він просив. Він перший піднявся сходами.

Опустившись навколішки, де впав здоровило, він заходився витирати кров ганчіркою.

— Зачекайте, — мовила вона трохи згодом. — Ви не вмієте. Дайте сюди ганчірку. Будете її викручувати своїми ручиськами, якщо вам так хочеться.

Він віддав їй ганчірку й, не опускаючи рук, щоб не забруднитися, чекав. Коли ганчірка просякала кров'ю, вона подавала її йому, а він викручував її над тазком. Вони ретельно працювали кілька хвилин — мовчки, мирно, наче молоде подружжя, котрим приємно працювати разом.

— Готово! — сказав Майя.

— Зараз я винесу, — заклопотано мовила Жанна. — Я принесу в глечики води, і ми помиємось.

Він чекав, все ще не опускаючи рук. Кров, засихаючи на руках, ставала чорною й липкою. Він почув шум на сходах і здогадався, що Жанна витирає східці. Коли вона зайшла, вони вимили руки в одному тазку— щоб менше води витратити — потім, по черзі, умилися. Жанна принесла два рушники. Витираючись, Майя помітив, що Жанна пильно на нього дивиться.

— Жюльєне!

Він глянув на неї, запитливо звівши брови.

— Нічого, це я так.

Та за хвилину вона озвалася знову:

— Вам не подобається, що я вас називаю престо Жюльєном?

— Та нічого.

— Може, ви хочете їсти? Я вам щось приготую! Це недовго.

— Я неголодний.

— Може, чогось вип'єте? Ви хочете пити?

— Ні, — збрехав Майя.

— Жюльєне!

— Що? .

— Тепер ви мене більше не покинете?

Він глянув на неї. Вона стояла перед ним прямо й непорушно, в подертому корсажі,

а її очі повнилились тривогою.

— Як це розуміти: "не покинете"? Звісно, я зараз піду звідси. Що мені, по-вашому, тут робити?

Вона вся аж затрусилася, неначе він їй дав ляпаса.

— Але чому? — тихо спитала вона.

— Як це чому?

— Після того, що сталося, — глухо мовила вона, — я не можу жити тут сама.

Вона втупила очі у вологу пляму посеред кімнати.

— Мені весь час здається, що я їх от-от побачу — обох. Особливо малого. Які в нього були злі очі, коли він поглядав у кухні на мене. О, Жюльєне, якби ви знали! Великий пив вино мовчки. Йому було скоріше ніяково. А малий почав поглядати на мене якимось дивно і зло, потім підійшов і зненацька розірвав на мені корсаж. Далі заломив мені руку за спину і, лаючись, штовхнув мене до великого. Це було жахливо, Жюльєне, я тремтіла як лист і так налякалася, що не могла навіть крикнути. Великий дивився на мене своїми очима. А малий крутив руки й штовхав до нього, лаючись за мою спиною. О Жюльєне! Як він лаявся, як він тільки лаявся!

— Годі! — закричав Майя.

Він мовчки ступив кілька кроків по кімнаті — вперед-назад, і провадив далі, уже спокійніше:

— Якщо ви не хочете жити тут, ідіть, як і сестра, до ваших друзів. Там ви будете в безпеці.

Жанна глянула на нього.

— А як же мій дім? Якщо я його кину, тут все розтягнуть. Що нам залишиться після війни?

— Після війни! — мовив він, знизуючи плечима. — А хіба ця війна коли-небудь закінчиться? Хіба не однаково, де ви будете після війни?

— Це мій дім.

— Його напевне зруйнує бомба.

— Ні, — гаряче заперечила вона. — Сюди не влучить бомба, якщо я тут залишусь.

— Залишитесь чи не залишитесь — це нічогісінько не змінить.

— Ні, ні! — одказала Жанна.

— Робіть, як знаєте, — мовив він, знизуючи плечима, — а я...

Вона глянула на нього сповненими тривоги очима.

— О Жюльєне! Я вас благаю: не кидайте мене. Тепер ви мене не можете покинути...

— Тепер?..

— О! — вигукнула вона. — Вони в мене невідступно стоятимуть перед очима. Щоразу, підіймаючись сходами, я чутиму, як вони блукають круг мене.

— Які дурниці: ви боїтеся мертвих і не боїтеся бомб? Мертві вам нічого не заподіють.

— Я боюсь, — глухо мовила вона.

— Але, ради бога, коли вже ви так боїтесь, то вирушайте слідом за Антуанеттою до ваших знайомих.

— Ні, — рішуче відповіла Жанна. — Я зостанусь тут.

Він закурив сигарету й кілька секунд мовчки дивився на неї.

— Одне слово, — мовив він холодно, — ви хочете залишитись сама, щоб стерегти дім, і хочете, щоб залишився я — стерегти вас.

— А чому б вам не залишитися, коли я вас прошу?

— Не хочу — ото і все.

Запала мовчанка.

— Напевне, — мовила Жанна хрипким голосом, — ви не хочете залишитися, бо боїтесь бомб. Ви боягуз!

Майя усміхнувся.

— От капосне дівчисько! — незлобиво одказав він.

Вона часто закліпала повіками, але нічого не відповіла й не поворухнулась.

— Зрештою, — озвався він, — це й правда, що я боюсь бомб. Скажімо, ви боїтесь мертвих, я — бомб. Кожному свій страх.

— Я нічого не боюсь.

— Що ж, тоді все гаразд. Я пішов.

Вона втупилася в нього іскристими від люті очима.

— Якщо ви мене врятували, щоб отак покинути, то чи не краще було б, щоб вони зробили те, що хотіли?

— Вам видніше.

— О Жюльєне, — сказала вона, — і як ви можете говорити таке.

— Боронь боже! Це ж ви сказали, а не я. Та годі про це. Краще скажіть: ви підете до своїх знайомих чи ні?

— Ні, — відповіла вона, тупнувши ногою, — ні, ні, ні! Я своєї домівки не покину.

— Гаразд, — сказав він. — В такому разі до побачення.

Вона непорушно дивилась на простягнену їй руку, і на очі їй набігали сльози.

— Послухайте, — мовила вона, — виходить, ви мене зовсім не любите.

Майя здивовано витріщився на неї.

— От тобі й маєш! Це вже щось нове!

— Скажіть, Жюльєне, скажіть, ви мене зовсім не любите? Анітрішечки?

— Що це ви верзете?

— Скажіть, Жюльєне, — благала вона, — скажіть, ви справді мене не любите?

— Коли хочете знати, — я вас поважаю, бо ви хоробра дівчина... Хоробра і гарна, і ви мені подобаєтесь... Та навіщо я все це кажу? — розсердився він, — ви це знаєте так само добре, як і я. Зрештою, яке це зараз має значення?

— Так і є! — жалібно мовила вона. — Так я й знала, що ви мене не любите. Анітрішечки. І потім, ви, здається, ще й сердитесь на мене?

— Я на вас серджусь?

— Так, сердитесь і хочете мене отут покинути саму.

— Я ж вам кажу, — стомлено мовив Майя. — Ідіть до знайомих, як це зробила Антуанетта.

— О Жюльєне! — сказала вона. — Я так боюсь. І ви, ви хочете мене покинути! Ви на мене сердитесь, але не хочете признатись.

— Та не серджусь я на вас! — закричав Майя.

Суперечка стільки разів починалася й кінчалася тим самим, що він просто розгубився.

— Так, ви на мене сердитесь! — вигукнула Жанна, ламаючи руки. — Ви на мене сердитесь, бо через мене вбили двох людей.

— Та ні ж бо, — заперечив Майя. — Ради бога, замовкніть! — вигукнув він раптом, розлютившись.

— Жюльєне!

— Годі, — закричав Майя. — Я пішов, розумієте, я пішов!

Він повернувся й ступив крок до дверей. В ту ж мить вона опинилась перед ним, охопила його шию руками, припала до нього. Вона враз обсипала його обличчя дрібними поцілунками. Її рот мелькав у нього перед очима — червоний, свіжий, невинний, немов пащечка цуценяти.

— Жюльєне!

— Дайте мені спокій!

— Ні! — уривчасто одказала вона. — Ні! Я вас люблю! Я вас люблю!

Він намагався випручатись, але вона притислась до нього з неймовірною силою. Вона й далі вкривала йому лице поцілунками, притискаючись до нього дужче й дужче.

— Жюльєне, — мовила вона глухо, майже пошепки. — Візьми мене!

— Розпусне дівчисько! — процідив він крізь зуби. — Ти ладна на все, аби тільки зберегти свій дім.

— Ні, Жюльєне, ні. Не тому. Я люблю тебе!

— Дай мені спокій! — люто вигукнув він.

Вона уперто шукала його уста.

— Розпуснице! — мовив він різко. — Якщо це все, чого ти хотіла, то хай би це зробили ті двоє!

Жаннині руки опустилися. Вона відхилилась од нього. Вона стояла й мовчала. Вона дивилася на Майя, і її погляд був нестерпний.

— Отже, — сказав він, — коханню кінець?

— Забирайтеся геть!

— Кінець твоєму великому коханню? — грубо повторив він.

— Забирайтеся геть!

Та було вже пізно. Він не міг піти геть під оцим її поглядом. Він не міг забрати його з собою назавжди.

— Ти цього хотіла? — глухо спитав він. — Ти цього хотіла, так?

"Який же я мерзотник", — думав він з якоюсь дивною радістю. Вона раптом ступила крок уперед і дала йому ляпаса. Кілька секунд він стояв непорушно, щока

горіла. Він знову відчув невимовну полегкість.

— Ага! То ти мені дала ляпаса! — мовив він тихо й погрозово. — Ти мені дала ляпаса, так?

Вона відступила крок назад. І неначе подала йому сигнал. Він важко ступив до неї.

Жаннині очі розширились, і вона розкрила рот, щоб закричати. Вона відступала крок за кроком, не зводячи очей з несамовитого обличчя, що наближалось до неї.

— Ти цього хочеш? — повторив Майя. — Ти цього хочеш, га? Ти цього хочеш?

Він чув свій голос — якийсь далекий, глухий, байдужий. Він поклав на Жаннині плечі обидві руки і раптом з подивом глянув на них. Руки люто здирали те, що лишалося від корсажа: клопоть за клоптем, з божевільним завзяттям. І це робили його руки! Великі, засмаглі, нервові. І це були його руки! Він дивився, як вони дерли й шматували тканину, і не впізнавав їх. Голі Жаннині груди білили перед ним.

— Жюльєне!

Вона намагалася випручатися з його рук. Він тримав її за плечі й дивився на тендітні груди.

— Пустіть!

Він незчувся, як доніс її до ліжка. На очі впала пелена, все довкола ніби затягло туманом. Чийсь голос під ним промовляв: "Ні! Ні! Ні!" Це був далекий, слабкий, переляканий голосок дитини, що заблудилася в печері...

В НЕДІЛЮ ПОПОЛУДНІ

— А, ось де ти! — сказав П'єрсон, — А ми вже думали, що тебе вбито. Александр переживав найбільше.

— Де він?

— Пішов по воду.

П'єрсон усміхнувся.

— А лаявся на всі заставки, адже це була твоя черга.

Майя сів на своє звичне місце—біля правого переднього колеса халабуди.

П'єрсон сидів навпроти, спершись спиною об мур Сана, і натоптував лялечку. Майя підвів очі і з німим подивом глянув на нього. Він зненацька перестав пізнавати Пирсона. "Це П'єрсоні — мовив він сам до себе. — Абат П'єрсон, твій приятель П'єрсон, адже ти це добре знаєш!" Він прожив з ним укупі аж вісім місяців і зараз дивився на нього так, наче ніколи не бачив, як той спокійнісінько сидить біля муру і великим пальцем натоптує в люльку тютюн. Маленький абат в уніформі, що спокійно чекає, коли його візьмуть у полон. А може — не сьогодні, то завтра — вб'ють. "Це П'єрсон", — повторив собі Майя. Він з подивом дивився на нього. В цю мить П'єрсон підвів голову і всміхнувся до Майя. Усмішка була теж П'єрсонова. І коли він оце говорив, то й голос був П'єрсонів. І він говорив те, що звичайно говорив П'єрсон. І оцей, що сидить супроти нього, спершись об мур Сана і знайомими рухами запихає в люльку тютюн, — справді П'єрсон. А Майя його не пізнавав. "Це ж П'єрсон! — мовив він сам до себе. — Добрий старий П'єрсон, адже ти це знаєш! Він натоптує свою лялечку, як і всі оці дні". Він дивився на нього, немов тільки що прокинувся.

— Що з тобою? — усміхаючись, спитав П'єрсон.

— Та нічого.

— Та й вигляд у тебе! Що то в тебе на обличчі? Можна подумати, що тебе хтось подряпав.

Майя провів рукою по виду.

— А де всі інші?

— Е, ти не знаєш тутешніх новин... — відповів П'єрсон. — Хочеш їсти?

— Хочу.

— Александр залишив тобі твою порцію. Будь певен, тебе обслуговують тут як слід.

П'єрсон підвівся, одчинив дверцята халабуди й урочисто підніс Майя казанок.

— Курча! Непогано, га? Що ти на це скажеш? Курча! Це ж чудово! Курча для майбутніх полонених!

— Дері?

— Звичайно. До речі, новина: він нас кидає.

— Кидає?

— Так. Він спробує переховатись: одягнеться в цивільне й поселиться на фермі, коли прийдуть фріци.

— А коли він нас кидає?

— Уже кинув. Він щойно з нами попрощався. А курча, — усміхаючись додав П'єрсон, — це його прощальний подарунок. Дері дуже жалкував, що тебе немає.

Майя сидів, заклопотано схилювшись над казанком.

— Неправда, — байдуже промовив він. —

І зовсім він не жалкував. Наплювати йому на все.

— Чому ти так думаєш?

— Просто не вірю.

— А я вірю.

Запала мовчанка. Потім знову заговорив П'єрсон:

— Піно також іде від нас.

— Що? — спитав Майя і відклав ложку. —

І цей нас кидає?

— Він знов розшукав своїх земляків і перейшов до їхнього гурту.

— От малий негідник!

Він говорив тихо, байдуже. Враз чиясь постать заступила йому сонце. Він підняв голову.

— Диви! — мовив Александр. — Ти ще й досі тут, абате?

І з ту ж мить він побачив Майя.

— А-а, і ти тут, сучий сину! Ти тут, хай би тебе чорти взяли, сучий сину!

П'єрсон, з виглядом знавця, схилив голову набік.

— Непогано! — зауважив він своїм лагідним голосом. — Непогано! Додай ще трохи, щоб була повна діжа, може...

Александр іще раз глянув на Майя, і його гнів ущух.

— Але що в тебе з обличчям? Тебе хтось подряпав? Ну й розписаний! Що з тобою трапилось?

— Нічого, — сказав Майя.

І зненацька закричав:

— Нічого! Розумієш? Нічого!

— Гаразд, — сказав Александр. — Ніхто тебе не примушує говорити. Але, ради бога! Чому ти так запізнився? Ми вже думали, що ти загинув.

І додав:

— Відповідай, коли тебе питають!

— Я їм.

— Це добре, — зауважив Александр.

Він поставив бідон на землю біля своїх ніг і запалив сигарету.

— То що, кюре? Виголошуй і далі гучні слова, ти майстер на це.

— Я пристосовуюсь до тебе.

— Розповідай паскудні новини.

— Я пристосовуюсь до тебе, — повторив П'єрсон і невинно усміхнувся.

Александр тупцявся над Майя, наче квочка над хворим курчам.

— Ради бога, сядь! — мовив Майя, не підводячи голови.

Александр сів, поклав обидві руки на коліна й випростався.

— Так от! — сказав він. — Мосьє запізнюється на цілісіньку годину. Мосьє забуває, що його черга йти по воду. А коли мосьє повертається, то ще й гарикає на мене.

Минуло добрих півхвилини, перш ніж Александр знов розкрив рота.

— Може тобі приготувати каву?

— Не треба.

— А вина хочеш?

— Коли твоя ласка.

Александр пішов по свій кухоль. Він сполоснув його у бідоні з водою, зачерпнув вина і подав Майя. Майя вихилив вино одним духом. Александр знову сполоснув кухоль і почепив на гвіздок у дверях халабуди.

— А я все ж приготую тобі каву.

Він поклав кілька полін у жар, став на коліно й почав роздмухувати багаття. Круг його лиця знявся попіл, він закашлявся.

— Александре, — сказав Майя, — ти шикарний тип.

Александр підняв голову і, вражений, глянув на нього.

— Шикарний тип? — рикнув він. — Ти що— збожеволів? Шикарний тип, кажеш? Стривай, ось я тобі покажу шикарного типа!

І знову почав роздмухувати вогонь. Його кучерява борода, метляючись, мела землю.

— Ти знаєш, що Дері іде від нас?

— Так.

— І Піно також. Бідний Піно — він страшенно зніяковів, коли говорив мені про це.

Хороший хлопець Піно! Піно із своїм кулеметом! Я справді любив Піно — оцього героя з мультиплікаційного фільму.

Майя підняв голову.

— Дай мені спокій із своїм Піно та його кулеметом!

— Гаразд, — сказав Александр. — О чорт! — люто додав він. — Невже нічого не можна сказати?

— Чи скоро буде кава? — спитав П'ерсон. — Я охоче вип'ю ще чашечку.

— За десять хвилин, абате. Я зварю іще по одній для кожного з нас.

— Гаразд, — сказав П'ерсон, підводячись. — То що ж, поки вона звариться, піду, може, щось розвідаю.

Александр з усмішкою обернувся.

— Піди, піди. Цього разу постарайся дізнатись, о котрій годині прибудуть фріци.

— З точністю до однієї хвилини, — кинув через плече П'ерсон.

Майя підвівся і пересів на П'ерсонове місце. Александр роздмухував огонь. Час од часу він поглядав на свого товариша. Майя сидів непорушно, спершись ліктями на коліна. Він не кури́в. Він втупився просто себе невидючим поглядом.

— Отже? — мовив Александр.

Майя підхопився так рвучко, що зачепив ногою і перекинув бідон з водою.

— Отакої! — мовив Александр, навіть не поворухнувшись. — Маємо чим мити посуд!

Ти не можеш бути трохи уважнішим? Тепер уже ти підеш по воду!

Майя якийсь час дивився на воду, що, утворивши велику пляму неправильної форми, всмоктувалась у брудний пісок. Потім знову сів і провів рукою по обличчю.

— Александре, — сказав він тихо, — я вбив двох солдатів.

— Ти?! — Александр підвівся. — Ти, Майя?

Майя дивився на нього, якомсь чудно усміхаючись.

— Авжеж.

— Кого, двох французів?

— Так... А й справді, — одказав Майя. — І як я про це не подумав раніше? За всю оцю війну мені пощастило вбити тільки двох французів.

І він схопився руками за голову.

— Як же це сталося?

— Що? — спитав Майя, неначе щойно прокинувся.

— Чому ти їх убив?

— Вони хотіли згвалтувати молоду дівчину.

— Негідники!

Майя знизав плечима.

— Я спершу теж так думав, але після цього сам...

— Ти була її не...

— Так. Одне слово, не зовсім так. Спочатку вона віддавалась сама.

— Ну, це вже ні на що не схоже.

— Не знаю.

Він знову провів рукою по обличчю.

— Все якось так склалося... Вона б не віддавалася сама, якби спочатку не було оцих двох типів.

Александр сидів, поклавши руки на коліна, розвівши лікті.

— Може, й так.

— Але не тільки тому. Вона боялась залишитися сама в будинку.

— А де цей будинок?

— В Брей-Дюні.

— Боже милосердний! — сказав Александр. — Краще б їй бути подалі звідти. Ти їй казав про це?

— Казав. Не слухає. Вона сирота, і отой будинок — усе, що вона має.

Він підняв із землі якусь деревинку й почав крутити її в руках.

— Вона хотіла, щоб я залишився з нею.

— А-а, — мовив Александр. — І це, на твою думку, тому вона й...

— Не знаю.

— То що ти робитимеш далі? — жваво спитав Александр.

— Нічого! Нічогісінько! А що я, по-твоєму, маю робити? Я тут, чи не так? Разом з вами. В Сана. В Сана, на Південному березі, разом з Александром і П'єрсоном. Я тут, чи не так? Я тут, я, Жюльєн Майя, майбутній полонений, в Сана, на Південному березі, разом з двома моїми добрими товаришами!

— Заткни пельку!

Александр підклав у вогонь кілька цурпалків.

— Ти спробував умовити її покинути будинок?

— Умовляв як тільки міг.

— Тепер, може, вона й передумає, коли залишилась сама.

— Ні. Вона вмиратиме від жаху, але сидітиме в домі.

— Виходить, нічого не можна вдіяти.

— Нічого.

Запало мовчання. Потім Александр запитав:

— Ти туди повернешся?

— Ні.

— Це було б нерозважливо.

— Так, — відповів Майя. — Це було б нерозважливо. — І раптом, якось не до ладу, додав: — Я ж не дурень.

Александр почув його скрипучий сміх і повернув голову.

— Як у романі, — провадив далі Майя. — Двоє солдатів хотіли згвалтувати дівчину. Я, мов той лицар, вбиваю двох гвалтівників, а потім гвалтую дівчину сам.

І він знов захихикав.

— Смішно, га?

— Кинь про це думати. Що поробиш, коли так уже вийшло.

— Але ж, хай йому чорт! — вигукнув, підводячись, Майя. — Саме цього я ніяк не збагну. Я все ж таки не негідник!

— Напевне, ні, — підказав Александр.

Майя пильно глянув на нього.

— Ти в цьому справді впевнений? Впевнений, скажи? Гаразд, слухай далі. Коли я вколошкав отого паскудного здоровила, який мене відлупцював... Одне слово, я тобі зараз розповім... Лишився тільки маленький нікчемний волоцюга... І що ж я зробив, як ти гадаєш? Що я, по-твоєму, подумав? Гадаєш, я сказав йому, щоб він забирався з кімнати? Адже цей хлопчисько трусився з переляку... Він, мов той щур, тулився до стінки. Мов той смердючий . зацькований щур. А я підходив дедалі ближче. Я був такий кволий, що тримався за стіну, аби не впасти. А він розпачливо хитав головою, ніби казав "ні". Ось так. Дивився очима зацькованого звіра і хитав головою: "ні", "ні", "ні"...

— І що далі?

Майя витер рота хусточкою.

— А далі я вистрелив. Оце й усе.

— Звісно, — трохи помовчавши, сказав Александр.

Він став на коліно й почав роздмухувати вогонь.

— Не думай про це. Нічого не вдієш: так уже вийшло.

— Авжеж, — швидко проказав Майя, — ти маєш слухність, нічого не вдієш, так уже вийшло. Я міг кивнути цьому хлопчині, щоб він забирався. Щоправда, я якось про це не подумав. От не подумав та й годі. І вбив його. Мабуть, треба було, щоб я вбив і цього. Отак воно й вийшло.

Він неуважливо підніс до губ сигарету. Затим подивився на Александра, і в його очах з'явився якийсь дитячий благальний вираз.

— Але ж я не хотів нікого вбивати.

Александр ступив крок до нього і взяв його за руку.

— Бідний мій старий, — мовив він.

— Не чіпай мене! — несамовито вигукнув Майя. І знов скрипуче захихикав:—А знаєш, що я відчув, коли обоє лежали забиті? Якби ти тільки знав! Ану, вгадай, вгадай!

— Гаразд, кажи вже.

— Мене на якусь мить охопила несамовита радість. Ти розумієш, обоє враз слухняно впали переді мною.

Він замовк, потім, за якусь секунду, провадив далі тихим голосом:

— Обоє впали й зробились такі слухняні-слухняні.

— Негіднику!

— От бачиш! — радісно скрикнув Майя. — От бачиш! Зрештою, це тривало недовго. Якусь мить. А потім я відчув себе... справжнім негідником.

— Чому?

— Не знаю.

— Та кажи вже, ради бога.

— Не знаю, — гаряче заговорив Майя. — Так сталось. Сталось так, саме так. Отепер

я знаю, що відчуває вбивця. Він переживає короткочасне збудження. А потім усе це минається і він відчуває себе негідником. — Він закурив сигарету і ледве чутно додав:— А може, так і треба було.

Александр дивився на нього, розкривши рота.

— Господи! — сказав він, мотаючи своєю кучерявою головою, ніби відганяв рій мошви. — Я, мабуть, теж збожеволію, наслухавшись твоїх теревенів.

Він підвівся й почав мішати каву. На поверхні води утворилась коричнева плівка; на ній, мов на рідкій лаві, надимались і лускали маленькі бульбашки. Александр неуважно дивився на цю лаву. "Бідний старий, — думав він. — Ото була йому халепа з цими типами. А найгірше те, що це на нього справді схоже. Я йому цього не скажу, але це так на нього схоже".

— Смішно, — голосно мовив він, — але це так на тебе схоже.

— Що "це"? — спитав Майя, жваво підводячи голову.

"Навіщо я... Боже милостивий!" — подумав Александр.

— Ну, всі оті твої пригоди.

Майя пильно глянув на нього.

— Те, що я вбив оцих двох типів?

— Ні, — тихо відповів Александр. — Не це... не тільки це. Все, що з тобою трапляється взагалі... так на тебе схоже.

— Таке можна сказати й про всіх.

— Не зовсім, — заперечив Александр.

І одразу ж подумав: "Замовкни, замовкни ж! Цього не можна казати, особливо йому".

Майя не зводив з нього очей.

— Ти збожеволів! — несамовито загорлав він. — Що на мене схоже?

— Та все, геть чисто все... Все, що з тобою трапляється, відколи ти тут... Ота історія з щуром... Полька... Всі оті типи, яких ти зустрічаєш... Пожежа на пароплаві. Англіїці, що ти їх витягаєш з води... Французи, яких ти повбивав... Оця дівчина... одне слово, все це так на тебе схоже.

— Виходить, — різко мовив Майя, — таке може траплятися тільки зі мною. Дурниці! Александр одвернувся.

— Маєш рацію: дурниці.

"Замовкни, — мовив він сам до себе, — та замовкни, бовдуре!" — ! в ту ж мить заговорив знову:

— Так, я кажу дурниці. Звичайно, це все дурниці. Але мені просто так здається. Ти залишаєшся вірний собі в усьому, що з тобою трапляється... і в усьому, що іще трапиться.

Майя силувано засміявся.

— Що ж зі мною іще трапиться?

— Послухайте! — озвався П'ерсон. — Ця кава буде коли-небудь готова чи ні?

— Вже готова! — відповів Александр несподівано весело. — Кава готова!

П'ерсон глянув на Майя, потім, піднявши брови, зиркнув на Александра. Александр одвів очі. П'ерсон, здавалось, хотів щось сказати, та потім передумав. Александр розливав і подавав каву.

— Добра кава, — трохи згодом мовив П'ерсон.

Він затис коліньми гарячий кухоль, витяг з кишені свою люлечку і заходився її натоптувати. Запала мовчанка. Майя пив каву і ні на кого не дивився.

— Що ти робитимеш після війни, П'ерсоне? — спитав Александр.

— Я? Я вивчусь на інженера-кераміка. А ти?

— Я? Звісно, на кюре. Заберу твою парафію, абате! Ох і читатиму ж я проповіді твоїм старим дівам!

П'ерсон затягся.

— У мене немає старих дів. У мене самі лиш робітники. А старих дів немає. Вони трапляються тільки серед заможних верств населення.

— Виходить, у твоїй парафії всі одружуються?

— Еге ж! — відповів П'ерсон. — А старі діви в моїй парафії — хіба, може, ті, що одружувались більше за всіх.

Майя підвівся.

— Піду по воду.

— Посидь. Ще маємо час, — зупинив його Александр. — Після війни, — провадив він далі, — придбаю собі невеличкий будиночок.

— І розведеш кроликів?

— Угадав — кроликів. А хіба то погано — розводити кроликів?

— Я піду по воду, — повторив Майя.

Він підвівся й підхопив за ручку бідон.

— Ради бога! — сказав Александр. — Дай трохи перепочити. Я не сідав од самого ранку.

Майя, затримавшись на хвилину, зміркував, що Александр і справді має право перепочити. І він знову сів. А хвилини невблаганно спливали одна за одною, колесо часу крутилося й крутилося — стара ярмаркова лотерейна машина.

— Свій дім, — мовив Александр, — я збудую з дерева. І ніяких дощок — усе з самих тільки кругляків.

П'ерсон підвів голову.

— А чому з дерева?

— Не знаю. Просто я люблю дерево. В нім тепло, затишно. Здається, воно іще живе довкола тебе. Може, я мелю дурниці, але скажу вам: дерево надає мені впевненості.

— Впевненості?

— Так, — відповів Александр, ледь помітно зашарівшись, — воно мені надає впевненості. Не знаю чому, але дерево мені надає впевненості.

П'ерсон вибив попіл із своєї люлечки, обережно постукавши нею об підощву, і озирнувся. Майя не кутив, не ворухився. Вигляд у нього був похмурий, сонний.

— В моєму домі, — говорив Александр, — буде одна кімната, яка належатиме тільки

мені, з моїм верстатом, моїм начинням; одне слово, з усім моїм борделем. Звичайно, там пануватиме порядок. Цілком моя кімната. Без потреби я з неї навіть не виходитиму.

— Твоя дружина знов нудьгуватиме.

— Саме оце вона завжди каже, — одказав Александр, чухаючи бороду. — Вона вважає, що я приділяю їй мало уваги. Смішно, але жінок робота не захоплює так, як нас: їм треба завжди з кимось розмовляти. Дивно, але коли я щось роблю, то мені зовсім не хочеться базікати.

Він підвівся й затоптав багаття своїми велетенськими черевиками. П'єрсон підняв голову і, в котрий уже раз, йому здалося, що він бачить чорного воїна, який виконує свій ритуальний танок.

— Так, — знов сідаючи, мовив Александр, — вона нудьгуватиме. А все-таки погано, коли жінка нудьгує.

— І тому, — докинув він із замріяним виглядом, — я б дуже хотів мати двох жінок. Вони б завжди розважали одна одну.

— Оце ідея! — зауважив П'єрсон. — І твоя дружина, сама собою, згодна на це?

— О ні, уяви собі, що ні. Аж ніяк. Я раз спробував запропонувати їй це... звичайно, делікатно... і відтоді більше не починав розмови на цю тему.

— Розумію. Дуже цікаво.

— Ти теж так вважаєш? Смішно, але вона не хоче зрозуміти, що це в її інтересах. А це було б чудово, правда? Дві дружини — ото кіно!

— Дві? — запитав П'єрсон, скривившись. — Всього дві? Чом не три?

— Ти мене лякаєш, — мовив Александр. — Я не мільйонер. Двох цілком досить.

— Гарзд, — мовив Майя. — Ну, я піду.

Він підхопив бідон за ручку, ступив крок уперед, спіткнувся і впав навколішки.

— От клята цеглина, — мовив він і вилаявся.

— Тобі недобре? — спитав Александр, підводячись. — Ти весь побілів.

— І звідки тут ця клята цеглина!

П'єрсон і собі підвівся.

— Ти кульгаєш.

— Нічого, пусте.

Він став на ноги, сів на своє місце й заходився терти коліно. І враз його голова одхилилась назад, він зробився білий як крейда.

— Віскі! — гукнув П'єрсон.

— Ви мабуть, вважаєте мене за ідіота, — сказав Майя.

І раптом у нього потемніло в очах. Ще за мить він відчув у роті присмак металу, і пекуча рідина полилась йому в горлянку.

— Пусте, — мовив він, розплющивши очі. — Вже минулось.

Він почув, як П'єрсон сказав: "Гляди, щоб не забагато" і зрозумів, що ковтає й ковтає віскі. Він зробив рукою знак: мовляв, досить.

— А що я робитиму з рештою, сам вип'ю, чи що? — почув він голос Александра.

— Пий, не соромся! — сказав П'єрсон і засміявся.

Майя здалося, що П'єрсон сміється десь у нього в голові. Він розплющив очі і побачив над собою Александрову голову. "Це, добра велика голова, — з вдячністю подумав він. — А П'єрсон сміється як дівчинка".

Він почував себе зовсім добре й був розчулений.

— Забити коліно — то страшенно боляче, — говорив Александр. — Ну як, зараз тобі краще, Майя?

Майя широко розкрив очі.

— Краще.

Він став на ноги, важко ступив два кроки і взявся за ручку бідона.

— Сядь, — мовив Александр, — піду я.

— Зараз мені вже добре.

— Сядь, кажу тобі.

— Одчепись, — сказав Майя. — Моя черга.

Александр ухопився за ручку і потяг бідон до себе. Майя опирався, і якусь мить вони отак змагалися, стоячи один проти одного між халабудою й багаттям.

— Та й смішні ж ви, — зауважив П'єрсон.

— Пустити! — мовив Александр. — Ручку зламаєш.

— Сам пусти!

— Уперше бачу, — сказав П'єрсон, — щоб Александр так поривався йти по воду.

Майя випустив бідон і пошкандибав на своє місце.

— От сучий син, — мовив Александр, — мало не одірвав ручку.

І, широко ступаючи, пішов. Майя дивився йому вслід, і раптом його серце тривожно стислося. Він підвівся, ніби хотів його догнати, але відразу ж сів. Якесь невиразна тривога гризла йому душу. "Це все коліно", — подумав він і тут же зрозумів, що бреше сам собі. Він відчував оту неясну тривогу, яка точить душу, коли знаєш, що не виконаєш покладеного на тебе завдання. Він усвідомлював, що є важлива справа, яку треба зробити конче і негайно, та ніяк не міг додуматись, яку саме. Він відчув докори сумління, хоч сам не знав чому. Якийсь голосок безперестану торочив йому в вухо: "Майя, ти мусиш... мусиш... мусиш..." І він питав себе: "Що? Боже! Що я мушу?" А голос знов починав своє: "Майя, ти мусиш... мусиш... мусиш..." А хвилини невпинно спливали, незабаром буде надто пізно, і він так і не дізнається, що то за нагальна справа, яку він мусить зробити. Він ще раз підвівся й знову сів. "Майя, ти мусиш... мусиш... мусиш..." Він розпачливо порпався в собі, щоб дізнатись, що ж він мусить зробити, і з кожним його зусиллям те, що він шукав, здавалось, тікало ще далі від нього, ще більше поринало в безвість. Круг нього лежало поросле деревами поле, де кишіли солдати; не вщухав гармидер: крики, прокльони, команди...

Сонце, проникаючи крізь листя дерев, падало на землю кружечками, ліворуч маячили освітлені сонцем дюни, ніби вкриті жовтим пилом, — на них то тут, то там спалахували іскри. Майя сидів на віднині вільному місці Дері, стіна гріла йому спину, десь за нею височіли білі під сонцем будівлі Сана, ще далі — чудовий парк, гарні алеї,

посипані чистим гравієм, кущі квітучих троянд... "Майя, — повторював голос, — ти мусиш... мусиш... мусиш..." А хвилини невблаганно минали, і ось уже пізно: справа, яку він мав зробити, вже недосяжна, навік поринула в сутінь минувшини.

— Гарний час для відпустки, — озвався П'єрсон.

Майя підняв голову.

— Тож подякуємо господові! — люто одказав він.

П'єрсон аж надто поважно глянув на нього.

— Так! — промовив він, наголошуючи на кожному слові. — Так! Так, Майя!

Подякуємо господові!

Пролунав свист, а за ним сухий виляск. Майя впав на землю й зойкнув.

— Що таке?

— Моє коліно.

— А-а, — одказав П'єрсон.

І заговорив знову:

— Бач, отим бовдурам захотілося обстріляти Сана з сімдесятсімок.

Вони, не підводячись із землі, чекали нового залпу. Проте було тихо. П'єрсон став на ноги.

— Стріляють, аби стріляти, — мовив він.

Майя підвівся й собі і обтрусився.

— Артилеристи — то вже народ такий, байдуже в якій армії: ніколи не вгадаєш, що вони втнуть.

— Стріляють, аби стріляти, — повторив П'єрсон.

До них підбіг вайлуватий здоровило-піхотинець. Він зупинився перед халабудою й глянув на Майя.

— Це, здається, у вас отакий високий, з бородою? — гаркавлячи, спитав він.

— У нас, — відповів Майя. — Він пішов до колодязя. А нащо він тобі?

— .Та я йду... від колодязя...

І замовк.

— То що? — спитав Майя.

Солдат глянув на Майя, потім на П'єрсона, розкрив рота, але не вимовив і слова.

— То що далі?—нетерпляче спитав Майя.

— З ним нещастя, — відповів той.

Майя одним стрибком став на ноги.

— Його поранено?

— Ходімо, — одказав піхотинець. — Сам побачиш.

— Я теж піду, — спокійно мовив П'єрсон.

Майя вже ішов уперед. П'єрсон звернувся до солдата.

— Може, постережеш халабуду, поки тут нікого немає.

— Ідіть, постережу, — відповів той.

Він сперся на двері халабуди й зазирнув усередину.

— Гей, старий! — гукнув він.

П'ерсон обернувся.

— Буде краще, якщо ти візьмеш з собою ноші.

П'ерсон витріщився на нього.

— Що? Його тяжко поранило?

— Він мертвий, — відповів солдат.

П'ерсон піднявся в халабуду, взяв Александрові ноші, що правили тому за койку, склав їх і виліз із халабуди, задкуючи й тягнучи ноші за собою. Солдат промовив щось до нього, але він не відповів. Він молився.

Ноші були неважкі, та П'ерсон не відзначався ні фізичною силою, ні спритністю.

І йому було важко й незручно їх нести. Спершу він спробував тримати їх у руці, як валізу. Але ноші били по ногах. Врешті він узяв їх на плече і тепер майже щосекунди пересував, аби втримати в рівновазі. Дерев'яний брус вривався йому в плече, але всю його увагу й зусилля поглинули ноші, і це заважало молитися.

Колодязя він не побачив: там юрилися солдати.

— Дайте пройти, — мовив він.

Александр лежав біля колодязя. Голову майже зовсім відтяло, вона трималась на якійсь кривавій ниточці.

Перед собою П'ерсон побачив спину Майя. Він злегка торкнувся того рукою. Майя обернувся. Його пустий погляд зупинився на ношах.

— Швидше! — мовив він.

Він повторив "швидше!", "швидше!" багато разів, так ніби це ще мало якесь значення.

П'ерсон відчував на собі погляди солдатів, що стояли над убитим. Він розкрив ноші, на яких Александр проспав три ночі. Потім поклав їх уздовж тіла. Глянувши на Майя, він нахилився до Александра.

— Не там, — сказав Майя. — Бери за ноги.

П'ерсон перейшов до ніг і побачив, як Майя нахилився, обома руками взяв Александрову голову й, затиснувши її між коліними, захопив тулуб за плечі.

— Обережно! — мовив Майя.

Вони поклали тіло на ноші.

— Ти готовий? — спитав він.

— Так, — відповів П'ерсон.

— Він великий і важкий. Куди тобі братись такому малому! Давай стану на твоє місце, — запропонував якийсь солдат.

— Ні, — відповів крізь зуби П'ерсон.

— Іди вперед, — сказав Майя. — Та не так — спиною до мене.

П'ерсон присів, ухопився за ручки й, зробивши страшне зусилля, підняв ноші. Непевними кроками він посувався вперед. Солдати розступилися. За спиною почувся голос Майя:

— Скажеш, коли стомишся.

Вони зупинялись багато разів. П'ерсонові гупало в скронях, і він ніяк не міг

помолитися.

Ноші поставили між халабудою й стіною Сана. ГГерсон одразу став перед тілом навколішки й проказав молитву. Майя залишився стояти. Він дивився то на Александрову голову, то на потилицю П'ерсона, десть біля своїх колін. Потилиця зворушливо-худенька— як у молодого хлопця. Майя одійшов до алеї, запалив сигарету й кілька хвилин ходив туди й сюди.

Коли він повернувся назад, П'ерсон сидів на своєму звичайному місці. Біля нього стояв Піно.

— Я щойно довідався, — сказав Піно. — І зовсім випадково. Мені розповів один хлопчина. "Такий здоровий, — каже. З чорною бородою, підстрижений, лежить, каже, з одірваною головою". Отак. Мене це ошелешило. Я одразу здогадався, що це він. Я...

— Замовкни! — гримнув Майя.

Він сів і подивився на Александра. Важко дивитися на людину, якій відірвало голову. І він питав себе, на що краще дивитися: на голову чи на тіло.

— Це ж я мав іти по воду.

П'ерсон підняв очі.

— Якби ти не забив був коліно, — мовив він, помовчавши, — ти б устиг повернутися, перш ніж вибухнув снаряд.

— Так! — відповів Майя. — А якби я не запізнився на обід та якби я сам пішов по воду першого разу? Якби! Якби! Якби! Оцим "якби" я не бачу кінця в моєму житті.

— Цього ти ніяк не міг передбачити, — мовив П'ерсон. — Що поробиш? Так уже воно сталося.

Майя пильно глянув на нього.

— Атож, — повільно одказав він. — Так воно вже сталося.

Він обхопив голову руками й замовк.

Піно одкашлявся й спитав:

— Ви будете сидіти над небіжчиком?

— Мелеш язиком, — сказав Майя.

П'ерсон примружив очі. Голос Майя страшенно нагадував Александрів. Саме це сказав би Александр у такому випадку. "Ні, — подумав П'ерсон. — Ні, він не вмер. Це неправда— він не вмер. Навіть зараз він не мертвий. Навіть зараз".

— Я зроблю хрест, — мовив Піно.

Майя підвівся.

— Ні. Якщо ми поставимо на його могилі хрест, то після війни тіло викопують і перенесуть на їхнє задрипане військове кладовище. Негідники! — раптом додав він тремтячим од гніву голосом. — Навіть після смерті не дадуть тобі спокою!

— То що будемо робити? — спитав Піно.

— Поховаємо його під деревом — і все.

Він подивився на П'ерсона.

— Понесли.

— Отак відразу й ховати? — спитав Піно.

— Так, — відповів Майя. — Відразу.

П'єрсон підвівся й собі.

— Я не забрав його гамана. Я думав, ти зробиш це сам.

— О, ради бога! Візьми його, візьми його, візьми! Ти знаєш, що пишуть додому в таких випадках.

Вони поховали його під деревом, останнім деревом праворуч, якщо стати обличчям до Сана. їм навіть не довелось копати могилу. Там, майже під самим деревом, була недокопана траншея. Вони її тільки трохи розширили й надрубали кілька коренів, щоб можна було вільно опустити ноші на дно. Потім Майя став у траншею обома ногами і вкрив тіло шинеллю.

Піно вважав, що Александра поховали надто швидко. Він стояв над ямою на своїх маленьких ніжках, пасма прямого волосся приклеїлись до його спітнілого лоба. Він кидав у яму пісок і думав, що Александра надто швидко поховали. Скінчивши кидати, він поклав лопату й стояв, чекаючи, що буде далі. Але нічого знаменного не сталося. Майя стояв і ніби байдуже дивився кудись просто себе. Але ж Александр був його товаришем! А він стоїть, нічого не каже, навіть не перехреститься. П'єрсон став навколішки, проте вголос не молився, як годилося б, думав Піно. П'єрсон проказував молитви пошепки, наче для самого себе. Піно вважав, що Александра поховали надто швидко. Його поховали без хреста, навіть без надгробного слова. Хіба ж це похорон? Навіть П'єрсон не помолився уголос. Погано мати товаришем такого кюре — цей тебе поховає!

Усі троє повернулись до халабуди. Піно йшов трохи позаду. Небо сяяло, і було так тепло, що Майя зняв куртку.

— То ти напишеш? — спитав він.

— Як тільки буде нагода.

Пройшли ще кілька кроків. Майя заговорив знову:

— А що б ти написав моїй сім'ї, якби мене вбило? Що мене цінували, як командира, що я, за своїми моральними якостями, до останнього подиху залишався взірцем для всіх. Що вмер без мук і що моя смерть не була марною, бо завдяки таким жертвам Франція... і так далі.

— Але ж то правда, що ти непоганий командир.

— Однак ти знаєш, як я про все це думаю.

— У таких випадках, — сказав П'єрсон, — всього, що знають, не пишуть.

Майя ледь помітно махнув рукою. Запала мовчанка. І раптом Піно палко промовив:

— А він був шикарний тип!

— Заткни пельку! — люто гримнув Майя.

П'єрсон глянув на Майя, але промовчав.

Піно потупцював іще трохи, потім сказав, що на нього чекають земляки, і подався геть. П'єрсон постежив за ним очима.

— Ти його боляче образив.

— Так, — погодився Майя, — не слід було цього робити.

І закричав:

— Наплювати мені на Піно, чуєш? Наплювати мені на Піно, разом з його кулеметом!

Він сів на Александрове місце й запалив сигарету.

— Знаєш, — мовив П'єрсон своїм ніжним голосом. — Піно зараз дуже нещасливий.

Майя подивився на нього якимсь невиразним поглядом, ніби щойно прокинувся.

— Що-о? Що ти там співаєш? Хто нещасливий?

— Піно.

— Дай мені спокій із своїм Піно!

— Він нещасливий. Він думає, що дружина його зраджує.

— Зраджує такого херувимчика! — мовив Майя й захихикав. І трохи згодом додав:

— Отже, вона його зраджує?

— Він ще не певний цього. Але так думає.

— Боже милостивий! — люто мовив Майя. — От повія! Заробить собі живіт.

Помовчали, потім Майя сказав:

— От паскуда! Тепер мені все зрозуміло.

— Що все?

— Все. І, між іншим, кулемет.

— Який же тут зв'язок?

Майя знизав плечима. Потім раптом кинув сигарету і провів рукою по обличчю.

— Святий Іван Хреститель... Пригадуєш, П'єрсоне?

— Так, — відповів П'єрсон.

— Пригадуєш, га? П'єрсоне, ти пригадуєш?

— Замовкни.

— Подякуємо господові, П'єрсоне.

— Замовкни.

— І його смерть не була марною, бо завдяки цим жертвам Франція... і так далі.

— Замовкни, Майя, прошу тебе. Замовкни! Замовкни!

Запало тривале мовчання. Майя підняв деревинку, яку не зачепив вогонь, і почав крутити її в руках.

— І справді, — мовив він, — дерево — гарний матеріал.

Минуло ще кілька хвилин, потім він підвівся, зняв з гвіздка Александрів кухоль, зачерпнув вина з бідона, що стояв у холодку під халабудою, випив і, не сполоснувши кухля, почепив не гвіздох. "Сучий сину, — почув він Александрів голос, — ти що, не міг сполоснути кухля?" Майя аж заціпенів на місці, потім повернувся до халабуди, взяв кухля і розгублено оглядівся. П'єрсон підняв очі.

— Ти ж знаєш, що води нема.

— Правда, а я й забув!

І знов почепив кухля на гвіздох.

— Бідон залишився там.

— Так, — сказав Майя, — я його теж бачив. Він лежав біля колодязя.

— Це наш єдиний порожній бідон. А зараз його вже напевне поцупили.

Майя знову сів. Опустивши додолу очі, побачив цеглину, через яку перечепився і впав. Він відштовхнув її ногою. Посидівши трохи, він знову підвівся.

— Слухай, П'єрсоне, я так більше не можу.

— Що ти не можеш? — спитав П'єрсон.

— Зоставатися тут, біля халабуди. Не сила більше. Я піду.

— Куди?

— Не знаю.

— Ні, ти знаєш! Куди?

— В Брей-Дюн.

— Куди саме в Брей-Дюні?

— Тобі конче хочеться знати? — спитав Майя, мляво усміхнувшись.

— На всяк випадок. Усе може статись.

— Бачиш он ту дорогу, що веде до моря? Он, перша вулиця праворуч, якщо йти від залізниці. Якщо нею трохи пройти, то побачиш білий будиночок — він стоїть проти зруйнованого гаража. Отуди я й піду.

— Виходить, у самий Брей-Дюн? Але ж це божевілля!

— Саме так казав і Александр. Він нізащо не хотів кидати халабуди, пам'ятаєш? Він казав, що біля Сана безпечніше, ніж будь-де.

— Це божевілля.

— Що поробиш, — одказав Майя. І додав:— Я прийду до тебе завтра в обід.

— Як хочеш.

— Ні, не "як хочеш". Завтра неодмінно в обід.

— Я чекатиму.

Майя, трохи помовчавши, спитав:

— А де компанія Піно?

— Навіщо вона тобі?

— Хочу сказати йому до побачення.

— А я гадав, що тобі на нього наплювати, — одказав П'єрсон. А що Майя не відповідав, він провадив далі: — Це трохи праворуч од воріт Сана.

— Що? — неуважно спитав Майя.

— Компанія Піно.

— А-а, еге ж, так де вона?

— Трохи праворуч од ґратчастих воріт Сана.

— Дякую.

П'єрсон стояв, похиливши голову, потупивши очі. Майя — поряд з ним. Він дивився на халабуду, на загасле вогнище між цеглинами, на Александрове місце.

— А ти, — врешті почав він, — що ти робитимеш?

— Я?! — відповів П'єрсон, сумно хихикнувши. — Я швидко — ти це сам добре знаєш — знайду компанію, де вже є один кюре.

Він підійшов до вікна, розчинив його навстіж і обома руками вхопився за

підвіконня. Йому здавалось, що він нікуди й не ходив звідси,, що й досі триває та сама суперечка, що вона довіку не скінчиться. "Мій дім!" — видушив він крізь зціплені зуби. — "Мій дім!" Він ніколи не думав, що можна так ненавидіти цеглу.

Вона стояла перед ним, згорнувши руки на грудях — зовсім маленька дівчинка. Вона не мовила ані слова. Вона просто перед ним стояла.

Його знов охопив гнів, він весь аж затрусився. Він обернувся, ухопився за підвіконня й до болю стис пальці.

— Послухай!

Вона не рушила з місця. Така тоненька, така тендітна! А йому здавалось, що він б'ється об скелю.

— Я одружуся з тобою.

Вона підвела очі.

— Це неправда.

Він грубо схопив її за плечі.

— Ні! Правда! Чуєш? Це правда: я одружуся з тобою.

Вона опустила голову, і він не міг бачити її лиця.

— Тепер, одразу ж?

Він трохи не зареготав.

— Як тільки буде нагода.

Вона вперто не піднімала голови.

— То ти підеш зі мною? — спитав він.

— Ні.

Він випустив її плечі, ступив кілька кроків по кімнаті і сів на ліжку, підперши голову руками.

— Гаразд, — мовив він майже пошепки, — тоді я йду геть. — Вона поворушилася. Ступила два кроки вперед і сіла на ліжку поруч із ним. Сиділа вона спокійно, поклавши руку на руку.

— Чи далеко ви підете?

Він захихикав.

— Тут далеко не зайдеш.

— Але ж німці вас заберуть, коли прийдуть.

— Я переодягнуся в цивільну одежу.

— А-а, — одказала вона. І замислилась. — А коли сюди прийдуть німці, то вже більше не буде нальотів?

Він знову хихикнув.

— Певно, не буде.

— Гаразд, — повагом мовила вона, — вам залишається тільки піти звідси, якщо ви боїтеся бомб, а коли прийдуть німці, ви повернетесь.

Якусь секунду він дивився на неї.

— Одне слово, — мовив він хрипко, — ти чудово вирішуєш проблему: і дім зберегла й чоловіка роздобула.

Вона глянула на нього.

— А хіба ви не зможете сюди повернутися, коли прийдуть фріци?

Він засміявся, але в очах блиснув гнів.

— Чому ж, — сказав він. — Чому ж: зможу!

— То в чім річ?

— Годі! — закричав він. — Годі! Замовкни, ради бога!

Він скочив до ліжка.

— Ходімо! — несамовито закричав він. — Ти йдеш звідси чи ні?

Він стояв над ліжком і дивився на неї. Вона випнула підборіддя, і обличчя її було спокійне й рішуче. А потім неначе хто враз зірвав з неї машкару дорослого. Риси її лица якось чудно стяглися, уста комічно, по-дитячому скривилися, очі з тривогою втупилися в Майя, неначе той намірився вдарити її. Йому раптом здалося, що він вусатий тато, а вона його донька, і він її лає. Ще мить — і вона безсило впала на ліжку. Майя не поворухнувся. Він дивився на тендітні плечі, що тряслися від ридань. "Зовсім як мале дівча", — з подивом подумав він.

— Ти вирішила чи ні?

Запала досить довга мовчанка. Потім вона озвалася дитячим голоском:

— Так.

"Я переміг", — подумав Майя. Але радості не відчув. На нього налягла страшна втома.

А вона ще дужче заридала. Трохи згодом він ліг поруч неї і обійняв її за плечі.

— Моя ти крихітко, — ніжно мовив він. — Тобі так тяжко розлучатися з своїм будиночком.

Він відчув, як напружилось усе її тіло.

— Жюльєне, — сказала вона, підіймаючи голову, — залиште мене тут до завтра. А завтра ми підемо звідси — обіцяю вам.

— Ні. Зараз же.

Вона вчепилася в нього, з очей знову потекли сльози.

— О Жюльєне! Прошу вас, завтра, Жюльєне! Завтра!

— Ні.

— Але ж я не можу отак покинути дім. Я мушу все як слід прибрати.

"Прибрати! — подумав . Майя. — Вона хоче прибрати в своєму домі!" — Але він не мав сили навіть засміятись.

— Ні, — похмуро сказав він.

Вона в розпачі притислася до нього.

— Жюльєне, запевняю вас: я мушу прибрати в домі. І потім, ну що зміниться, якщо ми підемо завтра? Краще завтра!

Він підняв руку, глянув на годинник, і це зусилля видалось йому нелюдським. Шість годин. Уже шість годин. Він опустив руку, і вона важко впала. Зрештою, цього вечора фріци ще, може, й не прийдуть. І нараз він уявив собі, як вони вдвох із Жанною ідуть дорогою від ферми до ферми й просяться переночувати.

— Завтра, Жюльєне, завтра!

— Як хочеш!

Це вихопилось якось само по собі, одразу — отак, буває, прорве налив.

— О! — мовила Жанна. — Яка я щаслива!

І вона пригорнулась до нього.

— Я не розумію, навіщо тягти до завтра. Адже завтра однаково доведеться йти.

— Ее-е, не кажи, завтра то не сьогодні.

І він зрозумів, що завтра вона, як і сьогодні, знов умовлятиме його, боротиметься з ним. Він почував себе спустошеним і знесиленим.

Він обійняв її за стан, поклав їй голову на груди, заплющив очі. І раптом пригадав одну Александрову фразу. Той сказав їй, коли вони виходили з Сана. Вони говорили про біляву санітарку. Майя зауважив, що у неї немає грудей. Александр на це відповів: "А мені байдуже. Я ними ніколи не користуюся". І вони сміялися, зігріті ласкавим сонячним промінням. Гравій алеї вищав під ногами. Це було вчора. Тільки вчора. І раптом Майя побачив Александрову голову, саму голову, відокремлену від тулуба, з закривавленою шиєю — неначе після гільйотинування. І він спробував уявити собі Александра — такого, який він був до того. Спробував уявити його троглодитову ходу, його манеру похитувати плечима або підіймати ноги, коли він затоптував головешки. Але марно. Він бачив саму тільки голову.

— О! Чуєте! — сказала Жанна. — Це зенітки?

— Ні, це б'ють гармати з есмінця. Він обстрілює фріців на березі, — додав він.

— Я боюсь, — сказала Жанна,

Він обійняв її за шию.

— Чуєте? — спитала вона.

— Так, — відповів Майя. — Цього разу ви вгадали.

— Це зенітна артилерія?

— Так.

— Знов летять?

Зенітки на мить замовкли, і Майя почув тихе й далеке гудіння, як ото літнього вечора гудуть комахи.

— Так, летять, — він відчув, як враз пересохло йому в роті.

І підвівся.

— Треба йти.

Вона глянула на нього.

— Але ж ви сказали, що ми підемо завтра.

Він ухопив її за плечі й несамовито струснув.

— Ти що — не чуєш? Летять!

— А може, вони летять на кораблі.

Він випустив її. "Невже я починаю божеволіти?" — спантеличено питав він себе.

Він знову стиснув її плечі.

— Не можна так ризикувати, — терпляче мовив він. — А якщо вони летять на місто?

— Ну, це ще невідомо...

— Слухай, — видушив він із себе, — коли почнуть падати бомби, буде надто пізно. Вона раптом випручалась із його обіймів і холодно глянула на нього.

— Можете йти, — сухо мовила вона.

— Як це "можете йти"? А хіба ти не йдеш?

— Ні.

— Через те, що я не хочу почекати до завтра?

— Так.

— Послухай, це ж божевілля!

— Думайте, як хочете. Завтра або ніколи.

— Що ж, — мовив він, підводячись. — Діло твоє. Я пішов.

Це був якийсь кошмар: він безперестану говорив і робив одне й те саме.

— Я пішов, — повторив він.

Він стояв і в думці безперестану повторював: "Я пішов... Я пішов... Я пішов".

— Ідіть, — почув він Жаннин голос.

— Ти добре подумала?

— Так.

— То, значить, ти не йдеш?

Це звучало страшенно безглуздо.

— Тільки завтра.

Він стояв над ліжком, дивився на неї й час од часу говорив: "То ти йдеш?".

— То я пішов, — мов той дурень повторив він, відчуваючи, що неспроможний вже ні думати, ні діяти.

Люто забухкали зенітки. Майя підскочив, неначе кинувся уві сні.

— Жанно! — гукнув він.

Він підійшов до неї.

— Я силоміць заберу тебе звідси.

В голові ніби прояснилося, але ненадовго; він раптом відзначив, що наліг на неї всім тілом і, обхопивши за плечі руками, несамовито намагається одірвати від ліжка.

"Ні! — промовляв під ним далекий голос, — ні! Ні!"

"Як і сьогодні вранці. Точнісінько як уранці", — майнула думка, і він випустив дівчину.

Вона скочила на ноги, метнулась до дверей і зупинилась, ухопившись за ручку. Майя лежав, випроставшись, на ліжку. Він лежав непорушно, прикривши обличчя руками.

— Слушайте, що з вами?

Він не відповів. Все його тіло конвульсивно тіпалося. Вона підійшла до ліжка й силоміць відвела йому руки од лиця.

— Скажіть, що з вами? — злякано закричала вона.

— Це кінець.

Майя провів рукою по обличчю. Трохи згодом він підвівся й став перед нею,

опустивши руки, дивлячись кудись пустими очима.

Стрілянина невгавала. Гудіння над головою дужчало. Коли озивались крупнокаліберні зенітки, його не було чути. Потім воно напливало знову, чимраз ближче.

— Ви вже не йдете? — спитала Жанна, підводячи голову.

Майя не озивався так довго, що вона подумала, чи почув він її запитання.

— Ви вже не йдете?

— Ні.

Вона моргнула, потупила очі. Майя помітив, що вона бореться сама з собою. "Як Аتكінс, — подумав він. — Як Аتكінс, котрий учора вагався, не знаючи, стрибати йому чи ні. Достоту, як Аتكінс".

Вона підвела голову.

— А може, вони летять на кораблі.

— Ми про це незабаром дізнаємось, — сумно одказав він.

І додав:

— Гаразд, іди ляж.

Він говорив лагідним, тихим голосом, наче хворий.

Вони лежали поруч на ліжку. Час минав. Зенітки гуркотіли без утагу. Майя підклав руки під потилицю. Він лежав непорушно, мовчки.

Зовсім близько пролунало кілька вибухів. Будинок задвигтів. Майя повернув обличчя до Жанни й глянув на неї.

— Це вони?—опитала дівчина, підводячись на лікті.

Очі її були якісь безглуздо-здивовані. Він ствердно кивнув головою.

— Це вони! — повторила Жанна, і з того, як здригнулось під нею ліжко, він відчув, що вона вся затрусилася.

— Треба йти звідси, — гарячково мовила вона, — спуститися в льох.

"Треба йти звідси, — подумав Майя, — спуститися в льох". Так, саме це слід зробити.

Треба негайно йти вниз. Він чув, як Жанна сказала біля самого його вуха: "Треба йти звідси". Він ствердно кивнув, але і далі непорушно лежав у ліжку. Він слухав, як б'ють зенітки. Вони ніколи ще не бухкали так сильно, так люто. І раптом йому здалося, що ця лють якась несправжня, облудна. "Хай собі бухкають, — мовив він сам до себе. — Хай собі бухкають!" Його думки були мляві й байдужі.

— Жюльєне! — закричала Жанна. — Вставайте! Вставайте, благаю вас!

Мимохіть він помітив, що Жаннине чоло вкрилось рясним потом.

— Жюльєне! — кричала Жанна. — Жюльєне! Вставайте! Благаю вас, Жюльєне!

І раптом вона обхопила його впоперек тіла й потягла, намагаючись підняти. "Так, — подумав він, — треба вставати й спускатися в льох. Негайно вставати й спускатися". Він побачив, як скривилися від натуги Жаннині губи. Вона пустила його, і він важко впав на ліжко.

— Жюльєне! — почув він над вухом. Вона знову схопила його за плечі. — Жюльєне!

"Треба вставати, — ворушилися думки в голові Майя. — Треба вставати і йти вниз". Потім подумав: "У льосі, як і вранці. Достоту, як уранці". Він чув, як Жанна кричить йому на вухо "Жюльєне!" Це був далекий і слабкий крик — так звучить далекий голос у лісі. Більше він нічого не почув і трохи згодом повернув голову до неї. Вона лежала на боці. Зблизька її очі здавались велетенськими й каламутними, повіки дрібно тремтіли. Він одвернувся й дивився тепер прямо перед собою, в порожнечу.

"А вибухам, — подумав він, — не видно кінця". Потім подумав ще: "Ну й гармидер на вулиці". І йому захотілось сміятися. Виття над головою подужчало. Під ним захиталося ліжко, і він зрозумів, що Жанна затряслася знову.

Зовсім близько пролунав вибух. Неначе чиясь велетенська рука вхопила будинок і несамовито струснула його. Майя побачив, як зіщулилась Жанна, мов якесь хворе звіря.

Нараз зенітки вмовкли, і знов було чути тільки лагідне й безугавне гудіння.

— Жюльєне!

Вона говорила тихо і жалібно, мов скривджена дитина, і в голосі її бриніли сльози.

— Жюльєне!

Він кивнув головою.

— Чом ви не забрали мене звідси?

— Не забрав звідси?

— Так. Якогога далі звідси! Від цього будинку!

Він дивився в порожнечу перед собою.

— Так, — мовив він. — Так.

Минула якась секунда, потім його голова м'яко скотилася на Жаннину подушку. Він дивився на неї. Потім знову розкрив рота, і його голос був такий хрипкий, неначе він не розмовляв кілька місяців.

— Мабуть, так було треба, — відповів він.

На них летів страшний свист. Жанна розпачливо притислася до Майя. Він побачив зовсім близько її чорні очі, велетенські, злякані, втуплені в нього.

Пролунав оглушливий вибух. Майя відчув, що ліжко зникає з-під нього, провалюється кудись у порожнечу. Він розкрив рота, мов людина, що потопає. В очах було темно. Він все ще тримав Жаннину руку в своїй. Він хотів подивитись на неї, але не зміг. "Слава богу, — подумав він. — Бомба не влучила в будинок. Це лише повітряна хвиля". Йому здавалось, що його думки дуже ясні й чіткі. Він знову спробував подивитись на Жанну. Але перед очима стояв туман. Він зробив зусилля і посунув ліву руку вздовж її плеча до голови. Рука рухалась страшенно повільно. І це його дратувало. Потім він ніби кудись провалився і більше ні про що не думав.

Його рука знов поповзла вперед, відчула Жаннину шию. Він зупинився, щоб відпочити. Груди йому ніби хтось затис в лещата. Вони були зовсім мокрі, і він здивувався, що так спітнів. Його рука поповзла до Жанниної потилиці. Вона повзла страшенно повільно, дюйм за дюймом. Вона не посунулась далі Жанниного підборіддя, бо наштовхнулась на якусь перешкоду. "Що воно таке?" — подумав Майя. Його думки

були ясні, і це наддало йому впевненості.

"Я дуже спокійний", — подумав він. І знов ніби кудись провалився. Потім пригадав, що шукає Жаннине обличчя.

Рука видавалась йому якоюсь далекою-далекою, неначе то була зовсім не його рука. Дивно, коли твоя рука отак далеко від тебе. Він почав мацати знову і радів, відчуючи, як ворушаться його пальці. Але оте, чого торкається його ліва рука, — не що інше, як дерево. Гостре ребро, а ось і друге: двоє гострих ребер. Та це ж балка! Він багато разів повторив про себе: "Та це ж балка!" Його груди стискало дедалі дужче. Він важко дихав, але болю не відчував. "Я дуже спокійний", — думав він. І раптом згадав. Та це ж балка! Балка? На Жанниній голові? Спокійно. Головне, не хвилюватися. Це ж дуже просто. Зараз він устане й одкине цю балку. Бо Жанні, мабуть, дуже боляче. Устане й одкине цю балку. Це ж так просто. Не лежати ж йому отак у темряві аж до вечора! Він зараз устане і все. Дивно тільки, що він отак спітнів, груди зовсім мокрі.

Зненацька земля розверзлася під ним, і він почав падати в порожнечу. Він летів, ніби в колодязь, між двома стрімкими земляними стінами. Вони мчали повз нього з шаленою швидкістю. Він падав, закидаючи голову назад, щоб побачити небо. І десь дуже далеко й високо над собою він справді побачив невеличкий, поцяткований яскравими зірками кружечок. Ось зірки померкли. Він розкинув руки. Одна рука вчепилася в земляний виступ. На якусь мить надія ожила в ньому. Але земля кришилась під рукою. Він ще раз одкинув голову й широко розплющив очі. І нараз усі зірки згасли.

Майя так і не зрозумів, що вмирає.

З французької переклав Петро СОКОЛОВСЬКИЙ